

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANA BİLİM DALI

**Latin Amerika’da Toplumsal Hareketler ve Siyaset: Toplumsal
Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolünün Brezilya’da
Topraksız Kır İşçileri Hareketi Üzerinden İncelenmesi**

Yüksek Lisans Tezi

Sibel UTAR

ANKARA-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANA BİLİM DALI

**Latin Amerika’da Toplumsal Hareketler ve Siyaset: Toplumsal
Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolünün Brezilya’da
Topraksız Kır İşçileri Hareketi Üzerinden İncelenmesi**

Yüksek Lisans Tezi

Sibel UTAR

Tez Danışmanı:
Prof.Dr. Ömer Aykut ÇELEBİ

ANKARA-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

Latin Amerika’da Toplumsal Hareketler ve Siyaset: Toplumsal Hareketlerin
Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolünün Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri
Hareketi Üzerinden İncelenmesi

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Ömer Aykut Çelebi

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Ömer Aykut ÇELEBİ	
Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM	
Doç. Dr. Hayrettin ÖZLER	

Tez Sınavı Tarihi : 23.07.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(...../...../20...)

Sibel UTAR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteği ve emeği geçen herkese özellikle de tez danışmanım olmayı kabul eden, sabrı, ilgisi ve yol gösterici fikirleriyle tezin yazımına büyük katkı sağlayan değerli danışmanım Prof. Dr. Aykut ÇELEBİ'ye çok teşekkür ederim. Ayrıca beni Latin Amerika üzerine çalışmaya sevk eden, önerileri ve eleştirileriyle tezin şekillenmesine destek olan saygı değer hocam Prof. Dr. Fethi AÇIKEL'e ve Dr. Kazım ATEŞ hocama teşekkürlerimi sunarım.

En büyük minnettarlığım maddi ve manevi desteğini tüm hayatım boyunca hissettiğim aileme, özellikle de annemedir. Tezimin tüm heyecan ve sıkıntısını benimle paylaşan, her zor koşulda yanımda olan ailem ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASET

1. HAREKET OLGUSU VE TOPLUMSAL HAREKETLERE TEORİK YAKLAŞIMLAR.....	9
1.1. Hareket Olgusu.....	9
1.2. ‘Siyasal’ Rolü Bakımından Toplumsal Hareket Teorilerinin Sınıflandırılması	15
1.2.1. Toplumsal Hareketleri Araçsallaştıran Geleneksel Paradigma	15
a. İrrasyonel / Rasyonel Kolektif Hareket ve Kitle Kuramları	17
b. 1848-1968 Arası Geleneksel Toplumsal Hareketler	22
c. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi.....	24
1.2.2. Toplumsal Hareketlere Kurucu Güç Atfeden Yeni Paradigma.....	27
a. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi:	29
b. Küresel Toplumsal Hareketler.....	34
2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN UNSURLARI.....	37
3. TOPLUMSAL HAREKETİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER.....	41
3.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar	42
3.2. Politik Yapı.....	44
3.3. Uluslararası Konjonktür	45
4. TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ.....	46
4.1. Politik Fırsatlar ve Kısıtlılıklar.....	48
a. Siyasi Katılımın Açıklığı:	50
b. Politik Gruplaşmaların İstikrarsızlığı:	51
c. Elitler Arasında Bölünme	52
d. Etkili Müttefiklerin Varlığı:	52
e. Devlet Baskısının Azalması	53
4.2. Sürecin Çerçevesi: Toplumsal Hareketlerin Kültürel Boyutu.....	54

4.3. Toplumsal Hareketlerin Örgütsel Boyutu	60
a. Toplumsal Hareketin Tipi/Teması.....	62
b. İç Örgütlenme Yapısı	63
c. Dış Örgütlenme Yapısı	65
d. Hareketin Repertuar Yapısı	67
5. TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÖNGÜSÜ VE ETKİLERİ.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

LATİN AMERİKA'DA TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASET

1. LATİN AMERİKA'NIN TARİHSEL ARKA PLANI	75
1.1. Kıtanın Sömürge Geçmişi.....	75
1.2. Bağımsızlık Savaşları.....	78
1.3. Yeni-Sömürgeci Dönem	79
1.4. Büyük Buhran ve Kıtanın Kalkınma Hamlesi	82
2. LATİN AMERİKA'DA TOPLUMSAL HAREKETLERİN GELİŞİMİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER.....	86
2.1. Bağımlılık Yaklaşımı	93
2.2. Kurtuluş Teolojisi	95
2.3. Siyasal Hareketin Yeni Evresi: Silahlı Devrimci Mücadelenin Yükselişi... 97	
Latin Amerika'da Emperyalizm	99
2.4. Latin Amerika'da Yeni Toplumsal Hareketler	102
3. LATİN AMERİKA'DA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER.....	104
3.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar	105
3.2. Politik Durum.....	111
3.3. Uluslararası Konjonktür.....	114
4. LATİN AMERİKA'DA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN YERLEŞİK SİYASET İLE İLİŞKİLERİ.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BREZİLYA'DA TOPRAKSIZ KIR İŞÇİLERİ HAREKETİ (MST)

1. BREZİLYA'NIN TARİHSEL ARKA PLANI VE TOPLUMSAL MÜCADELE GEÇMİŞİ.....	121
1.1. Brezilya'nın Sömürge Geçmişi.....	123
1.2. Brezilya'da Toplumsal Mücadelenin Tarihsel Gelişimi	128
Ülkenin İdari Yapısı.....	131
1.3. Topraksız Kır İşçileri Hareketi'nin Mücadelesinin Gelişimi.....	133
2. MST'NİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER	138
2.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar	139
2.2. Politik Koşullar	143
2.3. Uluslararası Konjonktür	146
2.4. Bölgesel Konjonktür	148
3. SİYASALI BELİRLEYEN BİR GÜÇ OLARAK MST'NİN OLUŞUMU	150
3.1. MST'nin Oluşumunu Teşvik Eden Politik Fırsatlar	155
a. Sistemin Siyasal Katılıma Açılması:.....	156
b. Politik Gruplaşmaların İstikrarsızlığı:	157
c. Elitler Arasında Bölünme:.....	158
d. Etkili Müttefiklerin Varlığı:	158
e. Devlet Baskısının Azalması:	160
3.2. MST'nin Kültürel Çerçevesi.....	160
3.3. MST'nin Örgüt Yapısı	163
a. İç Örgütlenme Yapısı	164
b. MST'nin Dış Yapılanması	167
c. MST'nin Eylem Repertuarı Yapısı	171
4. MST VE İŞÇİ PARTİSİ.....	174
 SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	 183
KAYNAKÇA	189
ÖZET.....	202
ABSTRACT	203

GİRİŞ

Brezilya’da 2002 Mart ayında Topraksız Kır İşçileri Hareketi (*Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra - MST*) üyesi beş yüz kadar topraksız işçi tarım reformu talebiyle devlet başkanı Fernando Henrique Cardoso’nun aile çiftliğini işgal etti. MST’nin toprak işgallerinin simgesi olan siyah naylon çadırları başkanın arazisine kuran ve hızla bir kamp düzeni oluşturan işgalciler, toprağın kamulaştırılarak kendilerine tahsis edilmesini talep ediyordu. Yaptıkları işgal eylemleri ve kitleleri mobilizasyon gücü ile Brezilya ve Latin Amerika’da büyük bir şöhrete sahip olan MST’nin gerçekleştirdiği bu işgal, devlet başkanı tarafından terör eylemi olarak nitelendirilip bölgeye asker sevk edilmesinden sonra yirmi dört saatlik bir müzakere sürecinin ardından sona erse de, ulusal ve uluslararası kamuoyunun dikkatini bir kez daha Brezilya’nın çarpık toprak mülkiyeti yapısının ve derinleşen gelir adaletsizliğinin üzerine çekti. Seçimlere kısa süre kala gerçekleşen bu eylem ile kendisi de toprak sahibi olan Cardoso’nun hakim ekonomik sınıfların bir temsilcisi olduğunu ve ülkede sayıları dört milyonu bulan topraksız aile ile milyonlarca yoksul ailenin içinde bulundukları sefaletin çözümü olamayacağını savunan MST, toprak reformu ve neoliberalizmle mücadeleyi vaat eden İşçi Partisi’nin adayı Luiz Inácio Lula da Silva’yı başkanlık seçimlerinde açık bir şekilde destekledi ve 2002 yılının Ekim ayında gerçekleşen seçimde Lula’nın zafer kazanmasına çok büyük bir katkı sağladı.

21. yüzyılın başında Brezilya siyasetine yeni bir yön kazandıran bu olay, geçmişte sol partiler ile işçi hareketleri arasındaki ilişkilerden çok farklı boyutlara sahiptir. Lula’nın başkan seçilmesinde aktif rol oynayan MST, geleneksel toplumsal hareketlerin aksine kurulacak hükümette temsilcilerinin görev almasını talep

etmemiş, hükümetten özerk yapısını sürdürerek bir yandan kurumsal aktörlerle taleplerini gerçekleştirmek amacıyla müzakerelere devam ederken diğer yandan toprak işgalleri ve protesto gösterileri ile siyasal iktidara karşı yürüttüğü çatışmacı mücadeleyi sürdürmüştür. MST, toplumsal hareketlerin ve siyasetin kazandığı bu yeni biçimin kıtadaki tek örneği değildir. Son on beş yılda Latin Amerika toplumsal hareketlerin yükselişine ve bu hareketlerin desteklediği sol ve merkez sol partilerin iktidara gelişine tanıklık etmektedir. Toprak hakları, kadın hakları, yerli hakları, ırkçılık karşıtlığı ve doğanın korunması gibi temalar etrafında örgütlenen bu yeni hareketler sınıfsal olan ile kültürel olan arasında sınırları bulanıklaştırmakta ekonomik ve kültürel talepleri çatışmacı siyaset zemininde birlikte dile getirmektedir. Sivil toplumda gündelik hayat ekseninde kültürel haklar ve yeni kimliklerin inşası için mücadele veren bu hareketler aynı zamanda Amerikan emperyalizmine ve neoliberal ekonomi politikalarına karşı çıkarak ekonomik haklar ve sosyal adalet talep etmekte, bu amaçla giriştikleri eylemler ile hükümetleri devirmekten çekinmemektedirler. Latin Amerika'da toplumsal hareketlerin siyaset ile etkileşiminin aldığı bu yeni biçim tezin temel araştırma konularından biridir.

Toplumsal hareketler, mevcut sisteme karşı benzer şikayetlere ve taleplere sahip olan toplumsal grupların ortak talepler etrafında mobilize olarak çatışmacı zeminde yürüttükleri örgütlü ve sürekli mücadelelerdir. Talepleri çerçevesinde yürüttükleri toplumsal mücadeleler ile toplumu dönüştürüp yeniden biçimlendiren toplumsal hareketler, yarattıkları kolektif aidiyetler ve sivil toplumda inşa ettikleri yeni kimlikler aracılığıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından beri, siyasal olanı belirleyen asli aktörlerden biridir. Siyasal olanı çatışmacı düzlemde belirleyen ve kurumsal siyasetin sınırlarını zorlayan Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin kurumsal

siyasi aktörlerle sahip olduğu dinamik ilişkiyi anlamak için öncelikle siyasal olanın ve siyasetin farkının ortaya konulması gerekmektedir. Mevcut düzene dışsal kurucu bir uğrak olan siyasal alan iktidarın, çatışmanın ve antagonizmaların alanıdır (Özen, 2013: 42). Siyaset ise, insanların, siyasalın sebep olduğu çatışmalar bağlamında, birlikte yaşamalarını sağlayan pratikler ve kurumlar kümesinin yarattığı bir düzendir. “Siyaset- siyasal ayrımını felsefi olarak ifade etmek istersek, Heidegger’ın söz dağarcığından hareketle, siyasetin ‘ontik’ (varlıksal) düzeye, siyasalın ‘ontolojik’ düzeye gönderme yaptığını söyleyebiliriz” (Mouffe, 2010: 16). Toplumsal yapıları oluşturma, hegemon yapılara meydan okuma ve değiştirip dönüştürme kapasitesiyle toplumsal olana göre öncelikli ve üstün olan siyasal, diğer tüm tikel toplumsal alanlar gibi siyaseti de biçimlendirmektedir.

Toplumsalı kurucu ve siyaseti biçimlendirici uğrak olarak siyasalın ölçütünün ne olduğu tarihsel süreçte farklı tanımlanmalara konu olmuştur. Toplumsal mücadele çizgisinde devletin merkezi bir niteliğe sahip olduğu 18. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasındaki tarihsel dönemde siyasal olan devlete ilişkin olanla eşdeğer kabul edilmiştir. Sanayileşme, parlamenterleşme süreçleriyle birlikte kitle toplumu olarak tanımlayabileceğimiz modern toplumun inşası ile kitlelerin politik bir güç kazanması devlet-toplum özdeşliğini sona erdirmiş, siyasal birliğin devlet tarafından yukarıdan tesisini imkansız hale getirmiştir. Bu noktada siyasal birliğin tabandan tesisinin imkanlarını araştıran Schmitt’e (2006: 12) göre siyasal kavramını tayin edici asli ölçüt dost-düşman ayrımıdır. Yani siyasal ‘onlar’a karşı ‘biz’in oluşumundan ibarettir. Biz’i oluşturacak kolektif özdeşimin yaratılması için ‘onlar’ın tanımlanması ve öteki olan ‘onlar’ ile araya antagonistik bir sınır çizilmesi gerekmektedir. Geçmişte dost- düşman ayrımı yaparak toplumun içinde ve dışında oluşturduğu

antagonizmalar ile kolektif kimliklerin tek yaratıcısı devletken, modern toplumun gelişimi ile birlikte bireysel şikayetleri toplumsal taleplere dönüştüren ve bu taleplerin yerleşik siyasal sistemde karşılık bulması için mücadele eden toplumsal hareketler, talepleri çevresinde inşa ettikleri kolektif kimlikleri ile siyasal olanı belirlemede önemli bir role sahiplerdir. Toplumsal hareketlerin kurumsal siyaset ile ilişkisinin biçimini de belirleyen bu rol toplumsal mücadelenin tarihsel gelişimi içinde; toplumsal hareketleri araştıran bakış açısından, hareketlere toplumsal kurucu bir güç atfederek onları siyasal olanı belirlemede birincil aktör olarak ele alan yeni bir yoruma doğru evrilmiştir. Çalışma kapsamında toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemedeki rolü toplumsal hareketlerin tarihsel ve kuramsal gelişimi çerçevesinde ele alınmaktadır.

Bu çalışmada ‘toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemedeki rolü nedir? Topraksız Kır İşçileri Hareketi Brezilya’da siyasal olanı belirlemede nasıl bir role sahiptir? sorularının cevabı aranırken analiz edilen bir başka noktada bireysel şikayetleri toplumsal taleplere dönüştürerek çatışmacı bir düzlemde toplumsal mücadeleyi örgütleyen toplumsal hareketlerin ‘nasıl’ oluştuğudur.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde toplumsal hareketler ve siyasetin ilişkisi kuramsal boyutta incelenmektedir. Bunun için öncelikle bireysel şikayetleri toplumsal taleplere dönüştüren böylece bireysel olanı toplumsal ve siyasal hatla buluşturarak talepler doğrultusunda verilen mücadeleye kurucu bir güç kazandıran hareket olgusu ele alınmaktadır. Ardından literatürdeki toplumsal hareket teorileri, hareketlere siyasal olanı belirlemede attıkları rol üzerinden sınıflandırılmakta, toplumsal hareketleri araştıran geleneksel paradigma ve hareketlere kurucu bir güç atfeden yeni paradigma biçiminde ikiye ayrılarak analiz

edilmektedir. Toplumsal hareket teorilerinin tarihsel gelişimi tezin ana tartışma konularından biri olmadığı için çalışma kapsamında bu teorilerin sadece genel özelliklerinden bahsedilmektedir. Örgütlü ve sürekli bir mücadele olarak toplumsal hareketleri analiz edebilmek için toplumsal hareketlerin unsurlarının ortaya konulması gerekmektedir. Bu nedenle birinci bölümde, kolektif bir çatışmacı mücadelenin hangi unsurları barındırması durumunda toplumsal hareket olarak analiz edilebileceği ele alınmaktadır. Toplumsal hareketler içinde doğduğu toplumun sosyo-ekonomik şartlarına, politik koşullarına bir cevap olarak şekillenir ve uluslararası konjonktürden etkilenirler. Dolayısıyla bir toplumsal hareketin neden ortaya çıktığını anlayabilmek ve gelişim çizgisini takip edebilmek için toplumsal hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan koşullar incelenmelidir. Bu koşullar her ülkenin kendi özgül tarihi ve kültürel şartları doğrultusunda biçimlendiğinden benzer taleplere ve duruşlara sahip hareketler arasında dahi büyük farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Birinci bölümde ele alınan bir diğer husus toplumsal hareketlerin ‘nasıl’ ortaya çıktığıdır. Bu kapsamda özellikle Tarrow’un ‘Politik Süreçler’ kuramından faydalanılmıştır. Buna göre bireysel şikayetleri toplumsal taleplere dönüştüren çatışmacı örgütlü mücadele olan hareketlerin oluşumunu cesaretlendiren, mevcut sistemin kırılganlıkları sonucu ortaya çıkan politik fırsatların varlığıdır. Ancak bu fırsatlardan yararlanmak için yeterli organizasyonel yapıya sahip olmakta gereklidir. Yerleşik sistemden şikayetçi bireylerin şikayetlerinin ortaklaşmasını ve taleplerinin eklemlenmesini mümkün kılan ise ortak adlandırmaları ve aynı anlam dünyasını paylaşmalarıdır. Toplumsal hareketin ortaya çıkmasını sağlayan bu ortaklığı sağlayan şey ise kültürdür. Dolayısıyla birinci bölüm içinde toplumsal hareketin ‘nasıl’ oluştuğu ve geliştiği politik fırsatlar, kültürel çerçeve ve hareketin

örgütsel yapısı üzerinden ele alınmaktadır. Belirli bir zaman ve mekan mefhumuna bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal hareketlerin talepleri, kimlikleri ve örgütsel yapısı süreç içinde değişir ve gelişir. Bu süreçte hareketler siyasi aktörlerle ve başka hareketlerle etkileşim içine girip hem onlardan etkilenir hem de onları etkiler. Bu etkileşim süreci bölüm kapsamında ele alınırken toplumsal hareketlerin siyaset ile ilişkilerinin değişen ve gelişen doğasında ortaya konmuş olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Latin Amerika’da toplumsal hareketlerin gelişimi ve siyaset ile ilişkisi incelenmektedir. Latin Amerika yaklaşık üçyüz yıl Avrupalı sömürgecilerin yönetimi altında kalmıştır. Kıtanın kültürel, demografik ve toplumsal yapısını şekillendiren bu sömürgeci geçmiş toplumsal hareketlerin mücadelesini de biçimlendirmiştir. Bu nedenle ikinci bölümde öncelikle Latin Amerika’nın sömürgeci geçmişi ve sömürüye karşı verilen bağımsızlık mücadeleleri ele alınmakta, ardından tüm kıta devletlerinde neredeyse yirmi yıl hakimiyet kuran askeri rejimlere ve bu rejimlerin biçimlendirdiği sosyo-ekonomik koşullara karşı tepki olarak yükselen yeni toplumsal hareketler genel özellikleriyle incelenmektedir. Neoliberalizme, eşitsizliğe, sosyal adaletsizliğe, ırkçılığa ve cinsiyet ayrımcılığına karşı çıkan, kültürel talepleri ve ekonomik talepleri ortaklaştıran bu yeni hareketler kıtadaki geçmiş hareketlerin deneyimlerinden aldıkları derslerle ve mevcut sosyo-ekonomik ve politik koşulları gözeterek siyasal iktidarı ele geçirmek yerine siyasal karar alma süreçlerine katılımı hedeflemiş, siyasi partilerden özerk olarak örgütlenmişlerdir. Kurumsal siyasi aktörlerden bağımsız şekilde hareket eden ve sivil toplumun gelişim sürecinde kendilerini var eden Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketler yürüttükleri mücadele çerçevesinde devletle ve diğer siyasi aktörle etkileşim içindelerdir. İkinci bölümde kıtada toplumsal hareketlerin yükselmesine

zemin hazırlayan sosyo-ekonomik şartlar, politik koşullar ve uluslararası konjonktür ayrıntısıyla ele alınmakta; toplumsal hareketlerin yerleşik siyasal aktörlerle ilişkileri incelenmektedir.

Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi’nin (MST) oluşumunu ve gelişimi inceleyen tezin üçüncü bölümü, birinci bölümde aktarılan kuramsal çerçeve ile bütünlük arz etmektedir. Birinci bölümdeki iddiaya paralel olarak MST toplumsal hareket literatüründeki teorik sınıflamalardan belirli şekilde farklılaşmaktadır. Yürüttüğü sınıf mücadelesi ve katı, hiyerarşik örgütlenme yapısıyla geleneksel toplumsal hareketler içinde konumlandırabileceğimiz MST, siyasal iktidarı ele geçirmeyi hedeflememesi, parti ve sendikalardan özerk örgütlenmesi, tarım reformu talebinin yanında kültürel taleplere ve çevresel hak taleplerine sahip olması ile yeni toplumsal hareketler içinde konumlandırılabilir. MST’nin taleplerindeki ve örgütlenmesindeki bu özgünlük tezin ikinci bölümünde ayrıntısı ile ele alındığı şekilde kıtanın sömürgeci geçmişi ve Brezilya’nın özgül sosyo-ekonomik, politik şartlarıyla ilgilidir. Bu şartlara bir cevap olarak biçimlenen MST, kurumsal siyasetin sınırlarını zorlamakta, yaptığı başarılı işgal eylemleri ile zapt ettiği yüzbinlerce hektar toprakta uygulamaya koyduğu kolektif tarım ve alternatif yaşam biçimiyle ‘başka bir dünyanın mümkün’ olduğunu tüm dünyaya göstermektedir. MST farklı bölgelerdeki toplumsal hareketler için bir öğrenme ve ilham kaynağı olmuş, geçmişte sefaleti ve yoksulluğu tanımlayan ‘topraksız’ kimliğini mücadele sürecinde yeniden inşa ederek ‘topraksız’ kimliğini bir onur ve güç imgesine dönüştürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASET

Dünyanın her yerinde sosyal adaletsizliklere, baskıcı iktidarlara karşı kolektif mücadele çağrıları yükselmekte, toplumsal hareketler ezilenlerin hakkını savunmak, iktidar sahiplerine sesini duyurmak ve onlara karşı muhalif bir ağırlık oluşturmak için en etkili yol olarak görülmektedir. Toplumsal hareketler modern toplumlarda normal siyasetin başlıca unsurlarından birini oluşturmaktadır (Goldstone, 2003: 2). Günümüzde siyasal sistemin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen toplumsal hareketler aslında tarihsel açısından oldukça yeni bir olgudur. Eylemler, isyanlar, devrimler gibi çeşitli direniş örüntüleri, farklı zaman ve mekânlarda değişik hal ve biçimler olsa da ‘yaşanılan tarih’te hep var olmuşlardır (Çetinkaya, 2008: 25). Ancak örgütlülüğe ve sürekliliğe sahip kitlesel bir eylemlilik olarak toplumsal hareketler siyasi bir mücadele formu ve çatışmacı siyasetin kendine özgü bir türü olarak 18. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketler her hak talebinde bir şekilde şu ya da bu türde bir hükümet tasarımı gündeme geleceğinden dolayı siyasi, harekete geçtiğinde başka birilerinin çıkarlarıyla çatışacak ortak hak talebini içermesi bakımından çatışmacıdır (McAdam, Tarrow ve Tilly, 2001).

Devlet ve siyasi sistem içindeki diğer aktörlerle, niteliği süreç içinde değişse de, sürekli olarak etkileşim halinde olan toplumsal hareketlerin sistem içindeki rolünü ve diğer siyasal aktörlerle ilişkisini analitik bir düzlemde ifade etmek için tezin bu bölümünde öncelikle hareket olgusu ele alınacak, daha sonra literatürdeki toplumsal hareket teorileri, hareketlere atfettikleri rollere göre sınıflandırılacaktır. Bölümün son kısmında tezin toplumsal hareketlere dair bakış açısı ortaya konulacak,

toplumsal hareketlerin unsurları ve hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan etmenler incelenecek en sonunda ise toplumsal hareketlerin ‘nasıl’ ortaya çıktıkları analiz edilecektir.

1. HAREKET OLGUSU VE TOPLUMSAL HAREKETLERE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Toplumsal yapılar çeşitli siyasal mücadeleler yoluyla inşa edilir ve dönüşüme uğrarlar. Toplumsalın yeniden inşa edilebilir bir olgu olmasını ya da dönüşümünü mümkün kılan ise Laclau’nun (1990) ‘toplumun imkansızlığı’ olarak adlandırdığı durumdur. Buna göre toplumsalın kurulumunu mümkün kılan şey, toplumdaki bazı unsurların dışlanmasıdır (Laclau, 1990). Toplumsal yapı içinde dışlanmış, bastırılmış ya da yok sayılmış bu unsurlar toplumsal sistemle antagonistik bir ilişki kurarlar; sahip oldukları tahribat potansiyeliyle de mevcut sistemin mutlaklaşmasını engellerler. Bu durum toplumsal mücadeleler için de zemin hazırlar. Yürütülen toplumsal mücadelelerin geliştiği öncelikli biçim ise ‘hareket’ler şeklindedir.

1.1. Hareket Olgusu

Hareket olgusu toplumsal yapıdan dışlanan ve dezavantajlı bir konumda olan insanların bireysel talep ve şikayetlerine dayanan kişisel eylemliliklerinden farklıdır. Toplumsalı yeniden inşa etme ve dönüştürme gücüne sahip olan hareket olgusu kişilerin karşılanmayan dilek ve beklentilerinden kaynaklanan bireysel hak taleplerinin toplumdaki başka hak talepleriyle eşdeğerlilik ilişkisi kurularak, taleplerin bütünleşmesiyle yani bireysel taleplerden toplumsal taleplere geçişin sağlanmasıyla mümkün olur. Talepler arasındaki eklemleme, bireylerin de bu ortak

talepler etrafında bir araya gelmesini mümkün kılar. Böylece bireysel eylemlilikten kolektif eylemliliğe geçiş sağlanır. Ancak toplumsal taleplerin bireysel taleplerin toplamından daha fazlasını ifade etmesi gibi bunun sonucunda oluşan kolektif iradede de bu kolektiviteyi oluşturan bireylerin toplamından daha fazlasını ifade eder. Bunun nedeni ortak hak talepleri etrafında bütünleşmiş olan kitlenin kendisini mevcut toplumsal yapıdan ayıran içsel bir sınır inşa etmesidir (Aytaç, 2011: 315). Oluşturdukları sınır çerçevesinde kendi düzlemini oluşturan hareketler kendilerine ait kolektif kimlikler yaratır ve değerler oluştururlar. Mevcut toplumsal düzeni kendi değerleri çerçevesinde anlamlandıran hareketlerin gelecek kurgusu da kendi kimlik ve değerlerine uygundur. Bu gelecek kurgusundan yola çıkarak toplumu dönüştürmeyi hedefleyen hareketler antagonistik ilişkiler kurduğu hegemon toplumsal sistem ile çatışmacı ilişkiler geliştirir. Bu çatışmacı süreçte hareketin değerleri ve sınırları değişip belirginleşirken, toplumsal yapı da yeniden üretilir.

Hareket olgusu kitlelerin belirginleşmeye başladığı, köklü politik ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı bir zeminde, 18. yüzyılın ortalarından itibaren biçimlenmeye başlamıştır. Devlet gücünün merkezileştiği, yönetimin doğrudanlaştığı ve böylece devlet-toplum ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığı bu dönemde toplumu standartlaştırma ve denetim altına alma çabaları, kitlelerin devlete karşı direnişe geçmesine ve hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yıldırım, 2013: 27). Hareketlerin mücadelelerinin örgütlü ve sürekli bir boyut kazandığı dönem ise 'Kitle Toplumu'nun ortaya çıktığı 19. yüzyıldır. Endüstrileşme ile birlikte üretim ve bölüşüm ilişkilerinin yeni mekanlar ve boyutlar kazandığı, toplumsal sınıfların belirginleştiği bu dönemde, kitlelerin toplumsal yaşamdaki etkinlikleri artmıştır. Lipset'e (1986: 6) göre aşağı sınıfları siyasete sokan endüstriyel, bürokratik ve

milliyetçi hareketler, aynı zamanda küçük otorite merkezlerini kaldırmış ve bütün iktidarı devleşen devlette toplamıştır. Kitlelerin gücünün tasdik edildiği bu süreçte devlet ve toplum karşıt iki güç olarak algılanmış Marksizm ve Anarşizm kitlelerin sahip olduğu devrimci enerji ile devletin ortadan kaldırılabilceğini savunurken, muhafazakar düşünce çözümü toplumun boyun eğdirilmesinde aramıştır (Aytaç, 2011: 18-19). Bununla birlikte hareketler her zaman devletin karşısında yer almamış, bazı hareketler merkezileşen devlet iktidarına yönelmiş, onu etkilemeye çalışmıştır.

Avrupa’da parlamentoculuğun yükselişe geçtiği bu süreçte devletlerin ilkin meşruti monarşilere dönüşmesi ile monarşi ve aristokrasiler çökmüş, ardından parlamenter demokrasiye geçilmiştir. Böylece devlet iktidarının meşruiyet kaynağı da tanrı değil halk haline gelmiştir. Yönetim anlayışında meydana gelen bu kökten değişim ile birlikte siyasal erkin meşruiyet kaynağı durumuna gelen sıradan insan, politika sahnesinin bir parçası haline gelmiş, kitleler siyasal süreçlerde söz sahibi olmaya başlamıştır. Parlamenter demokrasiye geçişin bir diğer sonucu devlet-sivil toplum karşıtlığı anlayışının sona ermesi ve devlet iktidarının tüm toplumsal-kültürel alanlara yayılmasıdır. Bunun nedeni meşruiyetinin temelini halktan alan devlet iktidarının, halkın iradesinin ve rasyonalitenin yansıması olduğu yani devletin ve toplumun özdeş olduğu anlayışıdır (Kaya, 2012: 152-153). Dolayısıyla toplum ve onun iradesinin cisimleşmiş hali olan devlet ‘dünyevi Tanrı’ konumuna gelmiştir. Halkın temsilcisi olan siyasal iktidarın toplum üzerindeki tüm tasarruflarının meşrulaşması ‘tayin edici siyasal birlik olarak devletin devasa bir yetkiyi kendisinde toplaması’ (Schmitt, 2006: 60-61) sonucunu doğurmuştur. Devletin toplumsal ve yaşamsal olanı kuşatan tartışmasız bir güç olduğu ön kabulü siyasal kavramının devletle ilişkili olanla eş değer kabul edilmesine yol açmıştır. Devletin toplumla

özdeş ancak siyasal birliğin kurucusu olma yönüyle toplumun üzerinde ayırt edilebilir bir güç olarak belirginleşmesi kendi talepleri doğrultusunda toplumu dönüştürmeyi hedefleyen ve kitleselleşen hareketlerin de devlete yönelmesine yol açmıştır. Bu yöneliş hareketin niteliğine ve amaçlarına göre onu aşma veya ele geçirme ya da onu etkileme veya birlikte hareket etme şeklinde gerçekleşmiştir. Bu noktada hareketler, hedefleri ve mücadele stratejileri çerçevesinde siyasal hareketler ve toplumsal hareketler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Tezin temel araştırma konusu olan toplumsal hareketler, mevcut toplumsal/siyasal yapılar içinde karşılanmayan veya göz ardı edilen çeşitli toplumsal grupların mobilize olmasıyla doğan ve bu nedenle ‘toplumsal hareket’ olarak adlandırılan siyasi mücadelelerdir (Özen, 2013: 38). Toplumsal hareketlerin değişim talepleri sınırlı ve belirli bir alana yönelik olup, mücadele harekete katılanların toplumdaki dezavantajlı konumlarını telafi etmeye yönelik olarak ekonomik haklar, kültürel haklar, kimlik hakları, cinsiyet eşitliği gibi temalar çevresinde örgütlü şekilde kitleleri seferber edilerek sürdürülür. Siyasal hareketler ise, herhangi bir toplumsal hareketin sınırlı alana yöneltile taleplerinden çok daha fazlasını hedefleyen, toplumsal yaşamın her alanını sahip olduğu siyasal anlayış doğrultusunda dönüştürmeyi ya da muhafaza etmeyi amaçlayan hareketlerdir. Siyasal hareketlerin açıkça tanımlanmış belirli dünya görüşleri vardır. Toplumsal yaşamın tüm alanlarını ve siyaseti kendi tanımlı anlam çerçeveleri dahilinde yorumlarlar, geleceği bu çerçeveye uygun şekilde biçimlendirmek için örgütlü bir mücadele yürütürler. Mevcut siyasal iktidara karşı takındıkları tavır çerçevesinde Lipset’in (1986) tutucu (muhafazakar) hareketler ve reformcu(devrimci) hareketler olarak sınıflandırdığı siyasal hareketler; siyasal olanı devletle ilişkili olarak kabul eden

devlet merkezli siyaset anlayışının bir yansıması olarak, toplumu kendi değerleri çerçevesinde yeniden inşa etmek amacıyla devlet iktidarını ele geçirmek için partiler ve sendikalar şeklinde örgütlenirler. Parlamenter demokrasinin kurumsal katılım biçimleri olan sendika ve parti örgütlenmeleriyle birlikte siyasal hareketler 19. yüzyıl boyunca eşitsizliğin zarar verdiği toplumsal kesimlerin siyasete katılımı için büyük mücadele vermişlerdir. Özellikle sosyalist partiler yetişkinlerin oy hakkı, ifade özgürlüğü ve her düzeyde kamusal ve ekonomik kurumların işleyişine halkın katılımı için mücadele etmişlerdir (Dereli, 2008: 14). Siyasi partilerin ve sendikaların halkın siyasete katılımı için verdikleri bu mücadele onları demokrasinin bayraktarı haline getirmiş; siyasi partileri halkın demokratik temsili konusunda tekel konumuna yükseltmiştir.

Yirminci yüzyıla girildiğinde savaşların, bozulan ekonomik ve sosyal koşulların etkisiyle devletlerin gücü sarsılmış, siyaset sahnesinde önemli bir güç haline gelen kitlelerin toplumsal dönüşüm yönündeki talepleri artmış, dolayısıyla siyasal ve toplumsal hareketler büyük bir dinamizm kazanmıştır. Siyasal birliğin yukarıdan tesis edilmesinin imkansız hale geldiği noktada, Schmitt (2006) siyasal birliğin tabandan mümkün olup olmayacağını koşullarını araştırmıştır. Bu noktada 20. yüzyıl devlet yapılanmasının bir önceki yüzyıldaki liberal demokratik devlet şemasından sadece ideolojik ön kabuller ve genel prensipleri ile değil, geçirdiği yapısal ve örgütsel değişimle de farklılaştığını ifade eden Schmitt' e (1933/2001: 11) göre, politik birlik devlet, hareket ve halktan oluşmaktadır. Halkın birleşmiş gücünü ve siyasi yapısını simgeleyen bu üçlü yapı tahayyülünde devlet-hareket-halk ayrı ancak bölünmüş olmayan; bağlantılı ancak birleşik olmayan bir politik birliğin ifadesidirler. Dolayısıyla politik birliği oluşturan devlet-hareket-halk yapısının her

bir bileşeni spesifik özelliklere sahiptir ve eşit güçte değildir. Schmitt'e göre devlet politik olarak statikken, hareketler politikanın dinamik elementleridir; halk ise politik kararların gölgesinde kalan ve himayesi altında büyüyen apolitik taraftır. Ancak bunların birbirlerinin alternatifi olduğu ya da birbirlerine karşıt oldukları çıkarımında bulunulamaz (1933/2001:12).

Schmitt'in modern devletin politik birliğinin devlet-hareket-halk üçlü yapısıyla tabanda örgütlenmiş olduğuna dair yapmış olduğu tespit tez kapsamında toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemedeki rolünün ve kurumsal politik katılım biçimleriyle ilişkisinin analiz edilmesinde temel olarak alınacaktır. Buna göre devlet-hareket-halk arasındaki ilişkileri Schmitt'in de ifade ettiği şekilde devleti statik bir ön kabul; hareketi devlet ve halka nüfuz eden, onları dolayımlayan dinamik bir unsur; halkı ise apolitik bir figür olarak gören anlayışın yansıması siyasi hareketlerin parti ve sendikal örgütlenmelerinin toplumsalı inşa eden bir güç olarak öne çıkması ve parti devletinin olumlanmasıdır. Toplumsal hareketleri, parti ve sendikalara bağlı birer taban örgütlenmesi olarak ele alan bu anlayışta; toplumsal hareketler, toplumsalı kurmada yani siyasal olanı belirlemede araçsal bir konuma indirgenmiştir. Dolayısıyla toplumsal hareketlerin kurucu bir güç kabul edilmesi devlet ve halkın tahayyül ediliş biçimlerinin dönüşümünü gerektirir. İzleyen kısımda kitle kuramları ve toplumsal hareket teorileri bakış açılarındaki bu dönüşüm çerçevesinde ele alınacaktır.

1.2. ‘Siyasal’ Rolü Bakımından Toplumsal Hareket Teorilerinin Sınıflandırılması

Toplumsal hareketler siyasi sistem içinde başka siyasi aktörlerle sürekli etkileşim halinde olsalar da, bu politik etkileşimler ve uygulamalar birbiriyle bağlantılı belirli bir tarihsel dizge içinde gelişmiş, toplumsal hareketler ayırt edilebilir politik bir mücadele biçimi olma özelliklerini her zaman korumuşlardır (Tilly, 2008). ‘Sıradan insanların sıra dışı ortak eylemlilikleri’ olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal hareketleri açıklayabilmek, toplumsal hareketlerin en belirgin yönü olan kolektif hareketin neden ve nasıl oluştuğunu anlamlandırabilmek için pek çok kavramsallaştırmaya başvurulmuş ve çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu çeşitliliğin temel nedeni politik birliği oluşturan devlet-hareket-halkın bileşenlerine dair bakış açılarının süreç içindeki değişimidir. Ortaya atılan teorilerde hareket olgusu her zaman dinamik bir öge olarak kabul edilirken devlete ve halka dair bakış açıları farklılaşmış; bu farklılaşma toplumsal hareketlerin toplumsalı kurucu bir güç olmadaki yani siyasi olanı belirlemedeki rolüne dair algılayışları da şekillendirmiştir. Bu bölümde literatürdeki kitle kuramları ve toplumsal hareket teorileri, toplumsal hareketlere siyasi olanı belirlemede attıkları rol üzerinden sınıflandırılarak tarihsel arka planlarıyla birlikte ele alınacak en sonunda da tez kapsamında toplumsal hareket kavramının nasıl algılandığı ortaya konulacaktır.

1.2.1. Toplumsal Hareketleri Araçsallaştıran Geleneksel Paradigma

18. yüzyılın ortalarından itibaren mobilizasyon becerisi yüksek kitlelerin tarihin önceki hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak ölçüde politik bir güç kazanması ve sosyal yaşamdaki görünürlüğü ile birlikte toplumsal hareketleri ve bu hareketlerin

öznesi konumundaki kitleleri anlamaya yönelik pek çok teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler toplumsal hareketler kavramını doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olduğu kamusal alan, sivil toplum, kimlik, sınıf, sendikal mücadele gibi konularla ilişkilendirerek incelemiş; ancak bu alanların kesişme noktası olan toplumsal hareketlerin kuruculuk rolü diğer kavramların arkasında çoğunlukla ikincil planda kalmıştır (Yıldırım, 2013: 13). Toplumsal hareketlerin araçsallaştırıldığı bu teorilerin ortak noktası siyasal olana ve kitlelere yönelik bakış açılarıdır. Geleneksel paradigmada kitleler genellikle irrasyonel, yıkıcı ve vahşi olarak nitelendirilmiş, kitlelere rasyonellik atfeden kuramlar dahi rasyonaliteyi çıkarların maksimizasyonu ile eşitlenmiştir. Dolayısıyla kitleler kurucu bir aktör olmaktan ziyade tarihsel zorunluluğu yerine getiren figüranlara indirgenmiştir. Bu anlayışın yansıması ise siyasi parti ve liderlerin doğru yönü belirleme beceri ve bilgisinden yoksun olan ehliyetsiz kitlelere önderlik etmesinin bir gereksinim olarak sunulmasıdır. Marksist hareketin önde gelen liderlerin biri olan Troçki'nin kitlelerin devrimci gücünü tasdik ederken, bu güce şekil ve yön kazandırmak için parti ve liderlere duyulan gereksinimi vurgulaması bu anlayışa bir örnektir. Buna göre “partiler ve liderleri... bağımsız kurucu unsurlar değildir, ama sürecin oldukça önemli elemanlarıdır. Kitlelerin enerjisi organize edilmediğinde, buhar piston kutusuna girmeden dağılır. Fakat şeyleri harekete geçiren piston ya da kutusu değil, buhardır” (Troçki, 1977: 19). Siyasi partilerin kitlelere şekil kazandıran ve toplumsal harekete yön veren kurucu aktörler olarak belirginleştiği bu anlayışta siyasal olan ise devletle ilişkilendirilir. Dolayısıyla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için siyasi iktidarın ele geçirilmesi temel hedef haline gelir. Bu mücadele de öncü rol ise siyasi partilere aittir.

Toplumsal hareketleri araçsallaştıran geleneksel paradigmanın harekete dair kavrayışını Schmitt'in politik birliği oluşturan devlet-hareket-halkın bileşenlerine atfettiği özellikler üzerinden de inceleyebiliriz. Buna göre, devlet-hareket-halk arasındaki ilişkileri Schmitt'in ifade ettiği şekilde, devleti statik bir ön kabul, hareketi devlet ve halka nüfuz eden, onları dolayımlayan dinamik bir unsur, halkın ise apolitik bir figür olarak anlamlandırılması, siyasi hareketlerin parti ve sendikal örgütlenmelerinin toplumsal inşa eden bir güç olarak öne çıkması sonucunu doğurmaktadır. Kitleleri mobilize etme kapasitesi ile toplumsal hareketlere bu süreçte düşen rol ise parti ve sendikalara bağlı, onların alt örgütlenmesi şeklinde hareket etmesidir. Parti hareketin politik olarak vücut bulmuş hali olarak onun özel bir formudur (Schmitt, 1933/2001: 12). Devlete, harekete ve halka dair algılayışını bu şekilde genelleyebileceğimiz geleneksel paradigmaya dahil olan kitle kuramları ve toplumsal hareket teorileri bu bölümde tarihsel arka planlarıyla birlikte ele alınacaktır.

a. İrrasyonel / Rasyonel Kolektif Hareket ve Kitle Kuramları

Kolektif hareketin öznesi olan insan topluluğunu anlamaya ve eylemlerini açıklamaya yönelik kitle kuramları; kitleleri bilinç dışı, irrasyonel, yıkıcı kalabalıklar olarak ele alan yaklaşımlar ve kitleleri rasyonel, hedefleri doğrultusunda hareket edip örgütlenen insan toplulukları olarak gören yaklaşımlar olarak ikiye ayrılabilir.

18. yüzyılın sonlarına doğru Amerika ve Avrupa'da köylülerin, zanaatkarların ve işçilerin faaliyetleri, eylemleri ve örgütlülükleri büyük boyutlara ulaşmış, vergi ayaklanmaları, seçim mücadeleleri, grevler hem örgütlülük düzeyleri hem de süreklilikleri bakımından artarak gelişmiştir. Eşitsizliğin zarar verdiği toplumsal

kesimlerin siyaset sahnesinde yer almaya başlaması, genişleyen siyasal haklar ve parlamenter mücadelenin güçlenmesi toplumsal hareket kavramı içinde anlam kazanmıştır. İngiltere’de Wilkes’in parlamentoyu eleştirisi sonrasında hapsedilmesinin ardından geniş halk kitlelerinin önce Wilkes’in özgür bırakılması sonra da parlamentoya seçilmesi için yaptığı kampanyalar, verilen dilekçeler ve örgütlenen mitinglerle birlikte ‘Wilkes olayı’ toplumsal hareketin ilk örneklerinden biri sayılabilir (Tilly, 2008: 37-43). Gazetelerin harekete katılanları ‘serseri kalabalık’ olarak tanımlaması ise dönemin kitlelere dair bakış açısını ortaya sermektedir.

Eski dönemlere nazaran görünürlüğü artan, tarih sahnesinde daha etkili bir güç olmaya başlayan insan yığınlarının tüm dikkatleri üzerine çekmesine ve üzerinde sistematik bir fikriyat oluşturulmaya başlanmasına neden olan olay ise Fransız Devrimi’dir. Devrim sırasında geniş halk yığınlarının özerk rolünün belirleyiciliği ve sürekliliği dikkati kitlelerin üzerine çekmiş, kitleleri anlamaya ve eylemlerini anlamlandırmaya yönelik kuramlar geliştirilmiştir. Bu kuramlarda kitlelerin yıkıcı, akıl ve uygarlıkla bağdaşmayan suça eğilimli doğası devrimden hareketle anlatılmıştır (Aytaç, 2011: 129). Dönemin kolektif harekete katılan kitlelere dair bakış açısı bugün literatürde ‘kalabalıklar yaklaşımı’ olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımın en tipik temsilcisi Gustave Le Bon’dur. Le Bon kitabında kitlelerin yalnızca yıkıcı bir rol oynayacağının altını çizmiş, insanın kitle içinde tek başınayken frenlemek zorunda olduğu içgüdülerine kendini bıraktığını yani yalnız bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimse iken, kitle içindeyken içgüdüleriyle hareket eden bir mahluk, bir vahşiye dönüştüğünü belirtmiştir (Le Bon,1999). Kolektif hareketin ve kitlelerin davranışlarının sosyal- psikolojik zeminde ele alındığı bu dönemde kolektif

hareket; aşırılık, yoksunluk ve şiddetle eşdeğer görülmüş, toplumsal hareketler irrasyonel insan yığınlarının bir çılgınlık anı, bir öfke patlaması olarak kabul edilmiştir.

Kökleri Fransız Devrimi ve İngiliz Chartist hareketi gibi somut örneklerle dayanan toplumsal hareket kavramının bir analiz nesnesi haline gelmesi ve toplumsal hareketler halinde çoğul olarak kullanılması ise, işçi sınıfının toplumsal ve siyasal bir güç olarak yükseldiği döneme ve somut olarak 1848 devrimlerine uzanmaktadır. Bu dönemden itibaren kolektif harekete ve hareketlerin öznesi olan insan topluluklarına yönelik incelemeler sosyal-psikolojik zeminden sosyo-ekonomik zemine kaymıştır. 1864 yılında yayımladığı ‘1789’dan Günümüze Fransa’da Toplumsal Hareketlerin Tarihi’ isimli çalışmasıyla Alman tarihçi Lorenz Von Stein, bu yeni bakış açısının temsilcisidir ve toplumsal hareket kavramını siyasi bir mücadeleyi tarif edecek biçimde kullanan ilk kişidir (Tilly, 2008: 20). Von Stein (1964) toplumsal hareket kavramını ekonomik eşitsizliklerin yarattığı bir zeminde ele almış, sermaye sahibi sınıfların çıkarlarıyla sermayeye ve mülke sahip olmayanların çıkarları arasındaki çelişme ve çatışmanın toplumsal sorunların belirleyicisi olduğunu ifade etmiştir. Buna göre mülk sahibi sınıfların mülk sahibi olmayanları bu konumlarında tutma yönündeki güçleri siyasal çatışmaların temelini oluşturmaktadır. Eşitsizliğin zarar verdiği toplumsal kesimlerin siyaset sahnesinde yer almaya başlaması ile anlam kazanan toplumsal hareketler baskıya maruz kalanların reform ya da devrim yoluyla, kamu yönetiminde ya da politikalarında yarattıkları değişimler ile ilişkilendirilir (Yıldırım, 2013: 30). Bu bağlamda toplumsal hareket, proletaryayı siyasetin bir parçası haline getiren ve toplumdan devlete yönelen bir güçtür.

1968 hareketlerine kadar devam eden bu anlayış çerçevesinde kolektif hareketleri ve hareketlerin öznesi durumundaki işçi sınıfının davranışlarını açıklamaya çalışan hakim paradigma ‘Kitle Toplumu Kuramı’dır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kökleşmeye başlayan ve dönemin iyimser kalkınmacı felsefesinin de bir ifadesi olan bu kurama göre kitle eylemlerinin, başkaldırıların ve toplumsal hareketlerin nedeni modernleşmenin bir takım toplumsal kesimleri mağdur etmiş olması ve bu nedenle onların tepkisini çekmesidir. Toplumsal hareketleri süregiden yapısal değişimlerin sadece birer yansıması olarak nitelendiren bu paradigmada kolektif hareketler sosyal ve ekonomik kriz zamanlarında ortaya çıkan birer ‘ateş’ olarak değerlendirilir (Çayır, 1999: 13). Bu anlayışa göre modernleşmenin nimetlerinden her kesim faydalandığında toplumsal hareketlerde zayıflayacak hatta ortadan kalkacaktır. Toplumsal hareketleri marjinal olarak niteleyen fakir ve köksüz insanların bu hareketlerin toplumsal tabanını oluşturduğunu ileri süren ve modernleşmeye karşı irrasyonel bir başkaldırı olan bu hareketlerin başarısız olacağını öngören Kitle Toplumu Kuramı’nın en önemli teorisyenlerinden biri Smelser’dır. Smelser’a (1962) göre kolektif davranış, modernleşme sürecinin doğurduğu yapısal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve istisnai, histerik tepkilerdir. Bu tepkiler, pozitif ve/veya negatif mitlere ya da oldukça basitleştirilmiş gerilim yorumlarına dayanır. Modernleşmeye karşı bu irrasyonel duygusal direnişler zayıflamaya ve başarısız olmaya mahkumdur (Smelser, 1962).

Kolektif hareketi, bireylerin ya da grupların kurulu olan sistemle yaşadıkları yapısal gerginlikler üzerinden analiz eden teorisyenlerden biri de Ted Gurr’dır. ‘Why Men Rebel?’ (İnsanlar Neden İsyan Eder?) adlı kitabında sistem karşıtı kolektif eylemlerin nedenlerini açıklamaya çalışan Gurr (1970) kolektif eylemi yoksunluk

duygusu ve karşılanmamış beklentilerle açıklamış, toplumsal hareketleri öfkeli kalabalıkların anlık patlamaları ve şiddete yönelmeleri olarak tanımlamıştır. Kitabında altmışlı yıllarda öğrenci hareketlerindeki ekonomik yoksunluğun psikolojik boyutlarını, bunun devrimi, isyanı ya da şiddeti harekete geçirme noktasındaki rolünü ele alan Gurr refah, güvenlik ve kendini gerçekleştirme arasındaki çelişkiden kaynaklanan dinamik toplumsal ve psikolojik durumun ifadesi olarak ‘görelî yoksunluk’ kavramını kullanmıştır. Ona göre, yoksunluğun neden olduğu hayal kırıklığı, toplumsal isyanın başat faktörüdür ve hayal kırıklığı hissi ne kadar derin olursa, şiddet odaklı davranış ihtimali de o kadar artmaktadır (Gurr, 1970).

Kolektif eyleme katılanları irrasyonel kalabalıklar olarak niteleyip kör inançlara kapılan bu insanların yaşadıkları mahrumiyet hissiyle uygarlıklarından sıyrılmış ve bilinç dışının hakimiyetinde hareket ettiğini iddia eden ‘Kitle Toplumu Kuramı’ bireyi kolektif hareket içinde bir aktör olarak görmeyip onu sürü psikolojisiyle hareket eden bir figür olarak değerlendirir. Aktöre ve aktörün davranışlarına hiçbir özerklik tanımayan bu anlayış hareketleri yapısal koşulları odağa alarak inceler. Çünkü kolektif hareketler yapısal koşullardaki çelişkilerin bir yansımasıdır; çelişki sona erince ya da kitleler sistem tarafından yeterince baskı altına alınınca kolektif hareketlerde son bulacaktır.

Kolektif hareketleri yapısal koşullarla, kişisel mahrumiyetlerle ve bu mahrumiyetlerden kaynaklı şiddet yönelimli geçici öfke patlamalarıyla açıklamaya çalışan, harekete katılan bireyleri birer aktörden ziyade irrasyonel kalabalıklar olarak değerlendiren ‘Kitle Toplumu Kuramı’ na karşı eleştiriler 1968’de yükselen yeni toplumsal hareketler dalgası ile artmıştır. Amerika ve Avrupa’da öğrenci hareketleri

ile fitili ateşlenen yeni toplumsal hareketler sürecinde kadın hareketleri, çevre hareketleri, savaş ve ırkçılık karşıtı hareketler ön plana çıkmıştır. Bu hareketlerin Amerika ve Batı Avrupa gibi ileri demokrasiye, gelişmiş bir sivil topluma sahip refah devletlerinde ortaya çıkması ve harekete katılanların, destekleyenlerin yüksek eğitilmiş, ekonomik güvenceye sahip kimseler olması kolektif harekete ve kitlelere dair yeni bir bakış açısını zorunlu kılmıştır.

‘Kitle Toplumu Kuramı’nın irrasyonel kitle ve davranış anlayışına karşı kolektif hareketi bireylerin rasyonel eylemlerinin bir tezahürü olarak gören ‘rasyonalist’ yaklaşım bu yeni bakış açısının bir tezahürüdür. Bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden Mancur Olson ‘Kolektif Eylem Mantığı’ adlı kitabında, insanların ancak kişisel çıkarlarını maksimize etmek için harekete geçeceklerini ve eylemcilerin ancak eylem sonucunda elde edecekleri fayda, katlandıkları maliyetten fazla ise eyleme katılacaklarını ileri sürer (Çetinkaya, 2008: 30-21). Bu yaklaşım büyük eleştirilere maruz kalsa da kolektif hareketi ve harekete katılanları gözü dönmüş kalabalıklar ya da sürüler olarak yansıtan algılayıştan kurtarmış; kolektif hareket daha ölçülebilir, tartışılabilir, incelenebilir bir olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. 1968 hareketleri sonrasında toplumsal hareketlere dair farklı teorik açılımlar ortaya çıkmış olsa da bunların hepsi hareketlerin rasyonel eylemler, hareketin aktörlerinin de rasyonel bireyler olduğu konusunda hemfikirlerdir.

b. 1848-1968 Arası Geleneksel Toplumsal Hareketler

1848 devrimleri ile birlikte güçlerini ve örgütlenme kapasitelerini arttıran toplumsal hareketler 1960’lı yıllara kadar bir işçi hareketi olarak Marksist düşüncenin etkisi altındadır. Marksist düşünceye göre proleter mücadelenin nihai

hedefi kapitalist sömürü düzenine son vermek, sınıfsız ve devletsiz bir toplum inşa etmektir. Kapitalist üretim ilişkilerindeki çelişki son bulup, sınıflar ortadan kalktığında yapısal uyumsuzluklardan kaynaklanan toplumsal çatışmalarda ortadan kalkacaktır. Bu doğrultuda yürütülecek olan işçi hareketinin gelir dağılımındaki adaletsizliklere son verebilmesi, sınıflı toplum yapısını ortadan kaldırabilmesi, eşitliği sağlayabilmesi ve burjuvaya karşı bir güç oluşturabilmesi için işçilerin sınıf bilincini kazanarak burjuva sınıfına ve burjuva sınıfının egemenliğini sürdürmesinin bir aracı olan kapitalist devlete karşı mücadele etmesi şarttır. Bu bağlamda örgütlü bir mücadele yürüten toplumsal hareketlerin temelinde toplumu dönüştürme ve mevcut değerlere alternatif oluşturma isteği bulunmaktadır (Lelandais, 2009: 63-64). 1917 Rus Devrimi sonrası işçi hareketinin sınıfsız toplum yaratma ideali için izlediği yöntem değişmiş, devlete karşı mücadele yerini devletin ele geçirilmesi ve devlet aracılığıyla toplumun dönüştürülmesi hedefine bırakmıştır. Bunun nedeni modern dünyanın politik yapısı olarak devletin görülmesidir (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 2004: 37). Bu doğrultuda öncü parti rolü belirginleşirken, sendikal mücadele devrim mücadelesinin destekçisi olarak görülmüştür. Toplumsal hareketler ise bu ikili yapının karşısında bir taban örgütlenmesi olarak kalmış ve daha çok kendiliğinden gelişen bir tutuma indirgenmiştir (Yıldırım, 2013: 40).

Marksist ideoloji çerçevesinde ekonomik eşitsizliklere ve toplumsal adaletsizliklere karşı örgütlenen işçi hareketi, harekete katılanları sınıf altında birleştirmiş, hareketin içindeki işçiler, birer aktörden ziyade tarihsel zorunluluğu yerine getirmek için mücadele eden figürler olarak tahayyül etmiştir (Touraine, 1992). Siyasal olanın devletle ilişkilendirildiği, kitlelerin ikincilleştirildiği ve toplumsal hareketlerin toplumsalı yeniden inşa etme mücadelesinde partiler

tarafından dolayım lanarak araçsallaştırıldığı bu perspektifin sonucunda parti ve onun dolayımındaki işçi hareketi içinde doğduğu toplumun farklılaşan gerçekliklerini yakalayamamıştır. Bunun nedeni devlet iktidarını ele geçirmek için katı bir şekilde hiyerarşik olarak örgütlenen hareketlerin zaman içinde kendi içlerinde bürokratik bir yapı kazanması, hareketlerin liderleri ile tabanı arasında asimetrik ilişkiler gelişmesi, eşitsizliklere son verme ideali ile başlayan örgütlü mücadelenin kendisi içinde eşitsiz ilişkiler yaratmaya başlamasıdır. Sosyalist partilerin ve işçi hareketlerinin iç örgütlenmesinde yaşanan bu durum Michels'in, 'örgüt ve liderlik varsa oligarşide vardır' teziyle (Dereli, 2008) uyuşmaktadır. 1960'ların sonuna doğru politik alanının genişlemesi, farklılaşmış özgürlük ve eşitlik anlayışlarının gündeme gelmesi siyasi temsilin politik partilerin tekelinde olduğu temsili demokrasilerde bir meşruiyet krizine yol açmış; devlet ve toplum ilişkilerinin yeniden yapılandırılması ve politik karar alma süreçlerine yurttaşların katılımının arttırılması istekleri ön plana çıkmaya başlamıştır (Çayır, 1999). Kendisi de bu katı bürokratik mekanizmanın, toplumu homojenleştirme çabasının bir parçası haline gelen, böylece sistem karşıtı olma özelliğini yitiren işçi hareketi değişen ve çeşitlenen toplumsal talepleri kapsamak konusunda yetersiz kalmıştır.

c. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi

1968'de Amerika ve Batı Avrupa'da çevre, barış, insan hakları gibi yeni ve cinsel kimlik, etnisite, din gibi görece eski temalar etrafında örgütlenen, insan hayatının kişisel yönlerini yansıtarak farklı grupların kimlik sorunlarıyla ilişkili kültürel ve sembolik meseleler üzerine yoğunlaşan yeni bir toplumsal hareketler dalgası yükselmiştir. Geleneksel toplumsal hareketlerin ekonomi ve iktidar yönelimli ekseninden sıyrılıp kültürel hak mücadelesine öne çıkartan bu hareketler katı

hiyerarşik ve bürokratik örgütlenmelere yerine esnek ve yatay biçimde örgütlenmiş temel mücadele zeminini sivil toplum olarak benimsemişlerdir (Offe, 1999: 61-64).

1968 ile birlikte toplumsal hareketlerin örgütlenme stratejileri ve taleplerinde ortaya çıkan bu yeniliği teorize etmeye yönelik yaklaşımlardan birisi, toplumsal grupların ‘neden’ toplumsal hareket oluştuklarıyla değil de, bir toplumsal hareketin ‘nasıl’ oluştuğu, geliştiği, başarılı olduğu ya da gerilediğiyle ilgilenen ‘Kaynak Mobilizasyonu Teorisi’dir. Herhangi bir sosyal aktörün, elinde bulunan kaynakları amacına ulaşmak için en aktif şekilde seferber edeceğini ifade etmesinden dolayı Amerikalı teorisyenlerce geliştirilen bu yaklaşıma ‘Kaynak Mobilizasyonu Teorisi’ ismi verilmiştir. Bu teoriye göre toplumsal hareket, siyasal sistemin dışından kolektif bir aktörün o sisteme dahil olmak ve yerini korumak amacıyla yürüttüğü enstürmantal ve rasyonel eylemlere verilen addır (Lelandais, 2009: 71). Jasper’a göre bu kuram, protestonun siyasetin bir parçası olduğu, protestocuların mantıklı hedeflere ulaşmaya çalışan normal insanlar olduklarını, neyi başarabileceklerinin belirlenmesinde ellerindeki ekonomik kaynakların yardımcı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir (2002: 65). Toplumsal hareketleri rasyonel insanların çıkarlarını maksimize etmek için yürüttükleri kolektif mücadeleler olarak gören bu yaklaşım, her bir hareketin amaçları doğrultusunda kaynaklarını seferber edip örgütler oluşturacağını ve bu örgütlerin yaptıkları fayda-maliyet hesaplamaları ekseninde kamu politikalarını etkilemeye yönelik stratejiler geliştireceğini öne sürer (McAdam, McCarthy ve Zald, 1996; Tilly, 2008; McAdam, Tarrow ve Tilly, 2001). Dolayısıyla çoğunlukla toplumsal hareketlerin nasıl örgütlendiklerine ve ne tür stratejiler geliştirdiklerine odaklanan bu yaklaşım ne toplumsal dışlanma, toplumsal huzursuzluk, hoşnutsuzluk, eşitsizlik veya mağduriyet gibi unsurların toplumsal

hareketlerin oluşumunda ne gibi roller oynadığını, ne de toplumsal hareketlerin içine doğdukları tarihsel ve toplumsal bağlamı dikkate alır (Özen, 2013).

Kaynak Mobilizasyonu Teorisi'nin eksikliklerine cevaben zaman içinde bu teoriye yakın araştırmacılar tarafından geliştirilmiş ve analiz çerçevesine yeni boyutlar eklenmiştir. Bunlardan en önemlisi toplumsal hareketleri içinde bulundukları siyasi sistemle etkileşim halinde incelemeyi hedefleyen Sidney Tarrow'un 'Siyasi Süreç' kuramıdır. Bu kurama göre kurumsal siyasetin dışında yer alan toplumsal gruplar normal zamanlarda kurumsal siyasetin karar alma mekanizmalarını etkileme gücüne sahip değildirler ancak siyasi sistemde kırılmalıkların arttığı dönemlerde ortaya çıkan siyasi fırsatlardan yararlanan toplumsal gruplar belirli talepler etrafında örgütlenir (Tarrow, 2006). Kurumsal siyaset içindeki aktörler ile ittifaklar kuran böylece gücünü arttıran toplumsal hareketler, kurumsal siyasetin karar alma süreçlerini etkilemeye çalışırlar. Toplumsal hareketleri siyasi olarak analiz etmemizi sağlayan bu kuram, bölümün ilerleyen aşamalarında toplumsal hareketlerin oluşumu ve siyasal sistemle etkileşimi incelerken ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Toplumsal hareketleri kurumsal siyasi mekanizmalara erişimi olmayan çeşitli toplumsal grupların, kendi çıkarlarını maksimize etmek üzere sistemi yönlendirmek amacıyla mobilize olmaları olarak tanımlayan ve hareketlerin nasıl örgütlendikleri, nasıl ittifaklar kurdukları üzerine başarılı analizler yapan Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ve Siyasi Süreç Kuramı; harekete katılanları rasyonel gruplar olarak ele alması bakımından geleneksel paradigmadan ayrışırken, hareketin ortaya çıkışına zemin hazırlayan yapısal nedenleri yok sayarak hareketin örgütlenme ve mücadele stratejilerini sadece kurumsal siyaseti etkileme hedefiyle sınırlı tutması ve böylece

toplumsal hareketlere siyasal olanı belirlemede ikincil bir rol atfetmesi bakımından geleneksel paradigmaya dahildir.

1.2.2. Toplumsal Hareketlere Kurucu Güç Atfeden Yeni Paradigma

1968’de Amerika’da ve Batı Avrupa’da ortaya çıkan öğrenci, kadın, çevre hareketleri, savaş ve ırkçılık karşıtı hareketler özneleşme, kimlik ve kültür eksenli talepleri ve esnek-yatay örgütlenme biçimleri ile geleneksel toplumsal hareketlerden çok farklı niteliklere sahiptiler. Yeni hareketlerin bu farklılıklarının temelinde ise siyasal olana ve hareket içinde mobilize olan bireye bakış açısındaki değişim vardır. Tarihsel süreç içinde toplumsal ve siyasal yaşamdaki dönüşümlere paralel olarak gerçekleşen bu değişim 1960’lı yılların sonundan itibaren toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemede birincil aktör olduğu yeni bir paradigmanın ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır.

İkinci dünya savaşı sonrası yıllarda ulusal bütünlük, sınırlar, ulusal hakimiyetin yeniden tanımlanması gibi sorunlar ülke politikalarında önemli bir rol oynamış, sosyal, ekonomik ve politik düzen hayli kuşatıcı liberal-demokratik refah toplumu uzlaşısı temelinde inşa edilmiştir (Offe, 1999: 57). Ekonomik büyümenin ve güvenliğin hakim olduğu bu anlayışta devlet toplum hayatının gittikçe daha fazla alanına girmiş ve denetlemeye çalışmıştır. Dolayısıyla toplumu düzenleyici ve denetleyici rolü ile siyasal olanı belirlemede birincil aktör devlettir. Politik birliğin tezahürü olan bu devlet yapılanması daha önce bahsedildiği üzere meşruiyetinin temelini seçimler yoluyla halka dayandırmaktadır. Kitlelerin siyasete katılımının siyasi partiler ve baskı grupları gibi kurumsallaşmış siyasi katılım biçimleriyle sınırlandırıldığı temsili demokratik sistemde toplumsal ve siyasal çatışmaların tek

özüm mekanizması kolektif pazarlıklar, parti rekabeti ve temsili hükümettir (Offe, 1999: 59). Siyasal çatışmayı dışlayan toplumsal düzeni uzlaşma temelinde kurmayı amaçlayan bu anlayış toplumdaki antagonizmaları reddedip, toplumu standartlaştırmaya yönelmiştir. Ancak toplumda farklılaşmış özgürlük ve eşitlik anlayışlarının gündeme gelmesinin ardından temsili demokrasilerde özgürlüklerin tek güvencesi olarak değerlendirilen yasal çerçevenin gelişen yeni özgürlük anlayışı açısından yetersiz kaldığı anlaşılmış, özgürlüklerin korunabilmesi için politik alanın farklılıklara ve farklı katılım biçimlerine açılması talebi gündeme gelmiştir. Siyasi partilere ve bürokratik mekanizmalara güvensizliği ortaya koyan bu talebin ortaya çıkışında kurumsal temsil mekanizmaların oligarşik nitelik kazanarak halka yabancılaşması etkilidir. Temsili demokrasinin ve siyasi partilerin bu krizi temsil mekanizmasının sorgulanmasına ve siyasi partilerin halkı ve toplumsal hareketleri dolayımlayarak devleti ve halkı yönlendirici yapı olması özelliğine de zarar vermiştir. Tüm bunların sonucunda iktidar olma değil, parlamento üzerinde bir baskı oluşturma ve toplumsal değişimler yaratarak kendilerini geliştirme ve var etme amacıyla ortaya çıkan yeni hareketler toplumsalı kurucu bir güç olmuştur.

Toplumsal hareketlere kurucu bir rol atfeden yeni paradigmada devlet toplumsalı inşa eden kurucu aktör olmaktan ziyade siyasal yaşamın aktörlerinden biridir. Devletin konumlanışındaki bu değişim yeni paradigmanın siyasal olanı kavrayışıyla ilgilidir. Siyasal olanın devletle eşitlendiği ve toplumun ‘sınıf’, ‘halk’ gibi belirli imgeler etrafında tektipleştirildiği geleneksel paradigmanın aksine yeni paradigmada siyasal olan toplumdaki antagonizmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu süreçte kapitalist toplum yapısının gelişimi ile birlikte toplumsal yerinden ediş süreçleri hızlanmış böylece toplumsal ilişkiler daha karmaşık bir hal almıştır

(Critchley, 2010: 108-109). Dolayısıyla geçmişte ekonomik alanda sınıf üzerinden burjuva-proletarya antagonizması kurulurken, artık toplumsal yaşamın pek çok alanındaki antagonizmaların varlığı belirgin bir hal almıştır. Toplumsal aktörlerin parçalandığı ve sınırlılıkların arttığı bu süreç Laclau'ya (1990) göre 'örgütsüz kapitalizmin' ürettiği yerinden edişlerin çoğalmasıyla bağlantılıdır. Bunun sonucunda ise toplumsal hayatın gittikçe daha çok alanının siyasal yeniden inşa ve düzenleme biçimlerinin ürünü olması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Laclau, 1990). Böylece siyasal olanın algılanışı da gündelik hayat dolayımıyla yaşamsal olanı kuşatan bir bütünlükte ele alınmaya başlanmıştır. Bunu mümkün kılan ise yeni paradigmadaki kitle algılayışının 'eski'sinden ayrışmasıdır. Kitlelerin rasyonalitesini kabul eden yeni paradigmada harekete katılan bireyler yönlendirilmesi gereken apolitik figüranlar olarak değil siyasal mücadelenin aktif birer öznesi olan politik aktörler olarak kabul edilmektedir. Kitlelerin çatışmacı mücadelenin yönünü belirleyen aktörler olarak öne çıkması siyasi partilerin ve liderlerin harekete öncülük etmesi ve onu yönlendirmesi gerekliliğine duyulan inancın da reddidir. Siyasal olanı devletle ve kurumsal siyaset ile sınırlandırmayan, kitleleri toplumsal dönüşümü sağlamak için belirli talepler etrafında mobilize olan rasyonel politik aktörler olarak ele alan yeni paradigmaya göre, toplumsal hareketler siyasal olanı belirlemede birincil aktörlerdir. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi ve Küresel Toplumsal Hareketler teorisi yeni paradigmanın toplumsal hareket algılayışı çerçevesine dahildir.

a. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi:

1968 sonrası toplumsal hareketleri açıklamaya yönelik ikinci yaklaşım 'Yeni Toplumsal Hareketler' teorisidir. Kıta Avrupası teorisyenlerince geliştirilen bu

yaklaşımına göre Avrupa’da sosyal demokrasinin getirdiği görece refah, eğitim imkanlarının artışı ve hizmet sektöründe istihdam edilenlerin sayılarının artması yeni bir toplumsal hareket yaklaşımını zorunlu kılmıştır. Öğrenci hareketleri, kadın hareketleri, çevre hareketleri, savaş karşıtı hareketler gibi sıralayabileceğimiz yeni toplumsal hareketler geçmişteki hareketlerin aksine bütünleştirici ve homojenleştirici ideolojik bir çerçevenin ve/veya ekonomik çıkar hedeflerinin ve ortak şikayetlerin etrafında merkezi bir şekilde örgütlenmemiş, gündelik hayatın yaşamsal pratikleri ve kimlik meselesine odaklı belirli temalar etrafında esnek ve parçalı bir yapıda örgütlenip hareket etmiştir (Çayır, 1999). Hareketlerin katılımcılarının kimlikleri arasında da homojen bir birlik yoktur. Yeni toplumsal hareketlerin aktivistlerinin ve destekçilerinin yapısal karakteristiği yüksek eğitilmiş, ekonomik güvenceye sahip ve hizmet sektöründe çalışıyor oluşları olsa da hareketler toplumun kenarında kalmışlar ve eski orta sınıflar gibi pek çok grup ve tabakayla sağlam ittifaklar kurmuştur (Offe, 1999: 68).

Yeni toplumsal hareketler araçsal olmayıp, evrensel konuların ifade edilmesi; devlet iktidarını ele geçirmekten ziyade devletin dışında ancak ona etki edebilecek sivil toplumu güçlendirici yeni bir hareketliliği örgütlemesi; sosyo-ekonomik taleplerden çok kültürel, kimliksel ve yaşam tarzlarıyla ilgili konulara odaklanması bakımından geleneksel toplumsal hareketlerden ayrılmıştır (Lelandais, 2009: 68).

Alaine Touraine ve Alberto Melucci gibi bazı kuramcılar yeni toplumsal hareketleri post-endüstriyel toplumun ve post-materyalist değerlerin bir yansıması olarak görerek, yeni hareketleri endüstriyel toplumun ve modernizmin iç çelişkilerinden kaynaklı bir mücadele olarak algıladıkları ‘eski’ hareketlerden tamamen ayırtmışlardır. Touraine’e göre çağdaş hareketler yenidir. Çünkü

m¼cadeleleri post-end¼striyel toplum tarafından açılan alanda ger¼ekleřmektedir. Bu alan artık devlet ve pazarın değil, özel ve kamusalın sınırlarının belirsizleştiği sivil toplumdur. Özel ve kamusal alan arasındaki duvarların yıkılması, post end¼striyel toplumda hayat tarzları ve kimlikler temelinde yeni çatışma tiplerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Touraine, 1981). Yeni toplumsal hareketler yaklaşımı k¼lt¼r ve kimlik konusuna da özel bir vurgu yapmıştır. Öyle ki Touraine toplumsal hareketleri, ortak bir k¼lt¼rel zeminde, karşıt toplumsal modellerin -rakip grupların- çatışan yorumlarının etkileşimi olarak tanımlamıştır (Cohen, 1999: 121-122).

Yeni toplumsal hareketler devrimle ya da önc¼ bir parti aracılığıyla devlet iktidarını ele ge¼irip toplumu dön¼řt¼rmeyi hedeflemekten ziyade siyasi partilerden bağımsız olarak örg¼tlenip kararlar alarak özerk yapılarını güçlendirmeyi ve devlete karşı sivil toplumu geliştirmeyi hedeflemişlerdir. Scott'a (1990: 17-19) göre de yeni toplumsal hareketlerin farklılığı iktidar hedefinden önce yaşam tarzlarına dair bir değişiklik hedeflemeleri ve bu bağlamda değerlerin ve aktörlerin aidiyetlerindeki değişim üzerinden m¼cadelelerini sürd¼rmeleridir. Örg¼tlenme ve hedeflerindeki dön¼řümle birlikte bireyi siyasal araç olmaktan kurtaran ve toplumsalın inşa sürecinde özneyi öne çıkartan yeni toplumsal hareketler anlayışı toplumsal hareketleri siyasal olanı belirlemede birincil aktör konumuna yükseltmiştir.

1968'de yükselen yeni toplumsal hareketleri açıklamaya yönelik olarak ortaya atılan Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ve Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi pek çok eleştiriye maruz kalmıştır. Yeni toplumsal hareketler kuramı siyasi koşulları, ekonomik çelişkileri yok sayması ve k¼lt¼rel kimlik siyasetine aşırı vurgu yapması nedeniyle; Kaynak Mobilizasyonu Teorisi ise toplumsal hareketleri mekanize bir süreç olarak açıklayıp hareketlerin örg¼tsel yapısını ön plana çıkartması, hareketlerin

aktörlerini, kültürel çerçevesini ikincilleştirmesi ve hareketin ortaya çıktığı toplumdaki yapısal çelişkileri yok sayması nedeniyle eleştirilmiştir. Süreç içinde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin gözlemlenmesi sürecinde bu iki teori arasındaki etkileşim de artmıştır ve eleştiriler doğrultusunda her iki teoriyi de geliştiren yeni yaklaşımlar türetilmiştir (Della Porta, 2009: 367).

Tezin ana konusu olmaması nedeniyle sınırlı bir çerçevede ele alınan bu teoriler bazı eksikliklerine rağmen Amerika'daki ve Batı Avrupa'daki toplumsal hareketlerin oluşumunu ve gelişimini açıklasalar da, 1960'ların sonunda Latin Amerika'da otoriter rejimlere karşı yükselen devrimci gerilla mücadelesini ya da Afrika'daki bağımsızlık savaşlarını açıklama gücünden yoksundurlar. Bu eleştiriye cevaben demokratik olmayan rejimlerin devrim yönündeki bir hareketliliğe, demokratik rejimlerin ise toplumsal hareket tipinde bir hareketliliğe olanak verdiği iddia edilmiştir (McAdam, Tarrow ve Tilly, 2001).

1980 yılında İngiltere Başbakanı Thatcher 'Başka Seçenek Yok' adlı ünlü beyanıyla neo-liberalizmin yeni ilkelerinin dünyanın kalkınması ve gelişmesi için tek seçenek olduğunu ilan etmişti. Bu tarihten itibaren başta Amerika ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyada neoliberal politikalar hakim paradigma haline gelmiş ülkelerin ekonomik, toplumsal ve siyasi yapısı bu politikalar ışığında şekillenmiştir. Küreselleşmenin etkisi ile malların, hizmetlerin özelleştirilmesi artmış, teknolojik gelişmeler hızlanmış ve yayılmış, ulaşım ve iletişim teknolojisi hızla gelişmiş ve ucuzlamıştır. Kısacası küreselleşme ile birlikte malların, insanların ve bilginin dolaşımı insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar hızlanmıştır. Bu dönemde iktidarın aldığı yeni biçim ise biyo-iktidardır. Negri'ye göre biyo-iktidar, insanların bilinçlerini ve bedenlerini yani tüm toplumsal ilişki ve yaşantılarını, yaşamlarının

derinliklerine işleyen bir kontrol mekanizması yoluyla denetim altına almayı amaçlar. Artık ezilen sömürülen sadece işçi, azınlık ya da herhangi bir birim de değildir. Fabrika üzerine kurulu bir hayattan toplumun fabrikaya dönüştüğü bir hayata geçilmiştir. Sömürülen yaşamın ve hayatın kendisi ve tamamıdır (Negri, 2006: 64). Küreselleşmenin ve neoliberal ekonomi politikalarının dünyayı yeniden şekillendirdiği bu yıllarda toplumsal hareketler Kuzey Amerika ve Avrupa’da neredeyse kayıptır.¹ Özneleşme ve kültürel mücadelenin ön plana çıkması, hareketlerin kadın hakları, savaş karşıtlığı gibi belirli temalar üzerine yatay ve gevşek bir örgütlenme şeklini benimsemesi ve siyasetten çok sivil toplumu dönüştürme çabasına girişmeleri, politik sistemi tehdit etmeyecek ölçüde parçalı ve güçsüz çok sayıda hareketin ortaya çıkmasına neden olmuş ve toplumsal hareketler folklorik birer olgu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Ancak aynı dönemlerde Latin Amerika’daki pek çok ülkede köylü hareketi, yerli hareketi, öğrenci hareketi, işçi hareketi ve feminist hareket gibi farklı ve geniş toplumsal kesimleri mobilize eden toplumsal hareketler ortaya çıkmış ve çok büyük bir güç elde etmişlerdir. Bu hareketlerde neoliberal ekonomi politikalarından ve küreselleşmeden zarar gören toplumsal kesimler ile toplumun dezavantajlı kesimleri toplumsal değişim yaratmak ve hükümetleri reforma zorlamak için bir araya gelmişlerdir. Kültürel taleplerle ve ekonomik taleplerin birbirine eklemlendiği bu hareketler yurttaşlarının siyasal katılım yollarının geliştirilmesi için yürüttüğü mücadeleyle kıtadaki demokrasi mücadelesinin de başat aktörlerinden biri olmuştur. Tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntısıyla ele alınacağı üzere Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketler ekonomik taleplere ve iktidar perspektifine vurgu yapan geleneksel toplumsal

¹ Alman Yeşiller Partisi ve çevreci hareketler bunun bir istisnasıdır.

hareketler teorisi ile ya da kimlik ve kültürel hak mücadelesine odaklanan ‘yeni’ toplumsal hareketler teorileri ile açıklanamaz. Her iki paradigmadan da belirli özellikler taşıyan kıtadaki toplumsal hareketlerin biçimlenişi kıtanın sömürgeci geçmişi ve mevcut yapısal koşulları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu nedenle hem Latin Amerika’daki toplumsal hareketleri anlamak hem de neoliberalizme ve küreselleşmeye karşı uluslararası düzeyde işbirliği geliştiren hareketleri analiz edebilmek için sınıfsal hareket kültürel hareket ayrımının kalktığı, siyasal olanın ve kültürel olanın etkileşim yoluyla birbirlerini tamamladığının vurgulandığı yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. 20. yüzyılın sonuna doğru neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşmenin olumsuz etkilerinin tüm dünyada görülür hale gelmesi sonucu bu olumsuzluklara maruz kalanların başlattığı küreselleşme karşıtı hareketler, toplumsal hareketleri kültürel ve ekonomik mücadelenin arasındaki sınırların bulanıklaştığı yepyeni bir safhaya taşımıştır; hareketlerin analizi de bu yeni çerçeveye uygun olarak şekillendirilmiştir.

b. Küresel Toplumsal Hareketler

21. yüzyılın başlarında ivme kazanmış olan küresel toplumsal hareketler ‘Hareketlerin Hareketi’ olarak adlandırılan sosyal forumları organize ederek, kolektif hareket kavramına yeni bir boyut kazandırmıştır. Daha önce toplumsal reform talepleriyle ulusal sınırlar içinde mücadele eden toplumsal hareketler küreselleşmenin tüm dünyada hissedilen olumsuz etkilerine karşı ancak tüm toplumsal hareketler bir araya gelirse direniş gösterebileceği anlayışından yola çıkarak sosyal forumlar düzenlemişlerdir. Karşı küreselleşme hareketleri yerel motiflerden beslenen ancak eylemi ulusal ve ulus ötesi düzlemde yapma gerekliliğine inanan çeşitli hareketler, örgüt ve eylem açısından oluşmaktadır (Lelandais 2009: 80-

81). Ortak düşman olan küreselleşmeye daha doğrusu küresel kapitalizme karşı birlikte mücadele etmek amacıyla organize edilen ilk sosyal forum 2001 yılında Brezilya'nın Porto Alegre kentinde düzenlenen 'Dünya Sosyal Forumu'dur. Bu forumda 'Başka bir dünya mümkün' mottosuyla neoliberalizmi tek seçenek olarak gören hakim anlayış reddedilmiş, adil, istikrarlı ve sürdürülebilir bir kalkınma anlayışı savunulmuştur. Dünya Sosyal Forumu'nun ardından Avrupa Sosyal Forumu, Latin Amerika Sosyal Forumu organize edilmiş, bu forumlarda dünyanın dört bir tarafından gelen delegeler sosyal, ekonomik, siyasi sorunlar üzerine tartışmış, ortak bir eylem alanı yaratmayı çalışmışlardır. Küresel Toplumsal Hareketler forumlar aracılığıyla kendisine ait kolektif bir kimlik oluşturmayı hedeflemektedir. Bu kimlik bireyi neoliberalizmin sosyal ve ekonomik hakimiyetine ve kültürel türdeşliğe karşı bir birey olarak kendi özgürlüklerini koruyan bununla birlikte ortak inisiyatifin bütünleyici bir parçası olarak tanımlar. Yani küresel sosyal hareketler, hareketin aktörlerini homojen bir bütün olarak değil, mozağin birer parçası olarak ele alır (Lelandais, 2009: 80-81).

Neoliberalizm karşıtı söylemi ve anti-kapitalist tutumuyla var olan kapitalist sisteme karşı 'başka bir dünya mümkün' inancıyla mobilize olan, yerel ve ulusal mücadele stratejilerinin çok ötesine geçen uluslararası zeminde mücadele eden ve örgütsel olarak özerkliği korurken işbirliğini dışlamayan ve toplumsal mücadelede özneyi öne çıkartan küresel toplumsal hareketler siyasal olanı yeni bir çatışmacı düzlemde kurmaktadır (Yıldırım, 2013).

Toplumsal hareketlerin geldiği bu yeni safhanın bizlere gösterdiği şey sınıfsal ilişkilerin kültürel ilişkilerden ayrı olarak ele alınamayacağı ve sınıfın sadece ekonomik değil sömürü ilişkilerini yaratan tüm gündelik yaşam içinden, kurumsal ve

kültürel bağlamlardan doğduğudur. Bu nedenle toplumsal hareketleri analiz ederken sınıfsal hareket- kültürel hareket ayrımı yapmak geçerliliğini kaybetmekte sınıfsal ve kültürel olanın siyasal etkileşim yoluyla birbirlerini tamamladığını kabul etmek gerekmektedir. Toplumsal ilişkiler sadece ekonomik üretim ilişkileri üzerinden belirlenemeyeceği gibi bireylerin özneleşme süreçleri de toplumsal çelişkilerden bağımsız değildir (Yıldırım, 2013: 72). Küresel Toplumsal Hareketler ve sonrasında Amerika’da ortaya çıkmasının ardından tüm dünyaya yayılan Occupy Hareketleri bu durumun en büyük kanıtlarındandır.

Ekonomik talepler ve iktidar perspektifiyle tanımlanan geleneksel toplumsal hareketler ile kültürel hak talepleri ve sivil toplumu geliştirici perspektifiyle tanımlanan yeni toplumsal hareketler arasındaki ayrımın geçersizliğinin bir başka kanıtı da tezin ana konusunu oluşturan Latin Amerika’da 1980 sonrası ortaya çıkan toplumsal hareketlerdir. Latin Amerika’daki demokratikleşme mücadelesiyle birlikte yükselen ve ekonomik, kültürel ve sosyal hayata dair talepler çerçevesinde mobilize olan kitlelerin çatışmacı bir mücadele zemininde örgütlediği toplumsal hareketler, gösterdikleri özellikler bakımından geleneksel toplumsal hareket- yeni toplumsal hareket ayrımının ötesine geçmektedir. Çünkü kültürel talepleriyle, ademi merkeziyetçi ve özerk örgütlenmeleriyle, siyasi iktidarı ele geçirmek yerine sivil toplumu geliştirmeyi hedeflemeleri ile ‘yeni’ toplumsal hareketler kategorisine dahil edilebilecek bu hareketler, gelir dağılımı adaletsizliğiyle mücadele etmeleri, ekonomik talepleri dile getirmeleri, siyasi partilerle ittifaklar kurmaları ile geleneksel paradigmaya dahil edilebilir. Ayrıca Latin Amerika post-endüstriyel bir toplum olmadığı halde kültürel ve kimlikse taleplerin hareketlerde öne çıkması ‘yeni’ toplumsal hareketler teorisinin savları ile de çatışmaktadır. Dolayısıyla tez

kapsamında toplumsal hareketleri talepleri ve öznesi olan kitleler üzerinden geleneksel toplumsal hareketler- yeni toplumsal hareketler ayırımına tabi tutmak yerine bu hareketlerde asıl belirleyici olan ve hareketlerin asıl farklılaşma noktasını oluşturan siyasal olanı belirlemedeki rolleri üzerine bir ayırma tabi tutmak tercih edilmiştir.

Toplumsal hareketlerin taleplerini, örgütlenme stratejileri ve kurdukları ittifaklar ortaya çıktığı ülkenin yapısal koşulları, mücadele ve örgütlenme kültürü ve geçmiş hareket deneyimleri doğrudan ilgilidir. Bu nedenle tez kapsamında toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi kuramsal boyutta ve hareket örnekleri üzerinden analiz edilirken hem toplumsal hareketin ortaya çıktığı yapı ele alınacak hem de hareketlerin kültürel ve örgütsel çerçevesi bütüncül bir şekilde incelenecektir. Ancak bundan önce hangi unsurları içinde barındırırsa bir kolektif hareketin toplumsal hareket olarak kavramsallaştırılabileceğini netleştirmemiz gerekmektedir.

2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN UNSURLARI

Tarihsel seyrinde belirli toplumsal talepler etrafında mobilize olan ve çatışmacı bir zeminde mücadele eden toplumsal hareketler parçalanıp çeşitlenmişlerdir. Hareketlerdeki bu parçalanma ve çeşitlenme bizleri her kolektif hareket bir toplumsal hareket midir ya da bir kolektif hareket hangi unsurları içinde barındırması durumunda toplumsal hareket olarak analiz edilebilir sorusuyla karşı karşıya bırakmaktadır. Ayrıca süreç içinde hareketlerin halkın ve iktidarların gözünde meşruluğu ve albenisi arttıkça tüm kolektif halk eylemi türleri analizciler, gözlemciler ve katılımcılar tarafından toplumsal hareket olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Tilly, 2008: 22). Fernand Braudel Enstitüsü'nün toplumsal hareketleri

analiz ettiği kitaplarından birinde ‘hareketler’ tabiri yalnızca örgütlü, normatif ve kurumsallaşmış kolektif eylemi değil, aynı zamanda yıkıcı, anlık, kurumsallaşmamış kolektif eylemi de kapsayacak şekilde kullanılması buna bir örnektir (Martin, 2009: 15). Bununla birlikte toplumsal hareketler ile aynı dönemlerde ortaya çıkan ve toplumsal hareketlerin bazı unsurlarını içinde barındıran ve hareketlerle etkileşim halinde olan siyasi partiler ve baskı grupları gibi politik yapılarda yürüttükleri seçim kampanyaları ve diğer politik kampanyalar dolayısıyla kimi zaman toplumsal hareketler ile karıştırılmaktadır. Kavramı tüm kolektif eylem türlerini ve başka politika biçimlerini içine alacak şekilde şişirmek, toplumsal hareketlerin nasıl işlediğini tanımlamaya ve açıklamaya dönük çabalar için bir engel teşkil etmektedir (Tilly, 2008: 22). Mevcut başlık altında kolektif bir hareketin içinde hangi unsurları barındırması durumunda bu tez kapsamında toplumsal hareket olarak adlandırılacağı açıklanacaktır.

Tarrow’a (2006: 4-5) göre toplumsal hareketlerin; kolektif karşı çıkış, ortak amaçlara dayanma, sosyal dayanışma geliştirme, elitlerle veya otoriterlerle etkileşime dayanma olmak üzere dört boyutu vardır. Tilly’nin toplumsal hareketler algılaması ise onların kamu politikalarını etkileme gücüyle doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla kısa süreli ya da özel gündemlerle bir araya gelişler ve talepler, anlık toplumsal öfke patlamaları toplumsal hareket olarak görülmez.

Tilly’e (2008: 17) göre toplumsal hareketler olarak adlandırılan politik yapı şu üç unsurun sentezinden oluşur:

- 1. Hedef otoritelere yönelik yapılan ortak hak talebi kampanyaları:** Her ne kadar toplumsal hareketler genelde dilekçeleri, demeçleri ve kitlesel

mitingleri içerse de, tek seferlik dilekçe, demeç ya da kitlesel mitingden farklı olarak kampanya tek bir eylemin ötesine gider ve her zaman en az üç unsuru birleştirir: kendi başlarına oluşmuş bir talepçiler grubu, bazı talep nesneleri ve bir çeşit halk. Hak talep edenlerin, nesnelerin ya da halkın tekil eylemleri değil, bu üçü arasındaki etkileşimler toplumsal bir hareketi oluşturur.

2. **Özel amaçlı dernekler, halk mitingleri, medya demeçleri ve gösterileri içeren hak talebi girişimleri (Toplumsal Hareket Repertuarları):**Çeşitli siyasi eylem türlerinin gerçekleştirilmesi anlamına gelen repertuarlar ticari birlik etkinliği ve seçim kampanyaları gibi diğer siyasi olgularla örtüşürler. Fakat bu repertuarlarının hepsinin ya da çoğunun sürgit kampanyalar içinde birleşmesi toplumsal hareketleri diğer siyaset türlerinden ayırır.
3. **Amacın Makul Olması, Birlik, Sayı ve Bağlılığı Halkın Temsil Etmesi (MBSB Gösterileri):**Toplumsal hareketler ölçülü davranışlar sergileyip makul bir amaç çerçevesinde, benzer kostümler, saflar halinde yürüyüş gibi görsel ve davranışsal olarak birliği belli eden, belirli sayıda ki kişiyi bir araya getiren ve bu kişilerin baskılara direnç göstererek, çeşitli bağış ve yardımlarda bulunarak harekete adanmışlıklarını gösterdikleri kolektif eylem biçimidir. MBSB unsurları tekil olarak başka siyasi olgularda da gözlemlenebilir ancak toplumsal hareketlerin MBSB gösterilerinin farkı bu unsurların hepsini içinde barındırmasından kaynaklanmadır.

Toplumsal hareketlerin bu üç unsurunun ve bunların alt unsurlarının tarihsel örnekleri vardır. Herhangi bir tür protesto gösterisi ve/veya siyaset biçimi bu unsurlardan bazılarını içinde barındırabilir. Toplumsal hareketin farkını yaratan şey ise tek bir unsurun değil, kampanyalar içinde MBSB gösterileri ile repertuarın

birleşmesidir. Bu birleşimle çatışmacı politikanın ayırt edilebilir bir türü haline gelen toplumsal hareketler sıradan insanları muhaliflerle, elitlerle ve otoritelerle karşı karşıya getirir (Tilly ve Tarrow, 2007). Sıradan insanların gücü elinde bulunduranlara karşı bir güç oluşturabilmesi ancak kolektif olarak hareket etmesiyle mümkün olabilir. Farklı taleplere, kimliklere ve hayata dair farklı bakış açlarına sahip insanlardan kolektif bir birlik oluşturulması için doyurulmamış taleplerin birbirine eklemelenmesi gerekir. Grubun birliğini sağlayacak bu eklemelenme ise Laclau'ya göre ancak talepler arasında 'eşdeğerlilik zincirinin' kurulması ile mümkün olur (2007: 92). Bireylerin talepleri arasında kurdukları eşdeğerlilik ilişkisisonucu meydana gelen ortak hak talepleri etrafında bütünleşmesi ise, oluşan grubu toplumun geri kalanından ayıran içsel bir sınır da inşa eder. Bu sınır siyasal çatışmanın doğasını ve biçimini belirleyecek olan antagonistik sınırdır (Aytaç, 2011: 315).

Ortak hak taleplerini gerçekleştirmek amacıyla otoritelere karşı meydan okuyan kitlelerin, amaçlarını gerçekleştirmesi ancak sosyal dayanışmanın oluşturulması ve mücadelenin sürekliliğinin sağlanma ile mümkün olur. Dolayısıyla toplumsal hareketin üç çeşit iddiayı içinde barındırması gerekir: Program, kimlik ve duruş (Tilly, 2008: 30). Tilly'e (2008: 30) göre program iddiası; mevcut sosyo-ekonomik ve politik koşullardan şikayetçi olup, farklı talep ve beklentilere sahip insanları kolektif bir hareket içinde bir araya getirmek ve otoritelere karşı kitlesel bir karşı koyuş sergilemek için hareketlerin, fiili ya da öngörülen eylemlerinde neye destek verip neye karşı çıktıklarını ve amaçlarına ulaşmak için nasıl bir yol izleyeceklerini duyurmalarıdır. Toplumsal hareket ortaya koyduğu program ile taleplerini, hedeflerini ve bu hedefleri gerçekleştirmek için takip edeceği yol

haritasını kesin çizgilerle belirtirken kendisini toplumun genelinde de ayırır. Program çerçevesinde oluşturulan yeni ortaklıkla birlikte ortaya çıkan kimlik iddiası ‘biz’in sınırlarını çizer ve ötekilerden farkını ortaya koyarak antagonistik bir sınır duyurusu yapar (Tilly ve Tarrow, 2007). Kolektif hareketi sürdürebilmek, harekete katılanlar arasında bağlayıcı yapılar oluşturmak, birlik ve dayanışmayı mümkün kılmak için hareket çerçevesinde oluşturulacak kolektif bir kimliğin inşası zorunludur. Duruş iddiaları ise dışlamış azınlıklar, muntazaman oluşturulmuş yurttaşlık grupları ya da rejimin destekçileri gibi diğer politik aktörlerle olan bağları ve benzerlikleri vurgular (Tilly, 2008: 30).

Hareketlerin programları, kimlikleri ve duruşları siyasi sistem içindeki diğer aktörlerle etkileşime, değişen sosyal ve politik yapıya uygun olarak değişir ve evrimleşir. Dolayısıyla hareketlerin talep ettikleri köklü değişimler belli bir zaman ve mekan mefhumuna bağlıdır. Bu nedenle bir toplumsal hareketin yapısını, katılımcılarını ve iddialarını daha iyi çözümleyebilmek için, hareketin doğduğu sosyo-ekonomik, politik ve uluslararası yapıyı analiz etmek gerekmektedir.

3. TOPLUMSAL HAREKETİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER

Toplumsal hareketler işlemekte olan sisteme karşı ortak tavır alma, devlet gücünü elinden bulunduran siyasi iktidar ve bu gücü onunla paylaşan elitlere karşı meydan okuma özelliğiyle çatışmacı kolektif hareketlerdir. Bu kolektif karşı duruş baskıyı, cezalandırılmayı ve hatta kayıpları göze almayı zorunlu kılar. Farklı bakış açılarına, politik güdülere sahip bireylerin kitlesel olarak seferber olmaları,

taleplerini çeşitli kampanyalarla ve eylem repertuvarlarıyla dile getiriyor olmaları ve bunun için çeşitli kayıpları göze alıyor olmaları için, var olan sosyo-ekonomik sisteme ve politik yapıya karşı şikayetlere ve karşılanmamış taleplere sahip olmaları ve bu sistemin değişmesi için ortak mücadelenin şart olduğuna dair inancın var olması şarttır. Dolayısıyla bir toplumsal hareketin neden ortaya çıktığını analiz edebilmek ve harekete katılanların talep ve beklentilerini anlayabilmek için, hareketin ortaya çıktığı ülkenin sosyo-ekonomik yapısını, politik iklimini ve dönemin uluslararası konjonktürünü incelemek gerekmektedir. Bu bölümde genel hatlarıyla ele alınacak olan yapısal koşullar Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin genel olarak incelendiği ikinci bölümde ve Brezilya'daki Topraksız Kır İşçileri Hareketi'nin analiz edildiği üçüncü bölümde ayrıntısıyla ele alınacaktır.

3.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar

Tarih boyunca var olmuş bütün toplumlarda ekonomi sosyal ilişkiler bütünü içine, onlardan ayrılamayacak biçimde yerleşmiştir. Ekonomik faaliyet insanın sosyal ve doğal çevresiyle ilişkilerini düzenleyen 'insan tarafından kurulmuş' bir süreçtir (Polanyi, 2000: 18). Bu ilişki üretim tarzından kaynaklı çelişkili bir hal alırsa sosyal düzenin dengeli yapısı da ortadan kalkar. Marx'a göre toplumdaki devrimci çelişkinin temel kaynağı, üretim tarzı içinde toplumsal güçler ile toplumsal üretim ilişkileri arasında bir uyumsuzluğun belirmesidir. Bu uyumsuzluk kendisini sınıf çatışmalarını yoğunlaştırarak dile getirir (Skocpol, 2004). Marksizme göre üretim araçlarının özel mülkiyetine ve sürekli sermaye birikimine dayalı olan kapitalist ekonomi üretim araçlarını elinde bulunduranlar ile emeğini satarak yaşamını idame ettirenler arasında büyük bir uçurumun oluşmasına ve toplumun ekonomik olarak sınıflara ayrılmasına yol açmaktadır. Üretim ilişkilerindeki bu çelişki toplumsal

çatışmanın da zeminini oluşturmaktadır. Toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı 18. yüzyılın sonları sosyo-ekonomik düzende köklü dönüşümlerin yaşandığı, sermayedarlaşmanın arttığı ve liberal ekonomi modelinin hakim paradigma haline geldiği dönemlerdir. Toplumsal hareketler ise bu köklü dönüşüme bir tepki yükselmiştir.

Liberal ekonomi politikalarının kolektif bir harekete nasıl kaynaklık ettiğini Polanyi'nin 'çifte hareket' kavramını dayanak göstererek açıklayabiliriz. Polanyi 'çifte hareketi' iki düzenleyici ilke arasındaki mücadele olarak tanımlamıştır. Birinci ilke 'ekonomik liberalizm', ikinci ilke ise piyasanın kendi kurallarına göre işleyişinden zarar görenleri korumayı amaçlayan 'sosyal koruma ilkesi'dir. Buna göre liberal ekonomi politikaları piyasanın ve toplumun tamamına nüfuz etmeye çalışırken, bu politikalardan zarar gören toplum karşı bir hareketle kendini korumaya geçer (Polanyi, 2000). Dolayısıyla toplumsal hareketler, üretim ilişkilerinde çelişkilerin arttığı ve sosyo-ekonomik yapıda köklü değişimlerin yaşandığı dönemlerde toplumun kendisini korumak için geliştirdiği 'karşı hareketler' dir. Burada altı çizilmesi gereken nokta üretim tarzında yaşanan dönüşümün ve ekonomi politikalarının, ülkenin sadece üretim ilişkilerini şekillendirmekle kalmadığı ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal tüm alanları da kendisine uygun olarak dönüştürdüğüdür. Bu nedenle 'karşı hareket' sadece ekonomik mahrumiyetten doğan bir tepki olarak ele alınmamalı, toplumun yaşamsal alanını savunusu olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla bir toplumsal hareketin niteliğini ve doğuracağı sonuçları anlayabilmek için ülkenin üretim yapısını ve ekonomik sınıflarını incelemenin yanı sıra demografik yapısını, ülkedeki etnik kimliklerin dağılımını ve toplumsal cinsiyet algısı ele almak gerekmektedir.

3.2. Politik Yapı

Toplumsal hareketler politik sistemi kendi talepleri doğrultusunda dönüştürmek için mücadele ederler. Böyle bir mücadelenin ortaya çıkabilmesi için yönetilenlerin kendisini yönetenleri etkileyecek politik güce sahip olması gerekir. Her türlü yönetim erkinin meşruiyetini esas olarak yönettiği topluluğun çoğunluğu tarafından seçilmiş olmaktan aldığı demokratik rejim, vatandaşlarına büyük bir güç sağlayıp onları siyaset sahnesinde politik meşruiyetin temel referans noktalarından biri haline getirir (Aytaç, 2011:302). Başka bir ifadeyle demokrasi sıradan insanı danışılması gereken politik olarak değerli bir varlık haline getirmiştir. Bununla birlikte ‘demokrasi nispeten kapsamlı, kesin, bağlayıcı dayanışma ve koruma özelliklerine sahip bir rejim olma’(Tilly, 2008: 200) yönüyle toplumsal hareketlerin oluşumunu ve mücadelelerinin gelişimini kolaylaştırmaktadır.

Toplumsal hareketler her zaman demokrasiden yana olmazlar ya da demokrasiyi teşvik etmezler (Tilly, 2008: 197). Otoriter rejime sahip olan ülkelerde demokratikleşme toplumsal hareketlerin asli taleplerinden biri iken, halihazırda demokratik olan ülkelerde kurumsal siyasete katılımın politik partilerle sınırlandırılması durumu toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasındaki temel sebep olabilmektedir. Toplumsal hareket ve demokrasinin ilişkisinin alabileceği bu iki şekle örnek olarak, genel oy hakkı talebi ve diğer yurttaşlık hakları için mücadele eden geleneksel toplumsal hareketler ile 1968 sonrasında demokrasisi gelişmiş olan Amerika ve Avrupa’da karar alma süreçlerine doğrudan katılımı talep edip partilerin demokratik temsil konusundaki tekeline reddeden böylece bir anlamda demokrasiyi demokratikleştirmek için mücadele eden yeni toplumsal hareketler gösterilebilir.

Demokratik rejimlerde sisteme karşı duyulan memnuniyetsizlikleri, şikayet ve talepleri otoritelere iletecek kurumsal yollar ve devlet ile halk arasındaki bağlantıyı sağlayan politik partiler mevcutken bireylerin otoritelerle karşı karşıya gelmenin maliyetlerine katlanarak ortak hak talepleri örgütlenmeleri ve hedeflerini gerçekleştirmek için çatışmacı mücadeleye girişmeleri için mevcut kurumsal yapıyı ve siyasete katılım biçimlerini yetersiz görmeleri, kendilerini temsil etmekte yetersiz kaldıklarına inanmaları gerekir. Böylece toplumsal hareketler gibi kurumsal olmayan politika biçimlerine katılım için zemin oluşur. Dolayısıyla ülkelerin bürokratik yapısı, hükümet sistemleri, parti ve seçim sistemleri ile baskı gruplarının ve siyasi partilerinin yapısını incelemek toplumsal hareketlerin ortaya çıkış nedenlerini açıklamak ve gelişimini analiz etmek gereklidir.

3.3.Uluslararası Konjonktür

Toplumsal hareketler ulusal sınırlar içindeki sosyo-ekonomik ve politik koşullara göre şekillenmiş olsa da, hareketlerin oluşumu ve gelişimi uluslararası konjonktür dikkate alınmadan açıklanamaz. Uluslararası konjonktürün niteliği toplumsal hareketler için kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı etkiler doğurur (Skocpol, 2004). Özgürlükçü değerlerin ve sivil toplumun yüceltiildiği uluslararası bir konjonktürde demokrasi yanlısı ve barışçı toplumsal hareketler uluslararası toplumun ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin desteğini alır. Bu destek toplumsal hareketi baskı altına almaya çalışan iktidarın kınanması ve harekete destek mesajlarının verilmesi gibi manevi bir boyutta olabileceği gibi, harekete para desteği sağlanması gibi maddi bir boyutta da olabilir. Uluslararası toplumun hareketin talep ettiği reformlara destek vermesi hareketin hükümetle müzakere etmesini kolaylaştırır. Bunlarla birlikte uluslararası konjonktürün hareketlerin örgütsel yapıları üzerinde de

etkileri vardır. Toplumsal hareketler sadece yerel ve ulusal düzeyde değil uluslararası ölçekte de ağlar kurarak örgütlenmektedirler. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki hızlı ilerleme, yazılı ve görsel medyanın gelişimi ardından devrimsel nitelikte etkiler doğuran sosyal medyanın ortaya çıkışı ve yayılışı ile birlikte bugün küresel ölçekte bir ağ toplumundan bahsetmek mümkündür. Bilginin ve deneyimlerin hızla yayıldığı günümüz dünyasında hareketler deneyimlerini kolaylıkla paylaşabilmekte, farklı eylem repertuarlarından ve mücadele biçimlerinden haberdar olup kendisine uygun olanı eylem repertuvarlarına ekleyebilmektedirler. Aynı zamanda benzer amaçları taşıyan, ortak şikayetler etrafında örgütlenmiş olan hareketler farklı coğrafyalarda olsalar da bir araya gelip ortak bir mücadele zemini oluşturabilmektedirler. Sosyal Forumlar bunun en iyi örneklerindendir.

4. TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMU VE GELİŞİMİ

Toplumsal yapılar homojen bir bütün değildir, farklı ihtiyaçlara, bakış açılarına ve politik güdülere sahip insanları içlerinde barındırır. Aynı zamanda her sosyo-ekonomik sistem toplumdaki bazı kesimlerin mağduriyetine neden olup tepkisini çeker. Anthony Oberschall'a göre rahatsızlık ve memnuniyetsizlik, tarihi manzaranın hayli kalıcı ve tekrar edici bir özelliğidir (Jasper, 2002: 65). Dolayısıyla toplumda belli tepkiler ve bireysel şikayetler her zaman mevcuttur. Ancak bireyler şikayetleri doğrultusunda talep ettikleri değişimleri gerçekleştirmek ve/veya toplumsal değişimlere direnebilmek için gerekli olan kaynaklara tek başlarına sahip değildirler. Bu nedenle örgütlenip çatışmacı zeminde kurumsal olmayan siyasal katılım biçimlerine müracaat ederler. McAdam'a (1982: 25) göre protestonun ortaya çıkışının ardındaki üç kilit nedensel faktör dikkat çekicidir:

1. Siyasi çevredeki fırsatların, özellikle de devletin protestoya gösterdiği tepkilerin değişmesi,
2. Rahatsızlık duyan topluluğun mevcut örgütlenme seviyesi,
3. Topluluğun sahip olduğu başarı şansı hakkındaki değerlendirmesi.

Anlaşılaçağı üzere toplumsal yapıda meydana gelen köklü dönüşümler bireysel talepler arasında bir eşdeğerlilik zinciri kurarak kitlesel taleplerin yükselmesine yol açtığı için önemli olmakla birlikte örgütlü ve sürekli bir eylemlilik olarak toplumsal hareketin ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Hareketlerin zamanlamasını ve kaderini belirleyen asıl olgu sosyal değişim dönemlerinde ortaya çıkan siyasi fırsatların, sistemden şikayetçi olan ve kaynak kıtlığı yaşayan sosyal aktörleri çatışmacı siyasi mücadeleye teşvik etmesidir (Tarrow, 2006). Sistemin kırılmağından dolayı ortaya çıkan politik fırsatlardan yararlanılabilmesi için ise yeterli organizasyonel yapıya sahip olunması gerekir. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için fırsatları, organizasyonları ve eylemi bir araya getiren ise sosyal aktörlerin kendi durumlarıyla ve sistemin içinde bulunduğı durum ile ilgili aynı anlam ve tanımlamaları paylaşmasıdır (McAdam, McCarthy ve Zald, 1996: 5). İnsanların sosyal değişimler karşısında benzer duygu ve düşüncelere sahip olmasını, ortak anlam ve tanımlamaları paylaşmasını sağlayan şey ise kültürdür. Kültürün toplumsal hareketlerde sahip olduğu bu kurucu rol ‘yeni toplumsal hareketler’ teorisyenlerini ‘eski’ yaklaşımlardan ayıştırmış, kültürel elementleri merkeze alan ve hareketleri kültür üzerinden analiz eden bir yaklaşımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tez kapsamında kültürün, politik fırsatları görmede, sistemi olduğundan daha güçlü ya da daha kırılmağı algılamada, örgütsel yapının ve eylem repertuarlarının oluşturulmasında etkili olduğu kabul edilmekle

birlikte toplumsal hareketleri sadece kültür üzerinden okuyan bir yaklaşım benimsenmeyip hareketleri siyasal sistemle etkileşim halinde inceleyen Tarrow'un 'politik süreçler kuramı' temel alınmaktadır. Bu çerçevede, toplumsal hareketlerin 'nasıl' oluştuğunu ve geliştiğini analiz etmek için hareketlerinin yüzleştiği politik fırsatlar ve kısıtlılıkların, kültürel çerçevenin incelenmesi, harekete katılanların oluşturduğu organizasyon yapılarının ele alınması gerekir.

4.1. Politik Fırsatlar ve Kısıtlılıklar

Toplumsal hareketler işleyen bir sisteme ve bu sistemde gücü elinde bulunduranlara karşı bir meydan okumadır. Bu meydan okuyuşta çıkarları birbirleriyle uyuşmayan kesimler karşı karşıya geldiğinden çatışma kaçınılmazdır (McAdam, Tarrow ve Tilly, 2001). Kamu politikalarında değişim ve karar alma süreçlerine katılım gibi politik taleplerini gerçekleştirmek için siyasi iktidara ve elitlere meydan okuyan sıradan insanlar bu çatışmacı süreçte rakiplerini dengeleyecek gücü kolektif hareketin ürettiği dayanışmadan alırlar (Tarrow, 2006: 4). Sosyal değişim dönemleri kurumsal yapıların dönüştüğü, hegemon güçlerin ideolojik olarak zayıfladığı dönemlerdir. Politik sistemin kırılganlıklarının da arttığı bu dönemlerde ortaya çıkan politik fırsatlar, sosyal aktörleri harekete geçmesi için cesaretlendirir ve toplumsal hareketleri teşvik eder. Politik fırsat yapısı, kişilerin başarı veya başarısızlık beklentilerini etkileyerek onları kolektif eylemi üstlenmeye teşvik eden çevrenin tutarlı boyutlarıdır (Gamson ve Meyer, 1996). Politik fırsatları ele alırken odaklanmamız gereken ilk yapı elbette devlettir. Devletler kurumsal icraatlarıyla, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını sağlayan fırsat yapılarını inşa ederler, sıradan insanlardan oluşan toplumsal hareketler ise geleceğin devletlerinin şekillenmesine yardımcı ederler (Tarrow, 2006: 58). Politik fırsat yapılarını

incelerken harekete katılanların siyasi partilerle, işçi sendikalarıyla, gönüllü kuruluşlarla, ekonomik organizasyonlarla, dinsel gruplarla, eğitim kurumlarıyla ilişkilerini de düşünmek gerekir. Çünkü bunların hepsi hareketin çatışmacı taleplerinin bir seyircisi, fırsatı ya da tehdidi olabilirler (Tilly ve Tarrow, 2007: 84-86). Bazen de politik fırsatların yaratıcısı hareketin bizzat kendisidir.

Tarrow'a (2006) göre politik fırsatları karakterize etmek için yapı kavramı kullanılsa da fırsat ve kısıtlılıkların çoğu durumsaldır ve değişkenlik arz eder. Bu nedenle farklı tarihsel ve politik döngülere göre şekillenen politik fırsatlar ve kısıtlılıkları öngörecektir sabit ve basit bir formül yoktur. Ancak politik sisteme katılım kanalları açıldığında, politik gruplaşmalar değiştiğinde, elitler arasında uzlaşmazlık ortaya çıktığında, hareketle ittifak kurabilecek etkili gruplar var olduğunda ve devletin baskı kapasitesi azaldığında harekete katılanlar taleplerini geliştirme fırsatı bulurlar (Tarrow, 2006: 76). Tarrow'a göre politik fırsatlar hareketsizliğin yüksek bir maliyetinin olduğu algısıyla birleştiğinde, farklı koşullara ve beklentilere sahip insanları birleştirir ve çatışmacı kolektif hareketin içinde dahil ederek onları dönüştürür (2006: 71). Sıradan insanları çatışmacı kolektif mücadeleye dahil olmaya teşvik eden böylece toplumsal bir hareketin ortaya çıkmasını sağlayan politik fırsatların neler olduğuyla ilgili genel kabul görmüş sabit bir formül olmasa da Tarrow'un harekete katılanların taleplerini geliştireceği politik fırsatlar çerçevelendirmesi sadece devlet kurumları gibi resmi yapıları değil harekete katılan gruplara kaynak sağlayıp onlarla ittifak kuran ya da bu gruplarla çatışıp onlara muhaliflik eden yapıları da dikkate alması bakımından oldukça kapsayıcıdır ve bu bölümde politik fırsatlar sıralanırken onun kavramsallaştırması kullanılacaktır.

a. Siyasi Katılımın Açıklığı:

Rasyonel insanlar iyi donanmış rakiplerine karşı kaynakları olmadan ve fırsatlar doğmadan meydan okumazlar. Siyasi sistemin katılıma açık olması insanları kolektif harekete cesaretlendiren en önemli fırsatlardan biridir (Tarrow, 2006: 77). Siyasi sistemin katılıma açıklığının en hazır göstergesi ise seçimlerdir. Modern demokrasilerde halk egemenliğinin pratik açıdan uygulanabilirlik koşulunu oluşturan siyasi seçimler, demokratik meşruiyetin de temel referanslarından biridir. Seçimin düzenli ve sürekli bir pratik olduğu demokratik rejimlerde kurumsal partiler siyasi temsil tekeli elinde bulundururlar. İstikrarlı ve gelişmiş demokratik sistemlere sahip olan Batı rejimlerinde siyasi temsil tekeli elinde bulunduran ve katı hiyerarşik yapısıyla gittikçe bürokratikleşen siyasi partilere karşı sivil toplumun gelişmesi ve siyasi sisteme katılım yollarının genişlemesi talebi toplumsal hareketler için politik fırsatların doğmasını sağlamıştır.

Otoriter bir yönetime sahip demokratik olmayan rejimlerin meşruiyetlerinin kaynağı ise halk değildir. Dolayısıyla bu sistemlerde seçim ya yoktur ya da göstermelik bir niteliktedir. Demokratik olmayan bu rejimler güçlerini kaybetmeye başladıkça siyasi sistem halkın katılımına açılır. Otoriter sistemden demokratik yönetime geçişte sistemin açılmaya başlaması çatışmayı da tetikler. Rejimin verdiği her taviz kitleleri daha büyük hak taleplerine teşvik eder. Brezilya ve Bolivya gibi Latin Amerika ülkelerinde askeri yönetimlerin zayıflayıp siyasi sistemin kitlelere açıldığı dönemler toplumsal hareketlerinde yükseldiği dönemlerdir (Almeida ve Johnston, 2006).

b. Politik Gruplaşmaların İstikrarsızlığı:

Politik gruplaşmalarda istikrarsızlık toplumsal hareketlerin oluşumunu kolaylaştırıp başarı şanslarını arttırır. Bunun nedeni politik gruplaşmaların hızla değiştiği bir ortamda, harekete katılanların kendilerine müttefik bulma ve baskıdan kaçınma yönünde daha fazla fırsat bulmalarıdır (Tilly ve Tarrow, 2007: 83). Çoğulcu sistemlerde politik gruplaşmalarda istikrarsızlığın ölçülebileceği en merkezi biçim seçimsel istikrarsızlıklardır. Seçimle birlikte yeni hükümeti kurma görevini üstlenen parti tek başına iktidar olmasına rağmen yüksek bir oy oranıyla seçimleri kazanmadığın anda da yeni hükümet koalisyon temelinde kurulduğunda rakip partiler iktidar partisinin taraftarları arasında şüphe yaratarak, iktidara karşı yükselen toplumsal tepkileri cesaretlendirerek ve hatta elitleri iktidara karşı yükselen hareketleri desteklemesi için teşvik ederek zayıf bir temele sahip olan hükümeti işlevsiz hale getirmeye çalışır yapılacak olan yeni seçimler için seçmen desteklerini arttırmayı hedeflerler. Dolayısıyla kurumsal karışıklıkların politik etkisi seçmen koşullarına bağlıdır. Endüstriyel grev gibi ciddi karışıklıklarda dahi taviz kazanılması için seçmen değişkenliğinin protestocuların lehine olması yani hükümetin çok büyük bir seçmen desteğine sahip olmaması gerekir (Della Porta ve Diani, 2006: 215). Demokratik kurumları gelişmemiş olan rejimlerde politik rekabet durumunun toplumca kanıksanmamış olması nedeniyle herhangi bir politik istikrarsızlık işareti çatışmanın sinyalini verir ve kolektif harekete kaynaklık eder (Tarrow, 2006: 78-79). Latin Amerika ülkeleri gibi demokratikleşmeyi yeni gerçekleştirmiş olan ülkelerde seçim mücadelelerinin yaşandığı ve politik huzursuzlukların arttığı dönemlerde toplumsal hareketlerin yükselmesi bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

c. Elitler Arasında Bölünme

Siyasal iktidarla birlikte gücü elinde tutan elitler arasında uyuşmazlıkların doğması ve bölünmelerin yaşanması toplumda çatışmacı kolektif hareketlerin ortaya çıkması için fırsat yaratır. Elitler arasındaki bölünmenin toplumsal hareketler için fırsat yaratmasının nedeni sadece kaynak yoksunu grupları kolektif hareket için risk almaya teşvik etmesi değil aynı zamanda mevcut şartlarda güçten yoksun bir kısım eliti halkın koruyucusu (Tribunes of the People) rolünü ele geçirmek için cesaretlendirmesidir (Tarrow, 2006: 79). Bu sayede toplumsal koşulları ve talepleri birbiriyle bağdaşmayan bir kısım elit ile harekete katılanlar arasında ittifakların kurulması mümkün olur.

d. Etkili Mütteliklerin Varlığı:

Harekete katılanları iktidarın baskısına karşı koruyabilecek ve/veya talepleri konusunda kabul edilebilir önerilerle onlarla pazarlık yapabilecek etkili mütteliklerin varlığı toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için fırsat yaratıp hareketlerin başarı şansını artırır. Temsili demokrasilerde toplumsal hareketler için en önemli müttelikler siyasi partilerdir. Sol partiler merkez partilere ya da muhafazakar partilere oranla toplumsal hareketlere karşı daha olumludurlar. Bunun nedeni sol partilerin iktidarda olsunlar ya da olmasınlar reform politikalarına daha açık olmaları, seçmen tabanlarını oluşturan kitleler ile toplumsal harekete katılanların benzer toplumsal statülere sahip olması ve benzer talepler etrafında toplanması yani harekete katılanların her birinin ya seçmeni ya da potansiyel seçmeni olmasındandır (Della Porta ve Diani, 2006). Sol partiler kendi içlerinde de tüm toplumsal hareketlere aynı oranda sempati ile yaklaşmazlar, toplumsal hareketin niteliğine göre ittifakın niteliği çeşitlenir. Yeşiller Partisi gibi ‘yeni sol’ partiler özneleşme, kültür ve

yaşam alanı ile ilgili talepler etrafında oluşmuş toplumsal hareketlere karşı eski sol partilerden daha dost canlısıdırlar. Komünist parti gibi ‘eski sol’ partiler dağıtım temelli hareketlere karşı daha kabullenicidir (Kriesi, vd, 1995).

Etkili müttefiklerin varlığı sisteme giriş için çok az imkanın var olduğu demokratik olmayan rejimlerde çok önemli bir yöne sahiptir. Otoriter ve baskıcı bir çevrede etkili müttefikler harekete geçmek için kaynak yoksunu olan aktivistlere hem parasal hem de insan kaynağı yönünden dış destek sağlarlar (Tarrow, 2006: 80). Brezilya’da Topraksız Köylüler Hareketi (MST) içinde dindar işçileri, sendika organizatörleri, devrimci gerillalar ve İşçi Partisi militanları barındırmaktadır. Hem İşçi Partisi hem de Katolik Kilisesi MST’nin eylem ve işgallerinde ona destek olmuş, hükümetin baskıcı tutumuna karşı onu korumuşlardır.

e. Devlet Baskısının Azalması

Harekete katılanların üzerinde başka bir grubun baskısının varlığı kolektif hareketin maliyetini arttırır. Baskının azalması ise insanları kolektif harekete katılması için teşvik eder. Bir siyasi sistemin kendisine meydan okunmasına karşı hassasiyeti hakkında bir bilgi yayıldıkça ve fırsatlar büyüdükçe, sadece eylemciler değil sıradan insanlarda toplumsal kontrolün sınırlarını zorlarlar (Tarrow, 2006: 80).Gelişmiş modern devletler hareketleri baskı altına almak için çok sayıda güçlü araca ve stratejiye sahiptirler. Gary Marx’a göre devletin amaçlarına göre toplumsal hareketlere müdahale biçimi harekete dair kötü bir kamu imajı yaratmak, bilgi edinmeye engel olmak, hareketlerin kaynaklarını sınırlamak, yeni üyeliklerin önüne geçmek, liderlerini yok etmek, hareket içinde çatışmayı teşvik etmek, hareketler arasında çatışmayı körüklemek, hareketin gösterilerini sabote etmek ve onu etkisiz

göstermek olarak sıralanabilir (Della Porta, 1996: 65). Devletlerin hareketlere müdahale stratejisinin koşullarını ise yasal ve kurumsal yapıları belirlemektedir. Dolayısıyla bir devletin sosyal hareketlere müdahale biçimi bizlere siyasal sisteminin açıklık kapalılık derecesini de gösterir. Açıktır ki otoriter rejimler toplumsal hareketleri baskı altına alırken, hukukun ve insan haklarının güvencede olduğu ve yetkililerin faaliyetlerinde ölçülü, şeffaf olma ve sonrasında hesap vermek zorunda olduğu demokratik rejimler toplumsal hareketlerin oluşumunu kolaylaştırır (Tilly, 2008: 214-217). Otoriter bir rejimin demokratikleşme yoluna girmesi de sistemi katılıma açarken, hareketler üzerinde devlet baskısı azalır. Böylece insanların çatışmacı kolektif bir mücadeleye müdahil olma konusunda cesaretleri artar. Ancak baskıcı devletlerin bazı yönlerinin çatışma formlarını arttırma özelliği varken, temsili demokrasilerin bazı yönlerinin hareketleri dışladığı da bir gerçektir.

4.2.Sürecin Çerçevesi: Toplumsal Hareketlerin Kültürel Boyutu

Politik kısıtlılıkların ortadan kalkıp politik fırsatların gelişmesi toplumsal hareketler üzerinde her zaman benzer etkiler doğurmaz. Politik fırsatların kitleleri harekete teşvik edebilmesi için önce meydana gelen değişimin bir fırsat olduğunun kitleler tarafından anlaşılması gerekir. Bazı değişimler sistemde bir kırılma yaratmayıp politik bir fırsata yol açmamasına rağmen, mevcut durum harekete katılanlar tarafından politik bir fırsat olarak anlaşılıp onları kolektif eylem için cesaretlendirebilir (Tarrow, 2006). Böylece toplumsal hareket politik fırsatı bizzat kendisi yaratmış olur. Dolayısıyla politik fırsatların gerçekliği ile kitleler tarafından algılanması farklı olgulardır. Kitlelerin nesnel koşulları yorumlama ve başarı şanslarını değerlendirme süreci, bilişsel özgürleşme seviyelerine bağlıdır. Kaynak Mobilizasyonu ve Siyasi Süreç kuramları bilişsel özgürleşmenin önemini kabul eder,

ancak toplumsal hareketlerin doğuşunu açıklarken bilişsel özgürleşme örgütlenmenin iç gücüne ve büyüyen fırsat yapılarına bağlanır (Jasper, 2002: 73-77). McAdam (1982) “fırsat ve eylem arasındaki aracılardan insanlar ve insanların kendi durumlarına atfettikleri özel anlamlar olduğunu” öne sürerken ortada potansiyel eylemcilerin değerlendirebilecekleri nesnel olarak verili fırsatların olduğunu ima eder ve bu fırsatların şekillendirilmesinde ya da fırsatlar olmadığı zaman kolektif hareketin yükselmesinde kültüre özerk bir rol tanımaz. Özerk olan siyasi ve örgütsel yapılardır. Oysaki bilişsel özgürleşme, siyasi ve örgütsel yapılardan, fırsatlardan bağımsız olabilen kültürel süreçler ile ilişkilidir. Protestonun ortaya çıkması için eylemcilerin fırsatların var olduğunu düşünmeleri, değişimi gerçekleştirecek güce sahip olduklarına inanmaları ve problemleri için mevcut sistemi suçlamaları gerekir. Bunun için ise kendilerine ulaşan doğru ya da yanlış bilgileri yorumlamaları ve onları kendi anlam çerçevelerince değerlendirmeleri şarttır. Tüm bu algılama, yorumlama ve değerlendirme süreçleri kültür ile ilgilidir (McAdam, McCarthy ve Zald: 1996). Dolayısıyla nesnel koşullar ve bu koşulların yansıması olan politik fırsatlar ve örgütler bireylerin algılarını biçimlendiren faktörlerden sadece birisidir. Bilişsel süreçleri dikkate almaksızın yapısal fırsatlara odaklanmak yapı ve hareket arasındaki ilişkiyi yanlış anlamamıza yol açabilir (Della Porta ve Diani, 2006: 18). Bu nedenle Kaynak Mobilizasyonu ve Politik Süreç kuramcıları toplumsal hareketlerin oluşumunu ve gelişimi analiz ederken toplumsal hareketlerin kültürel boyutunu da ele almışlardır. Gamson ve Meyer’e (1996: 279) göre politik fırsatlar güçlü bir kültürel parçaya sahiplerdir ve dikkatimizi sadece politik kurumlarla politik aktörler arasındaki ilişkilerle sınırlamak önemli bir noktayı kaçırmamıza neden olur. McAdam (1996) kültürün politik fırsatları görmede, sistemi daha güçlü ya da daha

kırılgan algılamadaki etkisini yadsımamış, toplumsal hareketlerin kültür üzerinde, kültürün de toplumsal hareketler üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Toplumsal hareketlerin kültür ile ilişkisi konusunda daha pek çok Mobilizasyon ve Politik Süreç kuramcısı benzer analizler yapmıştır. Kültürü sürecin çerçeveleyicisi olarak ele alan bu analizler hareketi örgütleyenler ve potansiyel taraftarlar arasındaki etkileşime vurgu yapmış ancak toplumsal hareket dışındaki genel kültürü ya da hareketin içindeki kültürü yeterince vurgulamamışlardır. Oysaki paylaşılan zihinsel dünyalar ve bu dünyaların fiziksel tezahürü olarak basitçe tanımlanabilecek kültürün harekete katılan bireyler üzerinde, hareket üzerinde ve hareketin sonuçları üzerinde pek çok etkisi vardır (Jasper, 2002).

Belirli bir zaman ve mekan mefhumuna bağlı olan kültür, inançlar ve ritüeller gibi birbirinden farklı ve ölçülebilir öğelerden oluşan sürekli bir deneyim alanıdır; aynı zamanda bütün eylemlerin içinden geçtiği bir süzgeçtir (Jasper, 2002: 20). Kültür bizlere farklı inanç, imge, duygu, değer ve kategorileri ve bu bileşenlerden oluşan seçkileri sunar. Bütün toplumsal eylemleri ve gördüğümüz şekliyle bütün dünyayı tanımlamamıza yardım eder. Düşünme, değerlendirme ve hissetme yanında, hareket etme kalıplarını da verir ve yaratıcılığın yapı taşlarının ve dinamiklerinin çoğunu insanlar kültür aracılığıyla edinir. Dolayısıyla insanlar bilişsel, duygusal ve ahlaki olarak kültürel bağlamların içine gömülmüştür (Jasper, 2002). Kolektif eylemi motive eden, rasyonel kılan ve yönlendiren de yine bu kültürel bağlamlardır.

Kamu politikalarını etkilemeye girişerek çatışmacı bir mücadeleye girişen toplumsal hareketlerin bu mücadele sürecindeki hayati görevi geniş ve bölünmüş durumdaki kitleleri kolektif eylemin gerekliliği ve yararları konusunda ikna etmektir. Bu süreçte toplumsal hareketin çerçevesi tipik olarak iki önemli parçadan oluşur;

problemleri tanımlama ya da problemlerin kaynağını teşhis etme ve bu problemlerin çözümü için uygun stratejilerin geliştirilmesi (McCarthy, Smith ve Zald, 1996: 291).

Farklı şikayetlere, taleplere, dünya görüşlerine sahip olan insanları kolektif hareket içinde bir araya getiren şey mevcut problemlere dair tanımlarının, bu problemlerin sorumlularına dair değerlendirmelerinin ve daha iyi bir dünyanın nasıl olabileceğine ilişkin beklentilerinin ortak olmasıdır. Tanımlamaların, yorumların ve beklentilerin ortaklığını sağlayan şey ise insanların dünyadaki yerlerini anlamlandırırken, çeşitli alanlara özgü teknolojiler, kurumlar ve devletler gibi olguları tanımlarken ortak kültürel birikimi kullanarak adlandırmalar yapmalarıdır. Jasper'a (2002: 37) göre adlandırma herhangi bir hareketin en önemli eylemidir, çünkü etrafımızdaki faaliyetleri ve bu dünyanın bölümlerini etiketlemek, düşüncelerimizi değiştirmemize, gözlerimizi yeni ufuklara dikmemize ve başka insanlar hakkındaki duygularımızı yeniden şekillendirmemize yardımcı olur. Kültürel birikimler sadece olguların adlandırılmasını, koşul ve hedeflerin tanımlanmasını yaparak harekete katılanların ortak anlam çerçevesini kurmakla kalmaz. Benzer bir şekilde, hareketlerin hangi tarzda eylem yapacakları ve nasıl örgütlenecekleri de kültürel birikimlerle belirlenmektedir. Organizasyon kalıbının belirlenmesi, eylem repertuvarlarının seçimi hep kültürel stok kullanılarak yapılır. Ancak toplumsal hareketlerin kültürel stoku kullanması demek, tüm toplumsal hareketlerin ya da hareket içindeki tüm kesimlerin kültürel stoku eşit kullanması demek değildir (Zald, 1996: 267). Toplumsal hareketlere katılanlar sosyal yapının farklı kesimlerinden bir araya gelmektedir ve herkes aynı bilinç düzeyine ve organizasyonel beceriye sahip değildir. Dolayısıyla hareketi örgütleyenler harekete katılanları ve potansiyel taraftarlarını harekete geçme konusunda ikna edebilmek,

onları aynı bilişsel özgürleşme seviyesine getirebilmek için kolektif eylem çerçeveleri inşa ederler. Kolektif eylem çerçevesi, kişinin şimdiki ve geçmiş çevresi içerisindeki nesneleri, durumları, olayları, yaşantıları ve eylem dizilerini seçici bir şekilde imleyerek ve şifreleyerek ‘dışarıdaki dünyayı’ basitleştiren ve yoğunlaştıran yorumlayıcı şemalardır (Snow ve Benford, 1988). Çerçevesel arada bağlantı kurma, kuvvetlendirme, kapsamı genişletme yoluyla hareketin bakış açısını hareket dışındaki genel kültür ile ilişkilendirir. Ancak hareketi örgütleyenler kolektif eylem çerçevesini genel kültürle bağlantılı olarak şekillendirirken basitçe geleneksel kültürel sembolleri hareketin anlam çerçevesine dahil etmezler. Çünkü eğer yaparlarsa kendi toplumsal değerlerinin yansıması olmaktan daha öteye gidemezler ve şikayetçi oldukları toplumsal yapıya meydan okuyup onu reforme etme konusunda kısıtlanırlar. Bu nedenle semboller hareketin liderleri tarafından kültürel rezervden seçilerek alınır ve harekete yöneltici inançlar ile kaynaştırılır ve de pasifliği harekete dönüştürecek duygusal birleştirmeyi sağlaması için kullanılır (Tarrow, 2006: 110). Dolayısıyla kültürel çerçeveleme hareketi örgütleyenlerin retoriklerini, konularını ve hedeflerini potansiyel taraftarlara hitap edecek şekilde oluşturmak için harcadıkları bilinçli çabalarlardır. Ancak kolektif kimliği yaratılması ve ortak bir anlam çerçevesinin oluşturulmasını sağlayan kültürel çerçeveleme sürecinde etkin olan tek aktör hareketleri örgütleyenler değildir. Toplumsal hareketlerin etkileşim içinde olduğu devlet, siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları ve medya gibi yapılar hareketin kültürel çerçevesinin şekillendirilmesinde aktif rol oynarlar (McCarthy, Smith, Zald, 1996).

Medyanın toplumsal hareketlerin kültürel çerçevelemesinde çok önemli bir yeri vardır. Toplumsal hareketlere katılanlar politik karar alma süreçlerine düzenli

şekilde müdahil olma konusunda politik kaynaktan yoksundurlar. Bu nedenle kurumsal olmayan siyasal katılım yollarına başvurarak kamunun dikkatini çekme ve problemlerin çözümünü için kendi istekleri doğrultusunda politika yapıcılarını yönlendirme yolunu seçerler. Medya toplumsal hareketlerin kamuoyunun dikkatlerini üzerine çekme, şikayetlerini dile getirip amaçlarını daha geniş toplumsal kesimlere anlatma ve böylece yeni taraftarlar kazanma, hükümeti ve diğer politik karar alıcıları etkilemek için kullandığı en temel kanaldır. Medya anlamının yeniden yaratılmasında ve kültürün yeniden üretiminde merkezi bir rol oynar. Aynı zamanda medya sembolik anlamların yarıştığı bir arenadır (Gamson ve Meyer, 1996: 287). Ancak medya kültürel duyarlılıkları şekillendirmek için farklı yetenekleri ve tarzları bilginin iletilmesinde, duygusal tepkilerin çağrıştırılmasında, olayları dramatize etmede ve dikkati odaklamada kullanırken tarafsız değildir. Medya sahiplerinin ve reklam sisteminin özelliklerinden dolayı medyanın siyasi otoriteler ve elitlerle yakın ilişkileri vardır. Bununla birlikte haber ve tartışma programları toplumsal hareketlerin eylem ve iddialarının yer bulduğu ve tartışıldığı platformlardır (Gamson ve Meyer, 1996: 288). Bu tartışmalarda toplumsal hareketin başarı şansına dair yorumlar ve hareketin durumuna ilişkin çizilen çerçeve kolektif hareketi hem de kamuoyunun görüş ve beklentilerini şekillendirir ve hareketin geleceğini etkiler.

Toplumsal hareketler yalnızca kültürel rezervi kullanıp, onun elementleri ile yeni çerçeveler inşa etmekle kalmazlar; aynı zamanda ona eklemlenir de (Zald, 1996: 270). Daha önce de belirtildiği üzere kültür bir deneyim alanıdır; toplumsal hareketler başarılı ya da başarısız eylemleriyle, karmaşık ya da basit hareket içi kültürel örüntüleriyle, anlamları, sloganları, sembolleri dönüştürerek onları genel kültürün içine alır ve kendisi de kültürel rezervin bir parçası haline gelir.

4.3.Toplumsal Hareketlerin Örgütsel Boyutu

Toplumsal hareketler sadece sembolleri, adlandırmaları ve anlamları çerçevelemeye dayanmazlar; hareketler insanları bir araya getirmeli, koalisyonları şekillendirmeli, rakipleriyle yüzleşmeli ve mobilizasyonun zirvesindeki canlılık ve heyecan geçtikten sonraki gelecek için taraftarlarına teminatlar vermelidir (Tarrow, 2006: 123). Harekete ilham veren semboller, isimler ve anlamlar da ancak kolektif eylemler aracılığıyla devam ettirilebilir. Toplumsal hareketlerin kolektif eylemleri, bilinci yükseltmekte, aktivistleri bütünleştirmekte, toplumun kabullerini açığa çıkartmakta ve haklının kazanması ve korunması için birleştirici aynı zamanda bütünleştirici eylemleri yönlendirmektedir. Ortaya çıkan politik fırsatlardan faydalanmak, başta parasal kaynaklar olmak üzere belli kaynakları, insanları kolektif olarak seferber edebilmek için belirli bir örgütsel yapıya sahip olmak şarttır (McAdam, McCarthy ve Zald: 1996).

Daha önce de belirtildiği üzere kaynak ve güç olarak kendisinden daha üstün otoritelere meydan okuyan toplumsal hareketlerin, bu otoriteleri reforma zorlayabilmesinin ve onlara karşı özgül bir ağırlık oluşturabilmesinin yolu kitleleri mobilize etmesinden geçmektedir. Bir hareketi hareket yapan kitlesel seferberlik ise ancak resmi-gayri resmi örgütler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Bugünü ve yarını değiştirmek için mücadele eden, bunun için aynı anda birden çok düşünceye ve toplumsal güce meydan okuyan toplumsal hareketlerin örgütsel tabanı ve iç yapıları, hareketin sürekliliğinin sağlanmasını da mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla McAdam, McCarthy ve Zald'ın (1996) da vurguladığı üzere toplumsal hareketlerin merkezindeki olgu bunların kurmuş oldukları örgütlülüklerdir.

Toplumsal hareketlerin örgütsel yapısı statik değildir ve belirli bir form ile sınırlandırılmaz (Tarrow, 2006:103). Hareketin doğduğu toplumun kültürel ve yapısal özellikleri, hareketin sahip olduğu kaynaklar, mobilize edilen kitlenin talepleri ve kurdukları ilişki ağları örgütsel yapıyı biçimlendirir ve hareketlerin tek başına ya da kombin olarak çeşitli örgütsel formları kullanmasının yolunu açar. Bu esneklik toplumsal hareketlerin talepler arasında eşdeğerlilik yaratmasına, aktörlerinin geniş koalisyonlara katılmasına, odaklarını iç ve dış politik süreçlere göre ayarlamasına imkan tanır (Tarrow, 2006: 103-104). Ortaya çıkan politik fırsatların da örgütsel yapı üzerinde büyük bir etkisi vardır. Politik fırsatların daha sabit elementleri hareketlerin örgütsel yapılarını şekillendirmede merkezi rol oynamakta, daha değişken politik fırsatlar ise mevcut örgütsel yapılarda aktivistlerin yaptığı seçimler üzerinde etki doğurmaktadır (McCarthy,1996: 150). Karar alma süreçlerine girişin daha açık, politik baskı kapasitesinin daha sınırlı, güçlü ittifaklar kurabilmenin daha mümkün, kültürel kırılmanın daha sınırlı ve değerler yapısının daha uyumlu olduğu ortamlarda hareketlerin örgütsel yapıları da daha güçlüdür (Rucht, 1996: 186).

Toplumsal hareket örgütleri dayanışmacı faaliyetleri ve insan haklarını savunma hedefleri, gönüllülüğe dayanma nitelikleri, partilere ya da hükümetlere doğrudan aidiyetlerinin bulunmaması, faaliyetlerinde kar amacı gütmemeleri ya da kar getiren faaliyetler yürüttüklerinde elde edilen karları üyeleri arasında bölüştürmüyor olmaları gibi nitelikleriyle benzerlik arz ederler. Ancak toplumsal hareketlerin örgütsel biçimleri arasında ciddi bir heterojenlik söz konusudur ve aralarındaki farklılıklar değişik düzlemlerde kendini göstermektedir. Bir toplumsal hareket katı hiyerarşik bir örgütlenmeye, hareket içinde lider odaklı bürokratik bir

mekanizmaya sahip olup, politik partiler ve hükümetler ile eşgüdümlü hareket eden bir örgütsel yapıya sahip olabileceği gibi, hiyerarşik ve bürokratik olmayan yatay bir örgütlenme içinde olup, politik parti ve hükümetlerden bağımsız sivil toplum odaklı bir örgüt yapısına da sahip olabilir. Toplumsal hareketlerin örgütsel yapısını analiz edebilmek için; hareketlerin tiplerini, iç örgütlenme yapılarını, diğer toplumsal örgütlerle ilişkilerini ve repertuvar yapılarını incelemek gerekmektedir (Kriesi, 1996).

a. Toplumsal Hareketin Tipi/Teması

Toplumsal hareketler sahip olunan para ve insan kaynağı ile belirli sosyal değişimleri gerçekleştirmek ve hareketçe belirlenen hedeflere ulaşmak üzere örgütlenmişlerdir. Hareketler için para ve üye sayısı önemlidir, ancak hareketin oluşumunu ve gelişimini belirleyen tek şey kaynaklar değildir (Jasper, 2002). Harekete katılanların sahip olduğu anlam çerçevesi ve hareketin temasının ne olduğu hareketin örgütsel yapısında belirleyicidir. Bazı hareketler çok fazla üyeye ya da finansal kaynağa sahip olmamalarına rağmen, kitleleri mobilize etme kapasiteleriyle önemlidirler. Çevresel hareketler, alt-kültürel hareketler, savaş karşıtı hareketler gibi temalar etrafında örgütlenmiş olan hareketler geniş bir üye tabanına, finansal güce sahip değildir (Kriesi, 1996: 158;168). Ancak bu hareketler bürokratik mekanizmalardan uzak, politik parti ve hükümetlerden bağımsız örgütlenme yapıları ve stratejik taktikleri ve radikal eylem repertuvarları ile hem kamuoyunun hem de siyasi otoritelerin dikkatini taleplerinin üzerine çekmekte, kitleleri aktif şekilde mobilize etmektedirler. İşçi hareketi gibi sınıfsal hareketler ise kültürel hareketler olarak sınıflandırılan bu hareketlerin tam tersi bir örgütlenme yapısına sahiplerdir. Sınıfsal hareketler ‘sınıf’ ya da ‘halk’ gibi bütünleştirici imgeler ile geniş bir

toplumsal kesimi bünyesinde barındıran ve diğer siyasal örgütlerle sahip olduğu organik bağlantılar sayesinde finansal olarak da güçlü olan hareketlerdir. Toplumda sosyal ve ekonomik olarak ezilen belirli bir kesimi ‘sınıf’ gibi bütünleştirici bir imge altında birleştiren bu hareketler, işçi sınıfının çıkarlarının maksimize edilmesi ve egemen sınıf olan burjuva sınıfının alt edilmesi ve onun egemenlik aracı olan devletin ele geçirilmesi için katı bir örgütlenme modeli benimsemiş, devlet iktidarını ele geçirmek yolunda siyasi partilerle ve işçi sendikaları ile örgütsel boyutta da organik bağlar kurmuşlardır. Bu hareketler kaynak olarak güçlü olmasına rağmen harekete üye olanların tamamı mobilize değildir. Bu hareketlerde liderler hareketin beynini ve partizanlar örgütsel yapının aktif kısmını temsil eder (Jasper, 2002: 351-353).

b. İç Örgütlenme Yapısı

Toplumsal hareket örgütlerinin iç yapılanmasına ilişkin gösterge olarak kurumsallaşma ve profesyonelleşme dereceleri dikkate alınabilir (Kriesi, 1996: 172). Toplumsal hareket örgütünün resmiyet derecesi, örgütün yasal statüye sahip olup olmamasına, resmi üyelik kriterlerinin olup olmamasına, kurumsallaşmış resmi görev paylaşımlarının olup olmamasına ve eğer varsa bunlarının başkanlık, sekreteryaya, muhasebe gibi temel bölümlerden mi ya da daha özelleşmiş şekilde mi var olduğuna göre ölçülebilir. Örgütün profesyonelleşme seviyesi ise basitçe örgüt dışında kariyeri olan ve bir ücret karşılığı toplumsal hareket örgütünde çalışan personel sayısına bakarak ölçülebilir. Merkezsiz, yatay örgütlenmeli ve resmi olmayan organizasyonel ağlar şeklinde örgütlenen ve hareket içinde karşılıksız gönüllü çalışmanın daha yaygın olduğu 1968 sonrası kültürel hareketlerde hareketlerinin iç örgütlenme yapılarında kurumsallaşma ve profesyonelleşme seviyesi düşük iken, merkezi, dikey

ve katı örgütlenmeli ve resmi ağlara dayanan işçi hareketi gibi hareketlerde hareketlerin iç örgütlenmesinin kurumsallık ve profesyonellik seviyesi yüksektir (Kriesi, 1996).

Hareketin nasıl finanse edildiği örgüt içi yapılanmayı etkilemektedir. Üyelerinin ekonomik katkıları ile sürdürülen toplumsal hareketler de hareket ile ilgili karar alma süreçlerinde üyelerin katılımı daha ön plandayken, örgütün giderlerinin hareketin liderlerinin karşıladığı ya da dış finansman yoluyla karşılandığı örgütlerde karar alma süreçleri daha az katılımcıdır. McCarthy'e (1996) göre daha eski ve daha çok kaynağa sahip olan toplumsal hareketlerin iç örgütlenmeleri daha kurumsal, daha profesyonel ve farklılaşmıştır. Toplumsal hareketlerin var oluş süreleri uzadıkça daha kurumsal ve profesyonel olmasının nedeni hareketlerin mücadele süreci içinde iddia ve taleplerine yeni boyutların eklenmesi, hareket içinde kolektif kimliğin gelişmesi ve hareketin kendi kültürünü oluşturması ile örgüt içi yapının da buna paralel olarak daha kompleks ve daha gelişmiş bir hal almasındandır.

Toplumsal hareket örgütlerinin kullanabileceği kaynak miktarı doğrudan politik bağlam ile ilişkili olduğundan, politik yapının fırsatlarının ve kısıtlılıklarının da hareketin iç yapılanma seviyesini etkilediği söylenilebilir. Bunlara ek olarak hareketlerin iç örgütlenmesinin resmiyet ve profesyonelleşme seviyesini ele alırken harekete katılan insanların gündelik hayatlarındaki ilişki ağları ve bu ağların niteliği de dikkate alınması gerekmektedir. Aileler ve arkadaşlık ağları gündelik yaşamın en temel yapıları olarak yerel farklılıkların inşa edildiği yerlerdir (McCarthy, 1996: 142). Aynı zamanda yerel hareket gruplarının oluşumunu ve hareketlere yapılan takviyeleri anlamak için bu ağlar hareketler içinde merkezi bir öneme sahiptir. Bu kişiler doğrudan deneyimlerinden edindikleri bilgileri örgüt yapısına adapte eder,

taktik seçimlerini ve repertuvarlarını gündelik yaşamlarından edindikleri deneyimler ile şekillendirirler. Dolayısıyla kişinin gündelik yaşamındaki ilişki ağları, bu ağların kurulduğu ortamın sosyal ve kültürel yapısı hareketlerin iç örgütlenme yapılarını biçimlendirir (McCarthy, 1996: 142-145).

c. Dış Örgütlenme Yapısı

Toplumsal hareket örgütlerinin dış yapılanmaları örgütün potansiyel katılımcılarıyla, devletle ve diğer politik örgütlerle ilişkisi üzerinden incelenmelidir. Siyasal iktidara yönelme ya da sivil toplumu etkileme gibi hangi tür hedefleri olursa olsun, tüm toplumsal hareketler çatışmalı da olsa devlet kurumları ile ilişki içerisindeyler. Devlet kurumlarıyla ilişkiye girmeyen ya da bu ilişkilere yön veren uzlaşmalara yanaşmayan toplumsal hareketler marjinalleşme tehlikesini barındırmaktadır (Sanlı, 2005: 33).

Toplumsal hareketlerin ittifak ya da itilaf olarak en çok ilişki içinde oldukları örgütler politik partiler ve baskı gruplarıdır. Modern demokratik toplumlarda politik karar alıcıları etkileme ve sosyal değişime karşı koyma ya da sosyal değişimi sağlama amacıyla kolektif seferberlik sağlayan üç tip örgüt vardır: siyasi partiler, baskı grupları ve toplumsal hareketler (Rucht, 1996: 187). Yurttaşlık inisiyatifinin temel birer ifadesi ve sivil toplumun önemli birer ögesi olan bu örgütlerin hepsi farklı yapısal özelliklere sahiptirler. Politik partilerin ve baskı gruplarının iç örgütlenmeleri, amaçları, işleyişleri gibi konular çeşitli yasalar ile düzenlenmişken toplumsal hareketler örgütlenme, hedef ve faaliyetleri konusunda resmi kurallardan muaftır. İdeal tip bir toplumsal harekette bağlantılar resmi bir biçimde ya da hiyerarşik olarak koordine edilmez (Rucht, 1996: 187). Toplumsal hareketler

örgütsel yapılarının varlık amaçlarıyla da politik partilerden ve baskı gruplarından farklıdır. Hareketler taleplerini dile getirmenin ve iktidarları reforma zorlamanın yolu taraftarlarını bu amaçlarla mobilize etmesinden geçmektedir. Oysa ki politik partiler ve baskı grupları amaçlarını gerçekleştirmek için seçmenlerinin/bileşenlerinin doğrudan katılımına ihtiyaç duymazlar; onlar politik temsil ile özdeşleşmişlerdir (Kriesi, 1996). Tüm örgütsel farklılıklarına rağmen bu üç örgüt politik sistem içinde sürekli etkileşim halindedirler ve pek çok koşulda birbirleriyle ittifak kurarlar.

Toplumsal hareketlerin politik partilerle ve baskı gruplarıyla kurduğu ilişkilerin şekli toplumsal hareketlerin dış yapılanmasını biçimlendirir. Taraflar arasında kurulan ilişkilerin çatışmacı ya da uzlaşmacı bir zeminde oluşması ise doğrudan politik bağlam ile ilgilidir. Politik fırsat yapıları ele alınırken bahsedildiği üzere toplumsal hareketler ve politik partiler çok sıkı ilişkisel ağlara sahiptirler. Politik partiler toplumsal hareketlerin kitleleri seferber etme kapasitesinden yararlanma ve bu kitlelerden seçmen elde etme ve/veya iktidar partisinin gücünü azaltma amacını güderken, toplumsal hareketler politik partilerin dış kaynak sağlama, resmi süreçlerde hareketin taleplerini dile getirme ve hareket üzerindeki devlet baskısına karşı koruma sağlama yönleriyle ilgilidirler (Tarrow, 2006: 71-80).

Toplumsal hareketler ile politik partiler arasındaki ilişkilerin yoğunluğu, toplumsal hareketin partinin örgütsel tabanını oluşturması ve onunla organik bağlar kurmasından, birbirleriyle etkileşim halinde ancak politika geliştirme süreçlerinde ve örgüt olarak özerk olmasına kadar aşamalandırılabilir. İlişkilerinin yoğunluğu hareketin tipi, harekete katılanların talep ve beklentileri, toplumun sahip olduğu örgüt kültürü, politik fırsat yapıları ve diğer pek çok koşula bağlı olarak şekillenir.

Ancak politik partilerle toplumsal hareketlerin ortaklığı birçok sorunla maluldür: Bir taraftan hareketin özerkliğinin ortadan kalkması ve onun tek bir siyasal organın parçasına dönüşmesi tehlikesi, diğer taraftan hareketlerin daha geniş bir açıdan üzerinde anlaştıkları politikaların bir kenara atılması ve sadece kısmi çıkarların öne sürüldüğü bir ortama indirgenmesi (Sanlı, 2005: 34).

d. Hareketin Repertuar Yapısı

Toplumsal hareketler gücünü geniş kitleleri mobilize etme kapasitesinden alır. Hareketin üye sayısı ne kadar fazla ise hareket ne kadar fazla sayıda insanı mobilize ederse medyanın, kamuoyunun ve siyasi otoritelerin dikkatini o ölçüde fazla üstüne çeker ve hükümetle talep ettiği reformları gerçekleştirmesi için pazarlık edebilir. Dolayısıyla toplumsal hareket örgütleri için üye sayılarını arttırmak, hedeflerini gerçekleştirmek için önemli bir araçtır. Bunun için örgütler medyanın, iktidarın dikkatini talepleri üzerine çekmek; toplumda harekete duyulan sempati düzeyini arttırmak ve potansiyel katılımcıları harekete dahil etmek amacıyla çeşitli eylem repertuarları geliştirirler (McCarthy, Smith ve Zald, 1996: 291).

Toplumsal hareketlerin repertuar yapıları aktivistlerinin gündelik hayatları ile yakından bağlantılıdır. Çünkü aktivistler mobilizasyonun yapısal formlarını muhtemelen kendilerinin doğrudan deneyimlerine dayanarak seçmekte ve benimsemektedirler (McCarthy, 1996: 145). Dolayısıyla hareketlerin eylem repertuarlarının belirlenmesi kültürel stoktan yararlanılarak yapılır. Daha önce de bahsedildiği üzere geçmiş toplumsal hareket deneyimleri de bu kültürel stoga dahil olarak ortaya çıkan yeni hareketlerin repertuar yapısının biçimlenmesinde rol oynamaktadır. Hareketlerin repertuar yapılarını biçimlendiren bir diğer unsur

hareketin ortaya çıktığı toplumsal yapının özellikleri ve politik fırsatların niteliğidir. Hareketin taleplerini ve örgütsel yapılarını doğrudan şekillendiren bu faktörler eylem repertuarlarını da biçimlendirmektedir (Tilly ve Tarrow, 2007: 83-84). Örneğin devlet baskısının çok fazla olduğu ya da siyasal sisteme katılımın sınırlandığı ülkelerde, hareketler şiddet içerikli radikal eylemlere başvururken, polis şiddetinin az olduğu ve siyasal sisteme katılımın farklı kanallardan açık olduğu ülkelerde eylem repertuarları şiddetten uzaktır. Çünkü mekana, zamana ve hareketin mesajının iletilmek istendiği kitleye göre repertuar yapılarını şekillendiren toplumsal hareket örgütlerinin, bu repertuarları kullanmasındaki amaç kamuoyunun desteğini arkasına alarak hükümeti taleplerini gerçekleştirmesi için zorlamaktır.

Hareketlerin repertuar yapıları durağan değildir. Hareketle birlikte onun amaçlarına uygun olarak değişir ve gelişir. Bu süreçte kimi eylem biçimleri repertuar dışı kalırken, başka hareketlerden etkilenilerek ya da yeni toplumsal koşullara uygun olarak yeni eylem repertuarları oluşur (Tilly ve Tarrow, 2007).

5. TOPLUMSAL HAREKETLERİN DÖNGÜSÜ VE ETKİLERİ

Yerleşik siyasal ve sosyal yapıdan memnuniyetsiz olan bireyleri bir araya getirerek ortak hak talepleri etrafında kolektif bir kimlik oluşturan toplumsal hareketler, var olan politik fırsatlardan yararlanarak örgütlenir ve hak mücadelelerini çatışmacı bir zeminde sürdürürler. Daha önce bahsedildiği üzere farklı bakış açılarına, yaşam biçimlerine, politik güdülere sahip olan ve mevcut sisteme duyulan memnuniyetsizler çerçevesinde bir araya gelen bu insanları kolektif bir hareket içinde mobilize etmek için toplumsal hareketler program, kimlik ve duruş iddiasında bulunurlar. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olan ve siyasal sistemle

çatışmacı bir mücadeleyi tetikleyen ilk talepler genellikle dar ve grup odaklıdır (Tarrow, 2006: 146). Dolayısıyla hareketin kolektif yapısını tesis etmek için ortaya koyduğu program, oluşturduğu kolektif kimlik, diğer siyasal aktörlere karşı geliştirdiği duruş da dar bir çerçeveye sahiptir.

Tarrow'a (2006: 146) göre toplumsal hareketin çatışmacı mücadelesinin yükseldiği periyotta bilgi daha hızlı yayılır, politik dikkat artar, hareket ile siyasal otoriteler arasındaki etkileşim hızlanır. Hareketin etki alanının ve mobilizasyon kapasitesinin arttığı bu dönemde hareketin aktivistlerinin sayısının artmasının yanı sıra hitap edilen toplumsal kesimin kapsamı da genişir. Bu durum hareketin örgüt yapısının karmaşıklaşıp, katılaşmasının da yolunu açar (McCarthy, 1996). Hareketin mobilizasyon kapasitesine paralel olarak gelişen talep ve hedeflerle birlikte toplumsal hareketin yapısı, iddiaları ve özneleri büyük bir dönüşüm geçirir. Belirli bir zaman ve mekan mevhumunda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin yapılarında, iddialarında ve aktivistlerinde meydana gelen bu değişimin ve evrimleşmenin toplumsal koşulların, zamanın ve mekanların değişimine bağlı olarak gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Hareketlerin yapılarındaki bu değişimi tetikleyen durumlardan biri de toplumsal hareketlerin kendilerini politik bir ortamda tesis ettikten sonra model alma, iletişim ve işbirliği yolları ile sistem içindeki siyasal aktörlerle ve diğer toplumsal hareketlerle etkileşim içine girmesidir. Fikirlerin, retoriklerin, personelin, eylem repertuarlarının öykünme ve benimseme yoluyla hareketin içine dahil edildiği bu etkileşim sürecinin sonucunda toplumsal hareketler gücünü arttırırken, siyasal sistem içindeki bir aktör konumuna da gelir.

“İcat edilmiş bir kurum olarak toplumsal hareketler ortadan kalkabilir ya da oldukça farklı bir politika biçimine dönüşebilir” (Tilly, 2008: 33). Hareketler

hükümetin uyguladığı aşırı baskı karşısında ortadan kalkabilirler. Ayrıca uzun mücadeleler sonucu taleplerin gerçekleştirilememesi de harekete katılanlarda yorgunluk ve tükenmeye yol açarak hareketin sönümlenmesine neden olabilir. Kısa vadeli talepler çevresinde mobilize olan hareketler taleplerini elde ettiklerinde kendiliğinden ortadan kalkabilir. Tüm bu sebepler geçerli olmakla birlikte toplumsal hareketlerin etkinliklerini yitirip ortadan kalkmasına yol açan en önemli neden toplumsal hareketin parçalanmasıdır (Tarrow, 2006: 147-148). Süreç içerisinde talepleri, hedefleri evrimleşen ve gücüne paralel olarak toplumsal tabanı da gelişen hareketler içerisinde hareketin hedeflerine ulaşmasını sağlayacak mücadele stratejisi ve eylem repertuarları konusunda bölünmeler ortaya çıkar. Hareket içindeki bu ayrışmalar sonucunda da hareket parçalanır ve gücünü kaybeder.

Toplumsal hareketlerin tabanlarını özümsemelerini sağlayacak, hareketin mobilizasyon kapasitesini ve etkinliğini arttıracak yöntem ise hareketin kurumsallaşmasıdır. Örgütsel yapının katılaşp hiyerarşik hale gelmesini beraberinde getiren kurumsallaşma, toplumsal hareketlerin kolektif kimliklerini ve örgütsel yapılarını sağlamlaştırarak hareketin parçalanıp güç kaybetmesini engellemesi gibi olumlu yönleri sahipken, ‘hareket’ olgusunun özünü oluşturan enformal ağlar aracılığıyla dayanışma geliştirme ve ortak talepleri gerçekleştirme amacıyla mücadeleyi kurumsal politika biçimlerinin dışında esnek ve katılımcı bir örgütlenmeyle gerçekleştirme yolunun dışına çıkılması gibi tehlikeleri de barındırmaktadır. Tarrow (2006: 146) hareketlerin örgütlenme yapılarıyla ilgili bu ikilemi hareketlerin bıçak sırtı bir konumu olarak tanımlar. Gerçekten de tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşan pek çok toplumsal hareket, hareket içindeki bürokratikleşmenin ve profesyonelleşmenin artmasıyla birlikte esnekliğini ve

katılımcı yapısını kaybetmiş, sosyal tabanından uzaklaşıp hedeflerinden sapmıştır. Zaman içinde hem kendi tabanına hem de topluma yabancılaşan bu hareketler sosyo-politik yapıya karşı duyulan memnuniyetsizliği dile getirme ve yeni alternatifler geliştirme yeteneğini kaybetmiş; yerleşik siyasal yapının sınırlarını zorlama ve toplumsalı yeniden inşa etme vasıflarını yitirmişlerdir. Bu durum sadece sınıf mücadelesi ile özdeşleşen geleneksel toplumsal hareketler ile sınırlı değildir; tezin üçüncü bölümünde anlatılacağı üzere MST gibi yeni toplumsal hareketlerde kurumsallaşmanın olumsuz sonuçlarına maruz kalabilmektedir.

Toplumsal hareketlerin kurumsallaşmasının bir başka biçimi hareketin politik partiye ya da sivil toplum örgütlerine dönüşmesidir. Toplumsal hareketlerin, siyasi hareketlerin ve politik partilerin gölgesinde şekillendiği geleneksel paradigmada sıklıkla gerçekleşen bu olay, hareketlerin otonomilerini sağladığı ve özneleşme mücadelesi verdiği yeni paradigmada da var olabilmektedir. 1970’li yıllarda ortaya çıkan Alman Yeşiller hareketinin partileşerek, mücadelesini parlamentoda sürdürmesi seçmesi bu duruma bir örnektir. Ancak hem Alman Yeşiller Partisi’nin hem de o dönemde sivil toplum örgütüne dönüşen pek çok toplumsal hareketin kurumsal siyasetin sınırlarına sıkışarak etkinliklerini yitirmeleri, toplumsal hareketleri başarılı kılan unsurun onların yeni eklemlenmelere ve akışkanlıklara izin veren esnek, katılımcı yapısı olduğunu göstermektedir. Yerleşik siyasal sistemin sınırlarını zorlama ve toplumu yeniden inşa etme amacıyla siyasi otoritelerle çatışmacı bir mücadeleye girişen toplumsal hareketlerin başarılı olsalar dahi süreç içinde mevcut siyasi ve toplumsal sistemin bir parçası haline gelmesini Zizek şöyle tarif etmiştir: “Siyasal bir hareket, uğruna çaba harcanacak bir fikirle yola koyulur, ancak zaman içinde bu fikir derin değişikliklere uğrayacaktır.(sadece taktiksel

anlamda değil fikrin esastan yeniden tarif edilmesi) Çünkü artık fikrin kendisi siyasetin bir parçası haline gelmiştir. Fikir üst-belirlenmiştir” (2013: 10). Toplumsal hareketlerin zaman içinde sönümlenmesi, kurumsallaşarak esnekliklerini yitirmesi ya da siyasi partilere sivil toplum örgütlerine dönüşerek kurumsal siyasetin bir parçası haline gelmesi toplumsal hareketlerin toplumsalı yeniden inşa edici bir güç olduğu iddiasını yanlışlamaz. Başarılı ya da başarısız her toplumsal hareket yerleşik siyasetin ve toplumsal yapı üzerinde doğurduğu etkilerle toplumsalı yeniden inşa edici bir güç olduğunu göstermiş, sivil toplumda inşa ettiği kolektif kimlikler ile siyasetin belirleyici bir aktör olarak ön plana çıkmıştır.

Latin Amerika’da siyasetin iktidarları istifaya zorlayan, hükümetleri ekonomi politikalarının revizyonuna mecbur bırakan bununla birlikte demokratikleşme ve kültürel haklar için mücadele eden toplumsal hareketler kıtada siyasetin belirleyici aktörlerinden biri konumundadır. Yerli hakları, toprak hakları, kadın hakları, ekonomik haklar ve çevresel endişeler ile örgütlenen bu hareketler devlet iktidarını ele geçirmeyi hedeflememeleri, siyasi partilerden bağımsız şekilde özerk olarak örgütlenmeleri, kültürel hakların ve kimliklerin tanınması talepleri ile harekete katılanları yürütülen toplumsal mücadelenin asli öznesi olarak kabul etmesiyle yeni toplumsal hareketler paradigmasıyla benzeşirken, ekonomik hak talepleri, katı ve hiyerarşik örgütsel yapıları ve siyasetin aktörleriyle ilişkileri bağlamında ayrılmaktadır. Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketlerin sahip olduğu bu özgüllük kıtanın sömürge geçmişi ve bu sömürü düzenine karşı verilen mücadelelerin bıraktığı toplumsal mirastan kaynaklanmaktadır. İlerleyen bölümde tüm bu noktalar ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

LATİN AMERİKA'DA TOPLUMSAL HAREKETLER VE SİYASET

Latin Amerika'da grevlerle, gösterilerle, kurdukları barikatlarla ve işgallerle sosyal taleplerini dile getiren toplumsal hareketlerin çeşitliği ve etkinliği Meyer ve Tarrow'un (1998) günümüz Batı toplumlarının 'Hareket Toplumlari' olduğu iddiasını bölge için de doğrular niteliktedir. Brezilya'da latifundiaları işgal ederek toprak reformu talep eden Topraksız Köylüler Hareketi, Arjantin'de anayollara barikatlar kurarak devletle kendilerine iş bulma yolunda müzakereler yürüten Piqueterolar (Yol Kesenler), Kolombiya'da köylü tabanına dayanıp latifundia sahipleri, devlet ve ABD'ye karşı gerilla mücadelesi yürüten FARC (Kolombiya Devrimci Silahlı Kuvvetleri), Meksika'da yerli haklarını savunan ve NAFTA'ya(Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) karşı çıkan Zapatista'lar, Bolivya'da koka üretiminin sınırlandırılmasına, suyun özelleştirilmesine ve petrol boru hattı yatırımına karşı çıkan yerli hareketi gibi hareketler bölgede tabandan yükselen toplumsal hareketlerin başlıca örneklerindendir. Latin Amerika'nın bir ucundan diğeri ucuna toprak hakları, kadın hakları, kültürel haklar, ekonomik talepler ve çevresel endişeler gibi pek çok konuda organize olan hareketlerin tohumları 1980'lerde atılmış, hareketler 1990'larda çiçek açmış (Prevost, Vanden ve Campos, 2012: 5) ve geniş toplumsal kesimleri mobilize edecek büyük bir güce erişmiştir. Bu güç toplumsal hareketler tarafından ülkelerindeki siyasal iktidarları kendi talepleri doğrultusunda reforma zorlamak ve şikayetçi olunan sosyo-ekonomik şartların

sorumlusu olarak görülen hükümetleri iktidarı terk etmek zorunda bırakmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla 21. Yüzyılın başlarında sağ hükümetlerin iktidardan düşüşü ve seçimlerde sol ve merkez-sol partilerinin iktidara gelişinde toplumsal hareketlerin doğrudan ya da dolaylı desteğinin çok büyük bir etkisi vardır.

Politik karar alma süreçlerine katılım talepleriyle, politik partilerden bağımsız örgütsel yapılarıyla, kimlik ve kültürel hak talepleriyle, etnik ve cinsi ayrımcılığa karşı duruşlarıyla ‘yeni’ toplumsal hareketler kapsamında okunabilecek 1980 sonrası tabandan yükselen bu hareketler aslında Latin Amerika’nın uzun toplumsal hareketler geçmişinin eşit derecede devamıdır (Prevost, Vanden ve Campos, 2012: 1). Latin Amerika halkları tarih boyunca sömürgeciliğe, yeni-sömürgeciliğe, elitlerin tahakkümüne karşı, ekonomik ve sosyal adalet için büyük mücadeleler vermiştir. Ayrıca kıtada daha geniş bir repertuarda büyüyen başka bir mücadele de katılımcı demokrasi için verilmektedir. Temelini Latin Amerika’nın yüzyıllardır sürdürdüğü mücadeleden alan son toplumsal hareketler, mücadelelerini geçmiş deneyimleri ışığında, var olan makro-yapısal koşullara ve fırsat yapılarına uygun olarak şekillendirmekte ve çatışmacı toplumsal mücadeleyi yeni formlarda sürdürmektedirler. Bu nedenle tezin bu bölümünde Latin Amerika’da toplumsal hareketlerin gelişimini ve kurumsal siyaset ile ilişkilerini ele almadan önce, kıtanın sömürge geçmişine ve bu geçmişin şekillendirdiği toplumsal ve ekonomik yapıya değinmek gerekmektedir.

1. LATİN AMERİKA’NIN TARİHSEL ARKA PLANI

Latin Amerika² ülkeleri tarihin her aşamasında benzer dönüşüm dinamiklerinin etkisi altında kalmıştır. Kıtadaki ülkelere birinde yaşanan siyasal ve/veya toplumsal bir gelişme kıtanın başka ülkelerindeki gelişmeleri doğrudan etkilemektedir bu nedenle ülkelerin konjonktürel gelişmeleri kendi iç dinamiklerinin süzgecinden geçse de büyük ölçüde birbirine bağlı gelişmektedir. Ülkeler arasındaki bu ilişki ve sahip olunan siyasal, ekonomik, kültürel ve dilsel yakınlıklar kıtanın ortak tarihsel deneyimlerinin birikimi ve mirasıdır (Topal, 2007: 21). Kıtanın ortak geçmişinin merkezinde ise sömürge tarihi ve sömürgeciliğe karşı mücadele vardır.

1.1. Kıtanın Sömürge Geçmişi

Amerika kıtasının Avrupalı kaşifler tarafından 1492 yılında ‘sözde’ keşfi sırasında Latin Amerika’da Mayalar, Aztekler ve İnkalalar olmak üzere üç büyük medeniyet hüküm sürüyordu. Kıtanın başta altın ve gümüş olmak üzere zengin yer altı kaynakları ve sahip olduğu doğal zenginlikler İspanyol kaşiflerin dikkatini çekti; ardından kıtanın İspanyollarca ve bugünkü Brezilya topraklarında Portekizlerce fethedilme ve sömürgeleştirilme süreci başladı. Bu süreç, 1492-1519 yılları arasındaki keşif seyahatleri, 1519-1535 yılları arasındaki Meso-Amerikan ve Andean medeniyetlerinin ortadan kaldırılması ve 1535-1580 yılları arasında, o dönemde marjinal topraklar olarak görülen topraklarda kontrolün sağlanması ile gerçekleşti (Regalado, 2010: 109-110). Kıtadaki medeniyetlerin yağmacı bir şekilde vahşice

²Bir kıta olarak Latin Amerika üzerinde yer alan ülkelere önce adı konulan tek kıtadır. Latin kökenli diller olan İspanyolca, Portekizce ve Fransızca’nın kıta ülkelerinin resmi dilleri olması nedeniyle Güney Amerika’nın yirmi ülkesini kapsayan bu coğrafi alan Latin Amerika olarak isimlendirilmiştir (Topal, 2009: 9).

yıkıldığı bu istila süreci ile başlayan sömürgecilik tarihi Latin Amerika ülkelerinin bugünkü demografik, idari ve kültürel yapısını da şekillendirdi.

Latin Amerika'nın sömürgeleştirilmesinin ardındaki temel hedef kıtadaki değerli madenlerin ele geçirilmesi ve bunların en düşük maliyetle çıkartılmasıydı. İspanyol sömürgeciler bu amaçla milyonlarca yerliyi öldürdü ve ardından kalanları zorla denetim altına alıp ayırım gözetmeksizin köleleştirdi. Hem fetih sırasındaki yerli kıyımı hem de madenlerdeki ağır çalışma koşulları dolayısıyla milyonlarca yerlinin ölmesi üzerine ihtiyaç duyulan işgücü ise Afrika'daki İngiliz ve Fransız sömürgelerinden getirilen siyahi köleler ile karşılandı (Glade, 1996). Tüm bunlar sonucunda Latin Amerika'nın demografik yapısı; İnka ve Maya yerlileri, Avrupa'da doğmuş sömürgeciler (*peninsular*), anne babaları Avrupalı olduğu halde kendileri sömürge topraklarında doğan *Criollolar*, Avrupalı ve yerlilerin melez çocukları *Meztizolar* ve Afrikalı kölelerden oluşuyordu. Bu demografik yapıyı kontrol altında tutma ve yönetme stratejileri Latin Amerika'nın toplumsal yapısını ve iktidar ilişkilerini de şekillendirdi (Vanden ve Prevost, 2002: 29).

Avrupalılar sömürge topraklarını ve bunların üstündeki nüfusu kontrol altında tutabilmek için ilk olarak kendi yasalarını, kültürlerini ve dillerini yerli halka dayatıp onları zorla Hristiyanlaştırdılar (Kürkçügil, 2007). Bununla birlikte yerli dinlere ve kültürlere saldırıp yerel tapınakları ve kültürel merkezleri yok ettiler ve yerli dinlerine ait tüm pratikleri yasakladılar (Vanden ve Prevost, 2002: 17). Ayrıca çıkarttıkları yasalarla toplumun demografik bileşenlerini ırka dayalı olarak tabakalara ayırdılar ve her tabakaya özel yasalar belirlediler. Bu sistemde Afrikalı köleler en alt basamağı oluştururken yerliler onların bir basamak üstündeydi. İspanyol ebeveynlerden doğmalarına rağmen *Criollolar* da ikinci sınıf vatandaş sayılıyordu.

Criolloların ya da onların çocuklarının hükümet görevlisi olması ve önemli mevkilere gelmesi söz konusu değildi. Kast sisteminin en üst basamağında ise Avrupa'da doğmuş ve kıtaya sömürgeci amaçlarla gelmiş Peninsular yer alıyordu. Toplumu kökenlerine ve rengine göre kastlara ayıran bu karışık sistem kolonilerde gücün ve zenginliğin Avrupalı sömürgeciler ve onların torunlarını kapsayan küçük bir grubun elinde toplanmasına neden olmuş (Vanden ve Prevost, 2002: 29), ileriki dönemlerde Avrupalı sömürgecilere karşı ayaklanmanın nedenlerinden birini oluşturmuştur. Ayrıca bugün ki toplumsal hareketlerin kimlik ve kültürel hak talepleri ve etnik ayrımcılıkla mücadeleleri sömürge döneminin mirası olan etnik kökene göre tabakalaşmış adaletsiz toplumsal yapının kalıntılarını dönüştürmeye yöneliktir.

Sömürgeciler kıtadaki zenginlikleri Avrupa'ya daha etkin bir şekilde aktarabilmek için merkezi bir iktidar yapısı oluşturdular. Dikey şekilde örgütlenen aşırı merkezileşmiş bu yönetim yapısı, 300 yıllık sömürü süreci içinde, yerli halkları daha iyi kontrol edebilmek ve merkezi iktidarın ulaşamadığı bölgelerdeki ayaklanmaları bastırabilmek için kendi yanlarına çektikleri yerli liderlerin yerel yöneticiler olarak atandığı ve Cacique adı verilen bu yöneticilerin yerli hukuku ve geleneklerine göre yönettiği merkezi iktidardan bağımsız bir alan oluşturacak şekilde bölgesel yönetimlere ayrılması şeklinde dönüşmüştür (Topal, 2007: 23-24). Bu bölgesel yönetimler bağımsızlık savaşının ardından oluşacak yeni ulusların da sınırlarını oluşturmuştur. Aynı zamanda günümüzde Latin Amerika ülkelerinin merkezi devlet yapılarının yanında sahip oldukları güçlü yerel yönetimler sömürge döneminin miraslarındandır (Kürkçügil, 2004: 8-9).

Bu dönemde yer altı kaynaklarının yağmalanmasının yanında, kıtanın verimli toprakları da sömürülmüştür. Bunun için Portekizlerin sömürüsü altındaki Brezilya başta olmak üzere pek çok bölgede tarım arazileri büyük çiftlikler olarak taksim edilmiş, *hacienda* ya da latifundia adı verilen bu çiftliklerde köle emeğine dayanarak tarımsal üretim gerçekleştirilmiştir. Zaman içinde sömürgeci yöneticilerin yanı sıra Criollolar da yerli halkların ortak kullandıkları toprakları çitleyip haciendalar kurduğu bu toprak mülkiyeti sistemi tarım oligarşisinin oluşmasına neden olmuştur(Topal, 2007: 24). Latin Amerika’da sömürge döneminin mirası olan bu toprak yapısı, kıtada MST başta olmak üzere toprak mülkiyetinde reform talep eden pek çok toplumsal hareketin de ortaya çıkış sebebidir.

1.2. Bağımsızlık Savaşları

19. yüzyıla gelindiğinde kastlara ayrılan toplumsal yapı var olan sosyo-ekonomik koşullarla çelişmeye başlamıştı. Criollolar zaman içinde sadece tarım sektöründe değil madencilik ve ticaret gibi ekonominin hayati sektörlerini de ele geçirmişlerdi ve büyük bir zenginliği ellerinde tutuyorlardı. Ancak sömürge imparatorluklarının dayattıkları yasalar nedeniyle siyasi kadrolarda ve yönetim birimlerinde yer alamıyorlardı. Ekonomik gücü elinde tutan sömürgeci güçler ve Criollo elitleri ile sömürge ekonomisinin yükünü sırtlayan siyah köleler, yerliler, melezler arasında da büyük bir çelişki mevcuttu. Bu çelişki ve gerilimler sömürgelerde bir kriz ortamının temelini oluşturdu ve Avrupa’da Napolyon güçlerinin İspanya ve Portekiz’e saldırmasını fırsat bilen Latin Amerika sömürgeleri Simon Bolivar, Jose Marti gibi Criollolaların önderliğinde sömürge güçlerine karşı bir bağımsızlık mücadelesi başlatıldı. 1808’de başlayan ve 1830’lu yıllarda sömürgelerin İspanya ve Portekiz’i yenilgiye uğratıp bağımsızlıklarını elde etmeleri

ile tamamlanan savaş sürecinin ardından Bolivar tarafından Latin Amerika birliği oluşturulması hayal edilse de bölgesel bağımsızlık önderlerinin karşı çıkışları ile kıtanın kendi içinde çatışmalar başladı ve sonunda ayrı ve bağımsız cumhuriyetler kuruldu (Topal, 2007: 24-25).

1.3. Yeni-Sömürgeci Dönem

İspanya ve Portekiz sömürge imparatorluklarına karşı verilen bağımsız mücadelesi kıtada büyük bir yıkım bırakmıştır. Kurulan yeni cumhuriyetler eski düzenin tasfiye edilmesi ve eski sistemin resmi görevlilerin yerini bağımsız mücadelesindeki önder gruplara bırakması nedeniyle kırılgandır. Bununla birlikte ekonomileri tarıma ve hammadde ihracatına dayalı olan kıta devletleri ekonomik olarak da zor durumda kalmıştır. Bunun sebebi bağımsız savaşları ve sonrasındaki dönemde İspanya ile ticaretin sona ermesi ve yeni kurulan kıta devletleri arasında ticari faaliyetlerin duraksamasıdır. (Vanden ve Prevost, 2002: 48-49). Ekonomik bunalımdan kurtulmak için ulusal ekonomilerini büyük ölçüde dış borç ile finanse etmek zorunda kalan bu devletler, zaman içinde ülke ekonomilerini yabancı sermayenin çıkarları doğrultusunda serbestleştirmiş ve kapitalist ekonomiye bağımlı hale gelmişlerdir. Bu süreçte kamulaştırılma idealiyle bağımsızlık savaşlarında İspanya ve Portekiz sömürsünden kurtarılan doğal kaynaklar, yabancı sermayenin kapitalist sömürü düzenine tabi olmuştur. ‘Kolonyal egemenliğe son verilmesi, kolonileştirilmiş ülkelerin çoğunda kadınların statüsünde, işçi sınıfının ya da köylülerin hayat koşullarında otomatik bir iyileşmeye yol açmamıştır. (Loomba, 2000: 29)’ Dolayısıyla sömürge imparatorluklarına karşı verilen bağımsızlık

m¼cadelesi ve sonrasında yeni cumhuriyetlerin kuruluşu kıtadaki s¼m¼rgecilięin sonunu getirmeyip sadece s¼m¼r¼ d¼zenine ve toplumsal çelişkilere yeni bir form kazandırmıştır.

Resmi kurumsal bağımsızlıkla siyasi ve ekonomik bağımlılığın ¼st¼n¼n ¼rt¼ld¼ę¼ bu yeni s¼m¼rgeci d¼nemin egemen akt¼r¼ İngiltere’dir. İngiltere Avrupa’daki etki alanını g¼çlendirmek için amacıyla Latin Amerika ¼lkelerinin bağımsızlık m¼cadelelerinde onlara destek olmuştur (Topal, 2007: 26). Sonrasında da ekonomilerini dış borçlanma ile finanse eden Latin Amerika devletlerinin en b¼y¼k finans¼r¼ konumuna gelmiştir. İngiltere’nin Latin Amerika’daki yeni s¼m¼rgeci egemenliği 1850-1873 yılları arasında g¼lenmiřtir. B¼lgenin başat mal tedarikçisi olmakla birlikte ¼¼nc¼ ¼lkelerle ticaretin s¼rd¼r¼lmesini sağlayan mali sekt¼r ve bankacılık sekt¼r¼ de İngiltere’nin kontrol¼ altındadır. Latin Amerika’nın d¼nya ekonomisine entegre olmaya başladığı bu s¼rete kıta ¼lkelerinin mallarına diğer Avrupa ¼lkelerinin talebi de artmış bunun yanı sıra ¼nce ticaret ve taşımacılık sekt¼r¼ne sonrasında da diğer sekt¼rlere Avrupa’dan yatırımlar başlamıştır (Vanden ve Prevost, 2002: 50-51).

Avrupalı devletlerin yeni s¼m¼rgeci d¼nemde Latin Amerika ile sadece ticari ve finansal ilişkiler geliştirip kıtayı Afrika gibi doğrudan s¼m¼rgeleřtirmeklerinin temel nedeni ise Amerika Birleşik Devletleri’dir. ABD kuruluşundan itibaren Amerika kıtasının geri kalanı için b¼lgesel yayılma ve tahakk¼m hedeflerinin temelini atmıştır. S¼m¼rgelerin İşpanya’ya karşı bağımsızlık savaşlarında tarafsızlığını açıklayan ABD, bu d¼nemde İngiltere ve Fransa’nın kıta ¼zerindeki faaliyetlerini ve s¼m¼rgeci hedeflerini engellemek için Monreo Doktrini’ni (1823) ilan etmiştir. Bu doktrin ile Latin Amerika’yı kendi ‘arka bahçesi’ olarak g¼rd¼ę¼n¼

ilan eden ABD, bölgeye yapılacak her müdahaleyi kendisine yapılmış gibi görerek savaş nedeni sayacağını duyurmuştur. 19. yüzyıl boyunca İngiltere'den sonra kıtadaki ikinci önemli aktör olan ABD, 20. yüzyılda kıta devletleriyle kurduğu oligarşik ittifaklarla kıtadaki başat egemen aktör haline gelmiştir (Topal, 2007).

1880'den sonra konsolide olan yeni sömürgeci tahakküm, Latin Amerika'nın hammadde ve besin maddesi ihraç edip sanayi ürünlerini ithal etmesine dayalı bir iş bölümü temelinde oluşmuştur (Regalado, 2010: 121). Bu dönemde Latin Amerika'daki hakim sınıflar verimlilik ve ölçek ekonomisini ileri sürüp Avrupa'nın artan tarımsal ürün talebini bahane ederek hükümetleri üzerinde tarım arazilerinin toplulaştırılması yönünde baskı uygulamış, bu baskılar neticesinde hükümetler tarımsal üretimin ve ihracatın artırılması amacıyla yerlilerin ve köylülerin elindeki küçük toprakların zengin Criolloların mülkiyetinde toplanmasına karar vermişlerdir (Topal, 2007: 26). Topraksız kalan tarım işçileri şehirlere göç edip esnaf ve zanaatkar olarak atölyelerde, tekstil gibi küçük sanayi işletmelerinde ve İngiltere ve Kuzey Amerikalı şirketlerin yönetimi altında olan maden ocaklarında, demiryolu inşaatlarında ve tersanelerde çalışmaya başladılar. Böylece tarımsal ihracatla zenginleşen bir tarım oligarşisi ve malları Avrupa pazarlarına ulaştıran yerel bir ticaret burjuvazisinin yanında şehirlerde de bir işçi sınıfı oluştur. Aynı dönemde kıtadaki bölgesel iktidar mücadeleleri, ülkelerin büyük ordular kurmasına ve böylece askeri bürokrasilerin güçlenmesine neden olmuş ve ileride askeri darbelerle yönetimi sık sık el koyacak olan askeri sınıfın oluşumu böylece gerçekleşmiştir (Topal, 2007: 27).

Yeni sömürgeci düzen olgunlaştıkça bu iş bölümü sanayi güçleri lehine değişmiştir. Criollo elitlerin üretim sektörü üzerinde kontrolünü sürdürmesine

rağmen mali, ticari ve teknolojik tekelleşme sonucu sanayi sektörüne bağımlılık daha da belirginleşmiştir (Regalado, 2010: 121). Aynı zamanda sektörlerin artan sermaye talebi dış finansman ihtiyacını daha da arttırmıştır. Bu dönemde benzer bir güç aşınması toprak oligarşisi içinde geçerlidir. Avrupa'ya tarımsal ürün ihracının artmasıyla servetlerini ve bunu takiben toplumsal güçlerini arttıran toprak sahiplerinin güçleri, yabancı yatırımcıların ve iş adamlarının ekonomi üzerinde elde ettiği üstün rol sonucu aşınmıştır. Dolayısıyla 20. Yüzyıla girildiğinde Latin Amerika için kapitalizmin sanayi lehine tekelleştiği ve ekonominin teknoloji ve mali finansman açısından deniz aşırı ülkelere bağımlı olduğu bir konjonktür söz konusudur. Hiçbir toplumsal sınıfın hegemonyasını kuracak güçte olmadığı ve sanayinin gelişimine paralel olarak işçi sınıfının güç kazandığı bu konjonktürde ekonomik iktidarı elinde tutan sınıflar güçlerini muhafaza edebilmek için merkezi devlet yapısına dayalı siyasi bir ittifak kurmuştur (Topal, 2007: 27). Büyük toprak sahiplerinin ve askeri bürokrasinin merkezi devlet kadrolarını ele geçirdiği bu süreçte siyasal iktidar hızla merkezileşmiş ve bununla birlikte bir devlet burjuvazisi ortaya çıkmaya başlamıştır.

1.4. Büyük Buhran ve Kıtanın Kalkınma Hamlesi

Büyük Buhran olarak adlandırılan 1929 Krizi'nin dünya ekonomisi üzerinde yarattığı yıkıcı etkiler Latin Amerika üzerinde de büyük sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan en önemlisi yeni sömürgeciliğin etkisinin azalıp 20. yüzyılın başlarında filizlenmeye başlayan tekelci devlet kapitalizminin konumunu güvenceye alması ve gelişmesidir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren Latin Amerika ile finansal faaliyetlerinde daralma yaşayan İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin kıtaya yönelik sermaye hareketleri Büyük Buhran'ın ardından kesintiye uğramıştır. Bununla birlikte Avrupa'nın Latin Amerika mallarına ve hammaddesine yönelik talebi de daralmıştır. Avrupa'ya ihracatta yaşanan düşüş Latin Amerika ülkelerinin hammadde üretimini ve ikincil mal üretimini azaltıp, ticaret hadlerini zayıflatmıştır (Veltmeyer, 2006). Dünya finans sisteminin çöküşü dolayısıyla ekonomileri halihazırda dış finansmana bağımlı olan bölge ülkeleri, krizin doğurduğu olumsuz sonuçların üstesinden gelebilmek ve ekonomileri canlandırabilmek için, ihtiyaç duydukları finansal kredileri sağlayamadılar. Bunun sonucunda başta Brezilya, Arjantin, Şili, Meksika olmak üzere pek çok Latin Amerika ülkesi iç pazarlarını genişletme çabasına girişmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşının ardından Avrupa ile ilişkilerinin gerilemesi ile zayıflayan yeni sömürgeci sistem, Büyük Buhran'ın ardından bölge ülkelerinin kendi iç pazarlarını geliştirmeye yönelik kalkınmacı sistem ile ortadan kalkmıştır (Regalado, 2010: 138).

Devletin ekonomik alana müdahaleleriyle ithal ikameci sanayileşme temelinde hayata geçirilen kalkınmacılık 1930'lardan 1970'lere kadar uzanan dönemde Latin Amerika'daki hakim ekonomik modeldir. "Kalkınmacılık, ulusal bir sanayi ve iç pazar oluşturmak için hem kamudan hem de özel sektörden, ulusun ekonomik ve doğal kaynaklarının seferber edilmesine tahsis edilen bir devlet kapitalizmi şeklidir" (Regalado, 2010: 139). Sermaye birikiminde devletin merkezi bir rol oynadığı bu sistemde, devlet ekonominin yönetim ve kontrolünü elinde tutar. İç pazara yönelik üretim yaparak ekonominin dövize olan ihtiyacının azaltılmasının hedeflendiği ithal ikameci sanayileşme modelinde sermaye çevrelerinin

yatırımlarının büyük kısmı devlet tarafından finanse edilir ve korumacı bir piyasa oluşturularak yabancı yatırımcılar ile rekabetin önüne geçilir. Latin Amerika’da ithal ikameci sanayileşmeyi temel alan devlet kapitalizmi modeli öncelikle hafif sanayide başlamıştır ve Meksika, Şili gibi pek çok ülkede yapılan kamulaştırmalarla süreç desteklenmiştir (Veltmeyer, 2006).

İkinci dünya savaşı sırasında ve sonrasında hammadde fiyatlarının yükselmesi ve Latin Amerika’nın ihraç ettiği hammaddelere ve diğer ürünlere talebin artması bölge ülkelerinin sanayileşmesi ve büyümesi üzerinde olumlu sonuçlar doğurmuştur. 1960’lı yıllara kadar ülke ekonomileri üzerinde başarılı sonuçlar doğuran ithal ikameci sanayileşme politikasına dayalı devlet kapitalizmi modelinin etkisi sadece ekonomi ile sınırlı kalmamış, Latin Amerika’daki toplumsal sınıfların yapısını ve hiyerarşik konumlanışını da dönüşüme uğratmıştır.

Latin Amerika ülkelerinde kalkınmacı model ile ulusal bir ekonomi yaratma hedefi var olan toplumsal sınıfların konumlanışını derinden etkilemiştir. Daha önce de değinildiği üzere kalkınmanın yolu ithal ikameci bir sanayinin kurulması ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Latin Amerika’daki burjuva sınıfı sanayi yatırımı yapacak sermaye birikimine ve yabancı yatırımcılarla rekabet edecek güce sahip değildir. Bu nedenle yerli yatırımların büyük ölçüde devlet tarafından finanse edildiği ve yatırımcıların yabancılarla rekabetten korunduğu bu süreçte devlet eliyle ulusal bir burjuvazi yaratılmıştır. Zaman içinde gücünü arttıran bu sınıf siyasal iktidarı da kendi denetimi altına almıştır (Regalado, 2010).

Kalkınmacı süreçte gelişip toplumsal etkinliğini arttıran bir başka sınıf ise şehirli orta sınıftır. Devletin toplumun kaynaklarını kontrol etme ve yönlendirme

kapasitesinin arttığı oranda siyasi ve toplumsal faaliyet geliştiren kamu çalışanlarının oranı da artmıştır. Bununla birlikte küçük ve orta ölçekli iş adamlarının, profesyonel meslek sahiplerinin ve entelektüel kesimlerin sayısı da toplum ekonomik anlamda büyüyüp canlandıkça gelişmiştir. Latin Amerika toplumlarında orta sınıfı oluşturan bu kesimler kurduğu ittifaklarla toplumsal mücadelenin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Büyük Buhran'ın ardından hammadde ve gıda fiyatlarının aşırı düşüşü ve sonrasında ekonomik model olarak ithal ikameci sanayileşmeye dayalı kalkınmacılığın benimsenmesi ile zaten zor durumda olan yoksul köylü kitleleri ve topraksız tarım işçilerinin oluşturduğu kırsal kesim iç pazardan neredeyse tamamen dışlanmıştır. Büyük şehirlere göç etmek zorunda kalan bu kesimlerin bir kısmı sanayide işçi olurken, geri kalanı şehir kenarlarında filizlenmeye başlayan varoşların sakinlerini oluşturmuştur. Köylü sınıfındaki bu gerilemeye karşın madencilik sektörünün modernizasyonu, tarımsal endüstrideki ilerlemeler ve iç pazara yönelik hafif sanayinin gelişimi ile Latin Amerika'daki işçi sınıfının sayısında büyük artış olmuştur. İşçi sendikalarının kurulması ile birlikte de bölgede sosyalist düşünce kök salmaya ve gelişmeye başlamıştır. Rusya'daki Sovyet devriminin etkisiyle etkinliği ve gücü daha da artan sınıf mücadelesi düşüncesi zaman içinde sosyal demokrasi ve komünizm olmak üzere iki akıma ayrılmıştır. (Regalado, 2010:145).

Ekonominin devletin yönetim ve kontrolünde olduğu devlet kapitalizmi modelinde, siyasal iktidarlar toplumsal sınıflarla olan ilişkilerini devlet güdümündeki temsil mekanizmasıyla düzenlerler. Latin Amerika'da işçi sınıfı başta olmak üzere tüm toplumsal sınıfların devlet ile ilişkilerinin düzenlenmesinde korpotarist bir model benimsenmiş ve bu modele dayanılarak toplumsal sınıfları devlet karşısında

temsil edecek örgütler devlet güdümünde kurulmuştur (Topal, 2007: 30). Sınıf mücadelesini dışlayan korporatist model, ulusal ekonomilerin kurulması ve kapitalist sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için tüm toplumsal kesimleri ulusal dayanışma çerçevesinde bir araya getirmeye odaklanan ‘halkçı’ (popülist) bir söylem geliştirmiştir. Latin Amerika’daki kalkınmacı model toplumsal hareketlerin oluşumunda ve taleplerinin biçimlenişinde toplumsal sınıfların içinde bulundukları koşulları şekillendirmesi ile önemli olurken; hareketlerin taleplerine ulaşmak için benimsedikleri yöntem ve örgütlenme tarzları dönemin devlet-toplum ilişkilerine bakış açısının etkisi altında kalmıştır.

2. LATİN AMERİKA’DA TOPLUMSAL HAREKETLERİN GELİŞİMİ VE YENİ TOPLUMSAL HAREKETLER

Erken yüzyıllarda köylü ve yerli tabanlı hareketlerin ortaya çıktığı Latin Amerika, 20. yüzyıl boyunca Carlos Rossi ve Michael Löwy gibi yazarların ‘Latin Amerika’da Sürekli Devrim’ olarak adlandıracakları sayıda ve çeşitlilikte toplumsal harekete ev sahipliği yapmıştır (Kürkçügil, 2004: 18). Ortaya çıkan bu toplumsal hareketleri talep edilen toplumsal değişimlerin niteliğine ve bu değişimi gerçekleştirmek için hareketlerin benimsediği strateji ve yöntemlere göre sınıflandıracak olursak hareketleri; devlet iktidarını ele geçirerek toplumu yukarıdan dönüştürmeyi hedefleyen toplumsal hareketler ve devletin karar alma süreçlerine katılımı talep eden ancak toplumsal dönüşümü tabandan örgütlenerek gerçekleştirmeyi hedefleyen yeni toplumsal hareketler olarak ayırabiliriz.

Toplumsal hareketlerin bu sınıflandırması, hareketlerin ortaya çıktığı toplumdaki sosyal sınıfların niteliği ile toplumun sosyo-ekonomik koşullarıyla ve siyasal olanın

toplum tarafından nasıl algılandığı ile doğrudan bağlantısının olmasının yanı sıra toplumsal hareketlerin örgütsel deneyimlerinin etkisiyle de şekillenmiştir.

Latin Amerika’da 20. yüzyılın ilk yarısında en etkili olan toplumsal hareket, işçi hareketidir. Kıtada sanayileşmenin gelişimine paralel olarak sendikal örgütlenme kapasitesini arttıran işçi sınıfı mücadelesi Marksist düşüncenin etkisi altındadır. Sınıfsız bir toplum ideali için başlangıçta devrimci bir mücadele ile devleti aşmayı hedefleyen işçi hareketi Sovyet devriminin ardından hedefini devlet iktidarını ele geçirmek olarak belirlemiştir. Buna göre ekonomik ve toplumsal gelişme, sınıf ilişkilerinin yapısında ve politik iktidarın yapılanışında değişimler gerektirir. Sorun bu değişimin nasıl gerçekleşeceğidir. Toplumsal değişime giden yol politik iktidar ile örülüdür (Petras ve Veltmeyer, 2007: 18). Hem toplumun üretken kaynaklarının dağılımını hem de kamu politikasının uygulanmasına yönelik zor gücünü elinde bulunduran devlet ancak politik iktidarın ele geçirilmesi ile kontrol altına alınıp sınıfsal eşitsizliklere ve ekonomik adaletsizliklere son verilebilir. Bu anlayışın temelinde siyasal olanı devlet ile eşit görme ve toplumu devlet ile özdeşleştirme düşüncesi vardır. Dolayısıyla toplumun dönüştürülmesi için öncelikle devletin dönüştürülmesi gerekir, toplumsal hareketlere bu süreçte kurucu bir rol atfedilmez onlar sadece bireyleri kolektivite içinde bir araya getirme ve mobilize etme güçleri ile ikincil bir öneme sahiptirler. Birinci bölümde de bahsedildiği üzere hareketin öznesi olan halk da politik birer aktörden ziyade yönlendirilmesi gereken bilinçsiz kalabalıklar olarak değerlendirilir. Lenin’in ‘Ne Yapmalı?’ adlı kitabında (2011) da söz ettiği gibi, devrim yolunda doğru yönü belirleme ehliyeti ve bilgisinden yoksun kitlelere önderlik etmek üzere profesyonel devrimcilerden oluşacak öncü bir parti gereklidir.

Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerden her biri kendi ülkesindeki toplumsal dinamiklere ve makro yapısal koşullara göre şekillenip gelişse de kıtada ekonomik adaletsizliğe ve kaynakların dağılımındaki eşitsizliğe son vermeyi amaçlayan bu nedenle de devlet iktidarını ele geçirmeyi hedefleyen işçi hareketleri genel olarak iki yol izlemiştir:

1. İşçi Hareketleri siyasi iktidarı ele geçirmek için siyasete kurumsal katılım biçimlerini benimseyerek reformist ve devrimci partilere kanallıe oldular. Seçimler aracılığıyla demokratik yollardan iktidara gelmeye çalışan bu sol partiler genellikle iktidar olamadılar. Böylece toplumsal hareketlerde hükümetin dışında ona karşı bir güç olarak kalmayı sürdürdü.
2. İşçi Hareketleri Meksika ve Arjantin'de olduğu gibi popülist hareketler ve onların liderleriyle işbirliğine yaparak birlikte hareket ettiler. İşçi hareketleri Cardenas ve Peron gibi popülist liderlerin politik güçlerini sürdürmesine yardımcı olurken bu liderler de işçilerin yaşam standartlarını arttırıcı önlemler alıp, onların örgütlenme çalışmaları ve parti etkinlikleri konusunda kolaylıklar sağladı (Prevost, Vanden ve Campos, 2012: 2)

Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin mücadele yöntemlerinin bu şekilde biçimlenişi özellikle de ülkelerindeki popülist hareketler ile işbirliğine gidişi analiz etmek için öncelikle kıtadaki popülist hareketlerin özelliklerinin incelenmesi ardından kıtanın bu süreçte içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal koşulların irdelenmesi gerekmektedir.

Latin Amerika'da 1910'lardan itibaren yükselmeye başlayan ve 1950'lerde Arjantin, Meksika gibi pek çok ülkede siyasi iktidarı ele geçirerek toplumu

dönüştüren popülist hareketlerin arka planında kıtanın sömürge geçmişinin bıraktığı miras vardır. Latin Amerika devletleri 19. Yüzyılın başlarında siyasi bağımsızlarını elde edip egemen devlet formları kazansalar da bu devletlerin yönetimi altındaki halklar homojen bir bütün değildiler. Demografik olarak büyük bir çeşitliliği barındıran bu toplumsal yapıyı egemen bir devletin yönetimi altındaki homojen bir bütün olarak inşa etmek için ise halk imgesi kullanılmıştır. Grubun birliğini inşa etmenin bir yolu olarak ‘halk’ın inşası Latin Amerika’da popülist hareketler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Laclau, 2007). Laclau’ya göre popülist hareketin ortaya çıkması için, halkı iktidardan ayıran içsel antagonist bir sınırın oluşumu, halkın ortaya çıkışını mümkün kılan eşdeğerliliğe dayanan bir talep eklemlenmesi ve çeşitli taleplerin istikrarlı bir anlamlandırma sistemiyle bütünleşmesi gerekmektedir (2007). Latin Amerika’da özü itibariyle devlet popülizmi olan ve toprak sahiplerinin oligarşisine karşı merkezi devletin rolünü güçlendirmeye dayanan popülist hareketler 1910-1950 döneminde yükselen orta ve alt sınıflarla bağlantılı kentsel hareketlerdir. Emperyalizm formunu kazanan sömürgeciliğe ve onun yerli işbirlikçileri olan toprak oligarşisine karşı anti-emperyalist ve ‘halkçı’ bir söylemle yükselen popülist hareketler, yabancı şirketlerin yönetimindeki doğal kaynakların kamulaştırılması, ulusal sermayenin yaratılması ve ulusun ortak zenginliğinin toplumsal kesimler arasında daha adil paylaşılması gibi hedefleriyle işçi sınıfı da dahil olmak üzere alt sınıflardan büyük bir destek kazanmış; Arjantin, Meksika gibi ülkelerde popülist liderler yönetime gelmiştir (Laclau, 2007: 212-213).

Latin Amerika’nın sömürgeci geçmişinin ve sömürgeciliğe karşı verilen büyük mücadelenin bir diğer yansıması kıtanın halklarına miras bıraktığı bağımsız ve güçlü bir devlete sahip olma idealidir. Daha önce değinildiği üzere ithal ikameci

dönemin yarattığı tekelci devlet kapitalizmi modeli ise toplumun tüm kaynaklarının ulusal bir ekonomi yaratmak kullanılmasına ve devletin toplumu bu hedefe uygun olarak kontrol edip yönlendirmesine dayanmaktadır. Bunun için hükümetler toplumsal sınıfları ve bunların devlet ile olan ilişkilerini politik düzenlemeler çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Ortak çıkar ve ulusal dayanışma söylemi ile ‘halkçılık’ ön plana çıkartılmış ve sınıf çıkarları ve sınıf mücadelesi böylece gölgelenmiştir (Topal, 2007:39-40). Böyle bir konjonktürde toplumsal hareketlerde doğal olarak ya devlet iktidarını ele geçirip talep ettikleri toplumsal dönüşümleri iktidarın zor kullanma gücünü kullanarak yukarıdan gerçekleştirmeyi hedeflemiş ya da iktidarda olan/olabilecek popülist liderlere destek olarak talep ettikleri reformları onlar aracılığıyla gerçekleştirme yolunu seçmişlerdir.

Latin Amerika’daki işçi hareketlerinin devlet merkezli mücadele stratejilerini ve bu süreçte popülist hareketlerle işbirliğinin nasıl mümkün kılındığını anlamak için kıtadaki komünist partilerin özelliklerini ve geçirdikleri dönüşümleri incelemek gerekmektedir. Daha öncede değinildiği gibi Marksist düşüncenin etkisindeki Latin Amerika’daki işçi hareketleri politik iktidarı ele geçirmek amacıyla komünist partilerin öncülüğünde örgütlenmişlerdir. Latin Amerika’da devrimci mücadeleye öncülük etmek amacıyla örgütlenen komünist partiler, toplumsal ve uluslararası dinamiklere uygun olarak zaman içinde dönüşmüştür. 1920’lerden 1930’ların ortalarına kadar sosyalist ve anti-emperyalist devrim düşüncesi ile hareket eden komünist partiler, 1930’ların ortalarından itibaren Stalinci doktrinin etkisi altında kalmıştır (Löwy, 1998: 7). Komünist partilerdeki bu ‘Stalincileştirme’ eğiliminin somutlaşması ile her parti içerisinde örgütsel, politik ve ideolojik olarak Sovyet önderliğine sıkıca bağlı olan ve onun uluslararası her yönelimini sadıkça tekrarlayan

hiyerarşik bürokratik ve otoriter parti aygıtları kurulmuştur (Löwy, 1998: 32). Bunun sonucu olarak Latin Amerika'daki komünist partilerde ve dolayısıyla işçi hareketinde Sovyetler Birliğinin sosyalizmin anavatanı olduğu ve onu savunmanın bir görev olduğu olgusu belirginleşmiştir. İşçi hareketinin katılaşmasına ve böylece hareket olgusuna asıl dinamizmini katan esnekliğin yitirilmesine yol açan bu yönelim; Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında Sovyetler Birliği ile emperyal güç mücadelesinde olan Amerika'nın kendi 'arka bahçesi' olarak gördüğü Latin Amerika üzerindeki baskılarını da arttırmasına yol açmıştır. Komünist partilerde Stalinist doktrinin egemen olmasının yarattığı bir diğer sonuç ise politik iktidarı ele geçirme yolunda verilen mücadelenin yöntemi ile ilgilidir. Stalin'in aşamalı devrim doktrinine göre nihai hedef olan komünizme ulaşmak için önce kapitalizm aşamasının geçilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla Latin Amerika gibi geri kalmış bölgelerde henüz kapitalizm aşamasına gelmemiş olan devletlerin öncelikle ilerici ulusal bir burjuvazi ile sanayi kapitalizmini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu süreçte seçimler aracılığıyla demokratik yollardan devlet iktidarını ele geçirecek olan Komünist partiler ise toplumu devlet aygıtları aracılığıyla yukarıdan aşağıya reforme edecek böylece, işçi hareketinin nihai hedefine, sosyalizme ulaşılmasını sağlayacaklardır. Bu anlayış neticesinde 1950'lerin sonuna kadar Latin Amerika'daki işçi hareketini sandık siyasetine bağımlı kılınmıştır (Petras ve Veltmeyer, 2007).

Latin Amerika'da hem ithal ikameci kalkınma hamlesinin hem de komünist partilerde egemen olan Stalinci aşamalı devrim doktrininin düşünsel zeminini oluşturan yaklaşım ise Modernleşme Okulu olarak kavramsallaştırabileceğimiz Batı merkezci kalkınma anlayışıdır. Soğuk savaş döneminin çift kutuplu dünyasında Sovyetler Birliği ve onun etkisindeki komünist rejimler ile üçüncü dünya ülkeleri

olarak kabul edilen Latin Amerika ülkeleri gibi ülkelerin modernleşmeleri için onlara kalkınma reçeteleri üreten bu yaklaşıma göre; geleneksel toplumlardan modern toplumlara dolayısıyla geri kalmışlıktan iktisadi zenginliğe, ekonomik refaha ve parlamenter demokrasiye erişebilmek için gelişmiş batı ülkelerinin izlediği aşamalardan geçmek şarttır. Modernleşme okulunun kuramcıları Latin Amerika'nın geri kalmışlığının sebepleri olarak Katolisizmi, aristokratik toprak elitlerini, yerli nüfusu ve onların geleneksel değerlerini gösterirler. Buna göre, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika tarihinde kuşaklar boyunca yaşanan siyasi dönüşüm sürecini kalkınmakta olan ülkeler birkaç on yıl içinde tamamlayabilirler. Söz edilen siyasi dönüşüm burjuva demokrasinin gelişimidir ve bu sanayileşme ile yakından ilişkilidir (Topal, 2009: 118). Modernleşmenin anahtarı ise hızlı sanayileşmedir. Bu süreçte azgelişmişliğin ortadan kaldırılması ve sanayiye dayalı ekonomik kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesi için geri kalmış ülkelerin dünya ölçeğinde kapitalist bütünleşmeyi sağlaması ve bunun içinde gelişmiş ülkelere sermaye, teknoloji ve bilgi aktarımı gereklidir (Ersoy, 1991: 8). Daha önce bahsedildiği üzere Latin Amerika'daki ithal ikameci sanayileşme modeli bu perspektif üzerine inşa edilmiş siyaset ve toplumsal yaşamda modernleşmeci anlayışa uygun olarak şekillendirilmiştir. Tarım ekonomisine dayalı az gelişmiş feodal yönetimlerden, sanayi üretime dayalı modern merkezi yönetime geçişi hedefleyen bu yaklaşım çerçevesinde ulusal bir burjuvazi önderliğinde ekonomik gelişmenin parlamenter demokratik yönetimleri de getireceği anlayışı komünist partilerin devrimci mücadelesini sistem içinde sürdürmesine ve seçim yoluyla devlet iktidarını ele geçirmeyi hedeflemesine neden olmuştur (Petras ve Veltmeyer, 2007). Ulusal bir kapitalizm yaratmak için merkezileşen ve güçlenen devlet tüm sınıfların üzerinde

konumlanmış; Arjantin’de Peron döneminde olduğu gibi yasal düzenlemelerle işçi hareketini devletleştirerek nötralize etmiştir. İkinci dünya savaşı sonrası Latin Amerika’da yerleşik hale gelen kalkınmacı devletler emeğin hakları, temel sosyal hizmetler, parasız eğitim, toprak reformu ve stratejik kaynakların ulusal kontrolü gibi talepleri – her zaman karşılamamakla beraber- geniş biçimde tanımıştır (Regalado, 2010: 202). Latin Amerika ülkelerinde hızlı büyümenin yakalanması ve sınıflar arası mutabakatın sağlanması ile birlikte gelen refah dönemi, 1950’lerin ortasından itibaren ithal ikameci sanayileşme stratejilerinin tıkanmaya başlaması ve kalkınmacı devletlerin ekonomik durgunluğa sürüklenmesi ile birlikte gelen kriz ortamı son bulmuştur. Latin Amerika’da kapitalizmin nispeten istikrarlı geçen 1930-1960 yılları arasındaki döneminde, görece yüksek düzeydeki sosyal hizmetler ve işçi ücretleri ile iyileşen yaşam şartları, durgunluk yıllarında iyice kötüye gitmiş ve toplumsal adaletsizlik belirgin bir hal almıştır (Rouquie, 1986). İthal ikameci devlet kapitalizminin bu krizi teoride modernleşme kuramının eleştirisine neden olup Bağımlılık Yaklaşımının etkinlik kazanmasına neden olurken; pratikteki yansıması sınıf mücadelesinin hız kazanıp devrimci mücadelenin silahlanmasıdır.

2.1. Bağımlılık Yaklaşımı

1960’ların sonlarına doğru Latin Amerika’da etkin olan bağımlılık yaklaşımı dünya sistemini merkez- yarı çevre –çevre devletlerinden oluşmuş bir bütün olarak izah eder. Merkez ülkeler ekonomik ve askeri güç olarak gelişmiş olan ve çevre ülkeler üzerinde emperyal bir sömürü düzeni tahakküm kuran Amerika, Sovyetler Birliği ve diğer Batılı devletlerdir. Çevre ülkeleri ise ekonomik ve toplumsal olarak az gelişmiş, geçmişte merkez ülkelerinin sömürge ya da yarı sömürgesi olan, mevcut durumda siyasi olarak bağımsız olsa da merkez ülkelerinin emperyal sömürsünden

kurtulamamış olan devletlerdir. Bağımlılık Okulu, modernleşme okulunun geri kalmış ülke ekonomilerinin Batı devletlerinin geçmişte yaşadıkları aşamalardan geçerek kapitalistleşmesi gerekliliğine ve bunun içinde gelişmiş ülkelere sermaye, teknoloji ve bilgi aktarması önerisine karşı çıkmaktadır. Çünkü bağımlılık okuluna göre, kapitalizm, Latin Amerika gibi çevre formasyonlarının geri kalmışlığının, çarpık ve deforme olmuş ekonomik gelişmelerin ana nedenidir. İthal ikamecilik bu ülkelerde dışa bağımlılığını azaltmamış, aksine artırmıştır. İhracatta çeşitlilik sağlanamamış, ham madde ve tarımsal ürün ihracının ötesine geçilememiştir. İhracatın kısıtlı olması nedeniyle döviz gelirleri kısıtlı kalmış, kalkınma politikalarının finansmanı ve teknoloji ithalatı için dış borçlanma yoluna gidilmiştir. Dahası, mevcut sanayi sektörü yabancı şirketlerin kontrolü altında kalmaya devam etmiştir. Dolayısıyla Çevre ülkelerde Batının deneyimlerine dayanarak ‘normal’ bir kapitalist gelişme olanaksızdır (Ersoy, 1991: 4). Bağımlılık yaklaşımına göre, Latin Amerika’daki geri kalmışlığın ve ithal ikameciliğin başarısızlığının ana nedeni yabancı sermayenin sömürüsüdür (Palma, 1981). Merkez ve çevre devletler arasındaki eşitsizlik, çevre devletlerin uluslar arası ticarete entegre olması derinleşir; merkez devletler çevre ülkeleri sömürerek kapitalist gelişim sağlarken, çevre devletlerinin geri kalmışlığı devam eder. Bu nedenle çevre ülkelerinde bağımsız sanayileşmenin ve kapitalist üretimin sağlanabilmesi için hem var olan geleneksel politik örgütlenme biçimlerinden vazgeçilmeli, hem de emperyalizmle olan bağlar kopartılmalıdır (O'Brien, 1975: 21). Yabancı sermayeye ve emperyalizme bağımlılığın son bulması için verilecek mücadelenin başarıya ulaşması için ise yabancı sermaye ile entegre olmamış, onlarla ortak çıkar geliştirmemiş yani ithal ikameci sanayileşmeden zarar görmüş köylü, işçi ve orta sınıfın işbirliği

gerekmektedir. Çin, Rusya ve Küba devrimlerinden esinlenen neo-Marksist bağımlılık kuramcıları, işçi-köylü dayanışmasının önderliğinde yapılacak sınıf mücadelesinin bağımlılığın kırılmasında en önemli unsur olduğunu öne sürerler. Dolayısıyla, Latin Amerika sosyalizm için önce burjuva devrimini deneyimlemek zorunda değildir. Üstelik, üçüncü dünya burjuvazisinin bağımlı karakterinden dolayı böylesi bir burjuva devrimini beklemek gerçekçi de değildir (Topal, 2009: 120).

2.2. Kurtuluş Teolojisi

Latin Amerika'daki toplumsal mücadelenin en özgün bileşenlerinden ve ilham kaynaklarından biri olan Kurtuluş Teolojisi hem Orta Amerika'daki devrimsel yükselişi hem de Brezilya başta olmak üzere pek çok Latin Amerika ülkesinin kırsalından yükselen yeni toplumsal hareketleri anlamak için anahtar olgudur.

Fikirsal kökleri 15. ve 16. yüzyıldaki fetihler dönemine dek uzanan Kurtuluş Teolojisinin temelleri 1502 yılında İspanyol donanması ile kıtaya gelen Peder Bartolome de las Casas'ın kıtadaki Amerikan yerlilerin ve Afrika'daki sömürgelerden getirilerin siyahilerin köle olarak çalıştırılmasına karşı çıkışı ile atılmış; ezilenlerden yana olan bu Hristiyanlık yorumu sonraki dört yüz yıl boyunca kıtadaki yerli özgürlük hareketlerine ilham kaynağı olmuştur (Yeğin, 2004: 101).

Kurtuluş Teolojisinin devrimci mücadeleye ve modern toplumsal hareketlere kaynaklık edecek şekilde biçimlenişi ise 20. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. 'İsa'nın yoksulların ızdıraplarını paylaşması ve onlara adalet ve özgürlük müjdesi vermesi gibi, bugünün kilisesi de adaletin bu dünyada sağlanması uğruna verilen mücadelelerle uğraşmalıdır' şeklinde Hristiyanlığı radikal biçimde yeniden yorumlayan Kurtuluş Teolojisinin ortaya çıkışındaki zemin hazırlayan etken;

Latin Amerika kırsalının içinde bulunduğu mutlak yoksulluk durumunu ve bu duruma karşı köylülerin elindeki tek yerel örgütlenme zemini olarak Kilise'nin faaliyetlerinde radikal yorumları yeni bir bakış açısı olarak kabul etmesidir (Yeğın, 2004: 101-102).

Gustavo Gutierrez'in 1971'de yayınlanan kitabı, kurtuluş teolojisinin gerçek doğuşunu haber verir. Kurtuluş Teolojisi başlığını taşıyan bu kitapta Gutierrez, kilisenin öğreti sistemini radikal biçimde sarsan bir dizi aykırı düşünce geliştirir (Löwy, 1998: 76). Gutierrez ve Kurtuluş Teolojisini geliştiren diğeri Latin Amerikalı rahiplere göre İncil, sosyal adaletsizliğe karşı mücadele etmeyi emrediyordu (Ondetti, 2008: 56). Hristiyanlığın kendi tarihsel köklerine doğru bir yolculuk içinde olduğunu savunan ve özellikle 1960-1990 arası toplumsal hareketlerin en önemli bileşenlerinden biri olan Kurtuluş Teolojisi, belirli bir İncil yorumu dışında üç ana kaynaktan beslenir: İncilin politik bir boyutu olduğunu ve Kilise'nin bir sosyal eleştiri kurumu olması gerektiğini ileri süren Avrupalı teologlar; sınıf mücadelesi, praksis ve yabancılaşma kavramları ile Marksizm ve Latin Amerika'nın geri kalmışlığı sorunda özgün bir yaklaşımı temsil eden bağımlılık okulu (Yeğın, 2004: 102). Yoksulların acıma ve merhametin bir nesnesi değil tersine kendi kurtuluşlarının öznesi olması gerektiğini savunan ve ezilenlerden yana bir İncil yorumunu esas alan Kurtuluş Teolojisine göre kurtuluş Tanrı'nın krallığının yeryüzüne indirilmesi, herkes için eşitliğin olduğu yeni bir düzenin kurulmasıyla mümkündür. Bu amaçla günah ve iyilik kavramlarını bireysel değil, sosyo-ekonomik bir perspektiften yorumlayan Kurtuluş Teolojisi, yoksul ulusları ezen ve sömüren kapitalizmi günahkar ilan edip ezilenlerin gerekirse şiddete başvurarak bu sömürüye son vermesini iyilik olarak kabul etmiş; sömürüye boyun eğilmesinin günah olduğunu

savunmuştur (Yeğin, 2004: 103). Kurtuluş Teolojisinin Hristiyanlığa getirdiği bu yeni yorum bir yandan Latin Amerika’da silahlı gerilla mücadelesinin yükselmesine ve bu mücadelenin özellikle kırsal kesimden destek almasına yol açarken öte yandan, yoksulları kendi kurtuluşlarının öznesi olarak yorumlayan böylece onları toplumsal mücadelenin birer aktörü olarak değerlendiren yaklaşımı ile 1980’li yıllarda ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler için düşünsel bir zemin oluşturmıştır.

2.3. Siyasal Hareketin Yeni Evresi: Silahlı Devrimci Mücadelenin Yükselişi

Latin Amerika’da ithal ikameci devlet kapitalizminin çökmesinin pratikteki yansıması işçi sınıfının kitlesel biçimde örgütlenerek hükümetler üzerinde baskılarını arttırması ve devrimci mücadelenin silahlanmasıdır. Kriz döneminde toplumun eşitsizliğe maruz kalan sınıflarının geçmişteki kazanımlarına el konulması ve toplumsal adaletsizliğin artışı, sınıflar arası mutabakata ve popülist hükümetlerin tüm sınıflara eşit mesafede ve tarafsız bir hakem görevinde olduğu iddiasının çökmesine yol açmıştır (Topal, 2007). Bu dönemde emperyalizme ve onun işbirlikçisi egemen sınıflara karşı örgütlenen işçi sınıfının hak taleplerine duyarsız kalan ve örgütlü mücadeleyi vahşi yöntemlerle bastırmaya çalışan otoriter rejimler karşısında en büyük başarı 1959’da Küba Devrimi ile elde edilmiştir. Emperyal güçleri ve onun yerli işbirlikçilerini yenilgiye uğratıp devlet iktidarını ele geçiren Kübalı devrimciler, sadece Latin Amerika’da değil pek çok üçüncü dünya ülkesinde devrimci mücadele için ilham kaynağı olmuştur.

Küba Devrimi Latin Amerika’daki Marksist akımın öngörülerini açıkça yıkmış; Komünist partilerin mücadele stratejilerinin değişimine neden olmuştur. Bu devrim silahlı mücadelenin gerici ve emperyalizm yanlısı bir iktidarı yıkmamanın daha

etkili bir yolu ve sosyalizme geçişin zorunlu koşulu olduğunu gözler önüne sererken, demokratik ve sosyalist görevleri kesintisiz bir devrim süreci içerisinde birleştiren bir devrimi sürdürmenin nesnel olarak mümkün olduğunu göstermiştir (Löwy, 1998: 53-56). Komünist partilerin barışçı geçiş ve kapitalizmin demokratik, ilerici ve ulusal gelişimi için sanayi burjuvazisiyle ittifak görüşleriyle tam bir zıtlık oluşturan bu dersler, doğal olarak, Küba örneğinin esinlendirdiği düşünceleri benimseyen Marksist akımların ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır (Löwy, 1998: 55). Sınıf mücadelesinin silahlanıp güçlendiği bu dönemde egemen sınıflar krize giren rejimi koruyabilmek için ordu ile işbirliğine gitmiştir. Toplumsal muhalefeti bastırmak için ordu ile egemen sınıfların bu işbirliğinin sonucu ise Latin Amerika'daki pek çok devletin askeri ve sivil otoriter rejimlere dönüşmesidir (Topal, 2007: 35).

Küba Devrimi'nin ardından işçi hareketinin kazandığı ikinci büyük zafer; 1970 yılında Şili'de Marksist lider Salvador Allende'nin seçim yoluyla iktidara gelmesidir. Emekçi sınıfın haklarını gözetken bir rejim kurmak için toplumsal ve ekonomik reformlar yapan böylece sermaye sınıfının çıkarlarına ters düşen Allende Hükümeti, 1973 yılında büyük sanayicilerin ve Amerikan hükümetinin işbirliği ile Generel Pinochet'in yaptığı kanlı bir askeri darbe ile yıkılmıştır (Kürkçügil, 2004).

İşçi sınıfının bu iki büyük zaferi ve sonrasında yaşananlar, toplumsal hareketlerin talep ettikleri toplumsal reformları gerçekleştirmek için devlet iktidarını ele geçirme stratejisinin sorgulanmasına neden olmuştur. Devlet iktidarının ele geçirilmesi yolundaki silahlı mücadelelerin reaksiyoner otoriter rejimlerle karşılık bulması, seçimler aracılığıyla demokratik yollardan iktidarın ele geçirilmesi stratejisinin ise, Şili örneğinde olduğu gibi, emperyal güçler ve onun yerel işbirlikçileri yardımıyla yine otoriter rejim ile sonuçlanması, toplumsal reform için

önce devlet iktidarını dönüştürme stratejisinin başarısız olduğunu göstermiştir. Örneğin Kürkçügil'e (2004: 22) göre devrimler tarihi iki şeyi göstermektedir: İlk olarak, sınıf doğasıyla Devlet, radikal anti-kapitalist reformlar için ne bir araç olarak kullanılabilir, ne de reforme edilebilir (Allende örneği). İkinci olarak, zayıflama döneminde bile burjuva devleti 'bilmezden-görmezden gelindiğinde, güçlerini toparlar ve karşı devrimin merkezi haline gelerek er veya geç saldırıya geçer. Latin Amerika'da işçi hareketi mücadelesinde edinilen bu deneyim askeri rejimlerin son dönemlerinde ekonomik haklar, kültürel haklar, toprak reformu cinsiyet eşitliği ve demokrasi gibi temalar etrafında örgütlenen ve emperyalizme, toplumsal adaletsizliğe karşı mücadele veren toplumsal hareketlerin devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal dönüşümü yukarıdan aşağıya sağlamak yerine; politik karar alma süreçlerine katılımı talep ederek, hükümetleri hak talepleri doğrultusunda baskı altına alarak toplumu tabandan dönüştürme stratejisinin benimsenmesine yol açmıştır. Yeni toplumsal hareketler olarak teorize edilen toplumsal hareketlerin bu yeni biçimini incelemeden önce Latin Amerika'daki geleneksel ya da yeni tüm toplumsal hareketlerin yok etmek için mücadele ettikleri emperyalizmin, kıtadaki etkileri üzerine kısaca değinilecektir.

Latin Amerika'da Emperyalizm

Latin Amerika'da emperyalizmin gelişmesi ile buna karşı toplumsal ve siyasal hareketlerin ortaya çıkışı sürekli var olan politik süreçlerdir (Petras ve Veltmeyer, 2007: 59). Emperyalizmde emperyalizme karşı mücadele de kaynağını kıtanın sömürge geçmişinden almaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere kıtanın 'keşfi'nden itibaren yabancı sömürgeci güçlerin kıta üzerindeki tahakküm biçimi sürekli şekil değiştirse de sömürü düzeni hep varlığını korumuştur.

Latin Amerika üzerindeki en büyük emperyal güç kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri'dir. 1823 Monreo Doktrini ile kıtayı kendi 'arka bahçesi' olarak gördüğünü tüm dünyaya deklare eden Amerika, Avrupalı devletlerin kıtayı sömürgeleştirmesi önünde de en büyük engeli oluşturmuştur. Bu sayede siyasal olarak bağımsızlığını sürdürebilen Latin Amerika devletleri, yine de ekonomik olarak Amerika ve Avrupalı devletlere bağımlı kalmışlardır. Kıtanın yer altı ve yer üstü zenginliklerini elinde tutan bu devletlere ait yabancı şirketler, ülkedeki egemen sınıflarla işbirliğine giderek kamu politikalarının da kendi talepleri doğrultusunda şekillenmesini sağlamışlardır. Birinci dünya savaşının ertesinde Avrupalı devletlerin güç kayıpları ile birlikte ABD, Latin Amerika üzerindeki başat emperyal güç durumuna gelmiştir. Soğuk savaş dönemi ise Amerikan emperyalizminin kıta üzerindeki egemenliğini geliştirmiştir. Bu döneme kadar kıtayı daha çok ekonomik alanda tahakküm altında tutan Amerikan emperyalizmi Soğuk Savaşı, Latin Amerika'da siyasi ve askeri alanda egemenliğini yayması ve derinleştirmesi için bir araç olarak kullanmıştır (Regalado, 2010: 129). Kıtadaki komünist partilerin Sovyetler Birliğine olan bağımlılığını ve dolayısıyla kıtadaki Komünizm tehlikesini emperyal yayılması için gerekçe olarak kullanan Amerika, komünizmi kendilerine tehdit olarak algılayan ve var olan sosyo-ekonomik düzenden çıkar sağlayan egemen sınıfları işbirlikçisi olarak kullanmıştır. Zaten ulusal bir bağlantısı olmaksızın emperyal güçler ne yayılabilir ne de küreselleşebilirler. Emperyal politikaların başlangıcı her defasında halkın büyük çoğunluğu tarafından reddedilir. Emperyal iktidarın kurulması 'hegemonya'dan çok, emperyal bağlantılı yerel politik-ekonomik elitlerce yürütülen manipülasyona, 'politik-örgütsel' kontrole ve 'zor'a dayanır (Petras ve Veltmeyer, 2007: 51).

İkinci Dünya savaşının ardından 1958'e kadar Karayipler ve Latin Amerika'nın her yerinde ortaya çıkan ABD destekli diktatoryal ve otoriter liberal rejimler Amerika'nın emperyal ihtiyaçları doğrultusunda politikalarını ekillendirmişlerdir. Ancak bu rejimlere karşı önce popülist hareketlerle milliyetçi meydan okumalar ortaya çıkmış, ardından devrimci işçi mücadelesi yükselişe geçmiştir. Ulusal kalkınma talebiyle birlikte güçlü bir anti-emperyalist vurguya sahip olan bu hareketler; sadece Amerikan emperyalizmine karşı değil onun yerli işbirlikçilerine karşıda bir meydan okuma gerçekleştirmişlerdir. Yükselen örgütsel mücadeleler sınıf çıkarlarının gölgelenmesi ya da hareketlerin devletleştirilerek nötrale edilmesi ile etkisizleştirilmiş; anti-emperyalist mücadelenin daha da güç kazanması durumunda ise hareketler vahşı ve yasadışı yöntemlerle bastırılmış ve rejimler otoriterleşmiştir. Ancak ne kıta üzerindeki Amerikan tahakkümü ne de buna karşı yürütölen anti-emperyalist mücadele sona ermiştir. İleride bahsedileceği üzere Sovyetler Birliğinin yıkılışı ile Soğuk Savaşın sona ermesi dolayısıyla iki kutuplu dünya düzeninden Amerika'nın egemenliğindeki tek kutuplu dünya düzenine geçilmesi sonucunda kıtadaki Amerikan emperyalizmi yeni bir form kazanmıştır. Askeri ve siyasi alanda tahakkümü geliştirici doğrudan ya da yerel işbirlikçiler ile dolayla müdahaleler yerini kıtalar arası serbest ticaret anlaşmalarına, gümrüksüz ticaret alanlarının yaratılmasına bırakmış, bu anlaşmalarla kurulan asimetrik ticari ilişkilerle kıtanın ekonomik olarak sömürölmesi hedeflenmiştir. Yeni formlar kazanan Amerikan emperyalizmine karşı, toplumsal hareketlerde yeni mücadele stratejileri geliştirmiş, farklı zeminlerde mücadele etmişlerdir 1994'de NAFTA'ta karşı Meksika'da Zapatistalar, 1999'da Dünya Ticaret Örgütüne karşı Seattle'da gösteriler düzenleyen serbest ticaret karşıtları, 2001'de neoliberal ekonomik

küreselleşmeye karşı Brezilya’da toplanan Dünya Sosyal Forumu ve Latin Amerika ülkelerinin her birinde kendi toplumsal dinamikleri çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin hepsi güçlü anti-emperyalist vurgularıyla buna örnektir.

2.4. Latin Amerika’da Yeni Toplumsal Hareketler

1980’li yıllarda Latin Amerika’da toplumsal hareketler askeri diktatörlüklere karşı verilen demokratikleşme mücadelesi ile birlikte insan hakları, kadın hakları, toprak hakları, yerli hakları, kültürel ve kimliksel tanınma, çevresel endişeler, ekonomik eşitsizliklerle mücadele gibi pek çok konuda örgütlenip çatışmacı siyasal mücadeleye giriştiler. 1990’larda etkinliğini arttıran bu yeni hareketler sadece ekonomik ve sosyal kategorilerde tanımlanamayıp mücadeleleri bölüşüm problemlerine indirgenemez. Latin Amerika’da ki yeni toplumsal hareketler ekonomi, kültür, doğa ve toplum meselelerini ilişkisel bir şekilde ele alarak Habermas’ın (1981) deyimiyle ‘hayatın grameri’ konusunda yoğunlaşmaktadır. Kıtadaki yeni sosyal hareketler ortaya çıktıkları ülkelerin toplumsal koşulları ve iktidar ilişkileri çerçevesinde şekillense de Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketlerin bazı ortak özelliklerini sıralayabiliriz:

1. Yeni toplumsal hareketler karar alma süreçlerine katılım sağlamak ve etnik, cinsi ve geleneksel farklılıklar zemininde sosyal adalet aramak için mücadele etmektedir.
2. Kıtadaki askeri diktatörlükler geleneksel partilerin ve işçi hareketi gibi geleneksel toplumsal hareketlerin politik kapasitesine zarar verip onları yıpratmıştır. Bu nedenle yeni toplumsal hareketler mücadelelerini askeri diktatörlükler sonrası oluşan yeni politik iklimde geleneksel partilerden

ayrışmış şekilde, karar alma ve örgütlenme süreçlerinde özerkliklerinden ödün vermeyerek sürdürmektedir.

3. Yeni toplumsal hareketler askeri devrimlerin sonuçları ve Küba deneyiminin rehberliğinde toplumsal değişimi sağlamak için devlet iktidarının devrim yoluyla ele geçirilmesi ve sonrasında da toplumun yukarıdan aşağıya inşa edilmesi fikrinden vazgeçmiş; toplumsal reformu sivil toplumu geliştirici mücadeleler yürüterek ve mobilize ettiği kitleler ile hükümeti taleplerini gerçekleştirmek için zorlayarak yapmaya çalışmaktadır.
4. Yeni toplumsal hareketlerin eylem repertuarları da değişip çeşitlenmiştir. Eskiden sendikaların çağrısıyla greve gitme ve sokak gösterileri yapma gibi sınırlı eylem repertuarına sahip olan toplumsal hareketler günümüzde Bolivya ve Ekvator'da olduğu gibi başkentlerin girişlerini ve başka şehirlerin transit yollarını bariyerler ile kapatarak, Brezilya'da MST'nin yaptığı gibi latifundiaları ve hatta devlet başkanının özel arazisini işgal ederek, önemli meydanlarda açlık grevleri ve sivil itaatsizlik gösterileri yaparak, hükümetin dikkatini üzerlerine çekmekte kamuoyuna taleplerini duyurmaktadır.

Üretim, bölüşüm ve ekonomik çıkarlar yerine kimlik, katılım ve kendini gerçekleştirme üzerine odaklanan yeni toplumsal hareketler Batı Avrupa'da yükselmiştir. Avrupa ve Latin Amerika'daki yeni toplumsal hareketler geleneksel sol partilere ve sendikalara güven kaybı yaşamaları, hareketlerin özerkleşme çabaları, kültürel ve kimliksel hak talepleri, ırkçılık ve savaş karşıtlığı konularında benzeşmelerine rağmen Latin Amerika'daki toplumsal hareketler gelir adaletsizliği ve ekonomik bölüşüm meselesi hala açıkça ön plandadır (Hellman, 1992: 52-53). Avrupa'daki yeni toplumsal hareketler post-endüstriyel çelişkilere bir cevap olarak

temsil edilse de, Latin Amerika’da ki toplumsal hareketlerin yükselişinin başlıca nedeni meta talepleridir. Hellman’a (1992: 53) göre gelişmiş endüstriyel toplumlarda, hareketlerin katılımcıları ihtiyaçlarının tatmininin kendini tanıma olmaksızın gerçekleşmesinden kaynaklı güçsüzlük hissinin üstesinden gelmek için mücadele ederken, Latin Amerika’da ki hareketlerin katılımcıları, daha çok temel ihtiyaçlarının tatminini gerçekleştirmek için mücadele ederler.

Latin Amerika’daki toplumsal hareketlerin taleplerinin hem ekonomik ve sosyal alana hem de kültürel ve gündelik yaşam pratiklerine odaklanmış olması önceki bölümde de vurgulandığı üzere eski hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasında bir kopuş olmadığını ve siyasal olanı algılama biçimleri, kurumsal siyasetle ilişkileri ve örgütlenme pratikleri ile birbirinden ayrılan bu hareketler arasında bir süreklilik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Hareketlerin talepleri ve mücadele pratikleri arasındaki farkı yaratan ise hareketlerin ortaya çıktığı toplumların içinde bulundukları sosyo-ekonomik, politik ve uluslararası durum ile hareketlerin kültürel ve örgütsel deneyimleridir.

3. LATİN AMERİKA’DA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER

Dünyanın geri kalanına uyumlu olarak Latin Amerika geçtiğimiz otuz yılda sosyal ve ekonomik organizasyonlarda kökten bir değişime ve çığır açan bir dönüşüme tanıklık etmiştir. Bu değişimin en belirgin özelliği; kapitalist şekilde örgütlenen üretim sisteminin küresel açılıma uğraması böylece malların, hizmetlerin, sermayenin olduğu kadar bilginin de küresel çapta serbest dolaşmasıdır. Bu sürecin bir itici gücü ve kaynağı, üretim sürecinin haberleşme ve taşımacılık evrelerini ciddi bir şekilde kısaltan bilgisayar destekli yeni teknolojilerin ortaya çıkışı ve sermaye

rejiminin buna uygun olarak yeniden düzenlenmesidir. Diğeriyse, uluslararası organizasyonlardan ILO'nun ve uluslararası finans kurumlarının, üretim araçları ve bunlarla ilişkili girişimlerin özelleştirilmesiyle mal ve hizmetlerde sermaye ve ticaretin serbest dolaşımına yol açan ekonomik liberalleşmeye dayalı yeni bir 'kurumsal ve politik çatı' olarak tanımladıkları durumdur (Veltmeyer ve O'Malley, 2007: 84).

Latin Amerika'da yaşanan bu köklü dönüşüme karşı yükselen yeni toplumsal hareketler, ortaya çıktıkları ülkenin sosyo-ekonomik şartlarına, politik koşullarına ve uluslararası konjonktürüne birer cevap olarak yükselip, ülkelerin toplumsal ilişkileri içinde şekillenseler de, bölümün başında bahsedildiği üzere ülkelerin sahip olduğu ortak tarihi deneyimler, Latin Amerika'da ki yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı koşullar ile ilgili genel bir çerçeve çizilmesini mümkün kılmaktadır.

3.1. Sosyo-Ekonomik Koşullar

Latin Amerika'da 1930'larda uygulanmaya başlayan ithal ikameci devlet kapitalizmi 1960'lara kadar kıta ülkelerinde büyük bir başarı göstermiş, servet artışına ve ekonomik büyümeye yol açmıştır. Ancak bu model ile her ne kadar yabancı yatırımlara bağımlılığa son verecek ulusal ekonomilerin yaratılması hedeflenmiş olsa da, ülkelerin sanayide kullanılan makine ve teçhizatlar ile teknoloji konusunda Avrupa ve Amerika'ya bağımlılığının devam ediyor olması ülkelerin dış ticaret açığı vermelerine neden olmuş, 1960'lara gelindiğinde ise ithal ikameci model tıkanmaya, ulusal ekonomiler yavaşlamaya başlamıştır. 1970'li yıllarda dünya ekonomisinin krize girmesi ile ülke içinde yüksek enflasyon, bütçe açığı ve dış borç problemleri ile karşı karşıya kalan Latin Amerika ülkeleri dış borçlarını kapatmak

için kısa vadeli ve yüksek faizli kredilere başvurmuş, 1980'lerin başına gelindiğinde ise ekonomik durgunluğu ve faizlerini bile ödeyemedikleri dış yükünü taşımayan Latin Amerika ülkelerinde yüzyılın en ağır ekonomik krizleri yaşanmıştır (Veltmeyer, 2006). Bu dönemde ekonomik krize giren ülkelere örnek olarak Meksika gösterilebilir. Süreç içinde endüstriyel üretimin hızla azaldığı, büyüme oranlarının negatife döndüğü ve yaşam standartlarının ciddi oranda düştüğü Meksika 1982 yılında borçlarını ödeyemeyeceğini belirterek ülke olarak iflasını ilan etmiştir (Escobar ve Alvarez, 1992: 1). Pek çok Latin Amerika ülkesinin de Meksika ile benzer durumu paylaştığı bu dönem aslında sadece kıta ekonomisinin değil dünya kapitalizmin krizde olduğu bir dönemdir. Bu krizi aşmanın çaresi ise İngiltere başbakanı Thatcher ve ABD başkanı Reagen'ın dünya ekonomisini kurtaracak tek formül olarak ileri sürdükleri ve tüm dünyaya dayattıkları neo-liberalizmdir.

Neo-Liberal Ekonomi Politikalarının Uygulanışı ve Yarattığı Sosyo-Ekonomik Durum:

Ekonomik kalkınma için ülkeler arasındaki ticaret bariyerlerinin kaldırılmasını ve küresel bir ekonomi oluşturulmasının gerekliliğini savunan neo-liberalizm serbest pazar ve serbest girişimi yüceltip gelişimin motoru olarak özel sektörü işaret ederken piyasanın devletten özgürleşmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Corrales, 2003: 74).

1980'lerin başlarında ekonomik kriz ile mücadele eden Latin Amerika ülkelerine ekonomilerini krizden çıkartabilmeleri, dış borçlarını ödeyebilmeleri ve ekonomileri dünya ekonomisine entegre edebilmeleri için Dünya bankası ve IMF tarafından bir dizi yapısal uyum politikası önerildi. Her iki kuruluşunda merkezinin Amerika'da bulunması nedeniyle literatürde 'Washington Konsensusu' olarak

adlandırılan bu uyum reçeteleri ülkelere harcamalarının azaltılması, özelleştirme ve ticaretin liberalizasyonu gibi neoliberal ekonomi politikaları dikte etti (Prevost, Vanden ve Campos, 2012: 6).

Latin Amerika’da yapısal uyum programlarını ilk uygulayan ülke Şili’dir. 1976 yılında Şili’de uygulamaya konulan yapısal uyum programın ana bileşenleri: paranın devalüe edilmesi, sıkı maliye ve para politikaları; üretim araçlarının ve devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesi; devlet koruması politikasının tersine çevirerek ve yerli firmaları serbest rekabet ile pazar fiyatlarına açık hale getirerek, sermaye pazarlarının ve ticaretin liberalizasyonu, pazar güçlerinin işlemleri üzerindeki hükümet düzenlemelerinin etkisi azaltılarak, özel ekonomik faaliyetlerin deregülasyonu, emek pazarının reformu ile istihdama yönelik korumaların azaltılması, asgari ücretin aşınması; devlet aygıtının küçültülmesi ve merkezileştirilmesi, önce bölgesel düzeyde ve ardından dünya çapında hem sermaye hem de ticaret malları ve hizmetleri için serbest pazarın oluşturulmasıdır (Vetmeyer, 2006: 51). Pinochet’in askeri dikta rejiminin baskıları ile topluma zorla empoze edilen bu neoliberal reçetenin benzerleri, diğer Latin Amerika ülkelerine de dikte edilmiş ve askeri diktatörlerin yardımıyla ve sermaye sınıfının desteğiyle ülkelerdeki toplumsal ve ekonomik yapı neoliberal politikalara uygun şekilde dönüştürülmüştür. Böylece ithal ikameci endüstri ve ekonomiye devlet müdahalesi ile tanımlanabilecek eski ekonomik yapı Serbest Pazar ve devlet müdahalesinden kaçınma şeklinde yeniden biçimlendirilmiştir (Corrales, 2003: 74).

Latin Amerika’da uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikaları ülkelerin sınıf yapısında ve sosyo-ekonomik çevresinde büyük dönüşümlerin gerçekleşmesine neden olmuştur (Lievesle ve Ludlam, 2012: 33). Serbest ticaretin

benimsenmesi ve ekonominin ucuz ithal mallara açılmasıyla birlikte pek çok sanayi tesisi kapanmış ve yerlerini daha küçük ölçekli montaj fabrikalarına bırakmışlardır. Ayrıca devletin üretim sektöründen elin çekmesi ve fabrikalarını özelleştirmesi ile Latin Amerika'da sanayileşme büyük bir yavaşlamaya uğramış sanayi iş gücünde önemli derecede azalma yaşanmıştır. Neoliberal ekonomi politikaları uyarınca emek pazarında reforma gidilmesi ile birlikte istihdama ilişkin koruma tedbirleri azaltılmış, asgari ücretin artışı yavaşlamıştır. Bu süreçte emek pazarı kitlesel olarak kayıtdışılaşmıştır (Hoffman ve Portes, 2003). İş güvencesinin ortadan kalktığı ve rekabetçi piyasa söylemiyle işçilerin pek çok sosyo-ekonomik hakkının elinden alındığı bu süreçte işçiler arasındaki sendikalaşma oranı, grevlerin sayısı ve işçi militanlığı da azalmış, işçi sınıfı içindeki sanayi işçilerinin sosyo-politik ağırlığı azalmış geleneksel işçi sınıfı mücadelesi büyük bir yara almıştır. Bolivya gibi ekonomisi büyük oranda maden gelirlerine bağlı olan ve madenlerde çok sayıda işçinin istihdam ettiği ülkelerde ise madenlerin özelleştirilmesi ya da kapatılmasının ardından büyük bir işçi kitlesi işsiz kalmış ve bu işçiler kırsala dönerek tarım ürünleri özellikle koka yetiştiriciliğine başlamışlardır (Kürkçügil, 2007).

Neoliberal ekonomi politikaları nedeniyle işçi sınıfına benzer şekilde büyük zarar gören diğer bir sınıfta köylü sınıfıdır. İhracata dayalı büyüme stratejisinin benimsenmesi tarımda makineleşmeye gidilip dış piyasaya yönelik üretim yapılması, tarımsal ithalatın serbest hale gelmesi köylülerin yerlerinden atılmasına ve iç piyasaya yönelik üretim yapan küçük çiftçilerin ucuz ithal tarımsal ürünlerle rekabet edemeyip iflas etmesine yol açmıştır. Bu süreçte devletin tarım sübvansiyonlarının yüzde 90'ından fazlası, büyük çaplı tarım ihracatçılarına aktarılırken küçük üreticiler devlet kredilerinden yoksun bırakılmıştır (Petras, 2005). Sömürgecilik geçmişinin

mirası olarak zaten adaletsiz bir toprak mülkiyeti sistemine sahip olan Latin Amerika’da neoliberal ekonomi politikalarının uygulandığı bu dönemde kırsal alandaki kutuplaşma daha da armış, toprakların merkezileşmesi hızlanmış, küçük aile işletmelerinin toprakları iflaslarının ardından büyük toprak oligarşisinin eline geçerken yerlilerin topraklarına yapılan tecavüzlerde artmıştır. Topraksız kalan köylülerden bir kısmı şehirlere göç ederken, diğer bir kısmı kırsalda okuma-yazma oranının artmış olması, ilerici kilise, sendikalar ile yakınlaşma ve geçmişteki mücadele deneyimlerinden faydalanarak toprak hakları ve yerli hakları için sosyal adaletsizliğe karşı toplumsal hareketler organize etmişlerdir. Brezilya’da MST, Bolivya’da koka yetiştiricileri, Kolombiya’da köylü ve kır gerilla hareketi, Ekvador’da Kızılderili-köylü hareketleri gibi etkili hareketler kırsal toplumsal hareketlere örnek olarak gösterilebilir (Petras, 2005; Petras ve Veltmeyer, 2007).

Devlete ait kamu yatırımlarının özelleştirilmesi, devletin piyasa ve toplumsal yaşam üzerindeki kontrolünün ortadan kalkması ile devletin bürokratik yapısı daralmış ve bu nedenle kamu sektöründe çalışan memur ve profesyonel meslek sahiplerinin sayısı azaltılmıştır. Bu süreçte orta sınıf sayı olarak azalmakla birlikte, rekabetçi piyasa düzenlemeleri ile gelirlerinin artışı da sınırlanmış ve ülkelerin enflasyonist ekonomileri dolayısıyla da gelirlerinde büyük azalma meydana gelmiştir. Dolayısıyla kamu çalışanları ve kentli orta sınıf kentlerin yeni proletaryası durumuna gelmişlerdir.

Neo-liberal ekonomi politikalarından kazançlı çıkan, servetlerini ve güçlerini diğer toplumsal sınıfların aleyhine arttıranlar ise büyük toprak sahipleri sınıfı ve sermaye sınıfıdır. Neo-liberal politikaların en büyük destekçisi olan bu sınıflar ve uygulanmalarına yardım etmişlerdir.

1990'lara gelindiğinde Latin Amerika ülkelerinin sosyo-ekonomisi gelir adaletsizliği, aşırı yoksulluk, sosyal eşitsizlik, toplumda sosyal ve ırkçı dışlama ve kadınların istismar edilmesi olguları ile tanımlanabilir. Yoksulluk içinde yaşayan nüfusun oranı %40,5(136 milyon kişi) iken, bu oran 1990 yılında %48,3'e(200 milyon kişi) yükselmiştir (Lievesle ve Ludlam, 2012: 33). Uygulanan neoliberal ekonomi politikaları nedeniyle toplumdaki zengin ve fakirlerin arasındaki gelir uçurumunun artması ile birlikte bu dönemde ekonomik sınıflar arasında kayma da yaşanmıştır. Orta sınıf ve topraksız kaldığı için şehirlere göç edip büyük ölçüde kayıt dışı işlerde çalışmak zorunda kalan köylüler proleterleşirken, eskiden maden ve sanayi de çalışan işçilerden bir kısmı tarım yapmaya başlamıştır. Yaşanan bu sınıfsal kaymalar toplumun ekonomik adaletsizliğe uğrayan kesimlerini yakınlaştırmış ve yeni toplumsal hareketlerin yükselmesine zemin yaratmıştır.

Bu dönemde ki diğer önemli bir olgu da artan kentleşmedir. Kırdan kente göçlerin arttığı neo-liberal süreçte kentlerin çeperlerinde büyük gecekondu mahallelerinin ortaya çıkışı ve kentlerle bütünleşmesi, nüfusun her geçen gün artmasına paralel olarak kentlerin genişlemesi gibi nedenlerle artan kentleşme kompleks ve aktif bir toplumu da beraberinde getirmiş ve toplumda kendini ifade etme alanı arayışını hızlandırmıştır. Heterojen yaşamları içinde barındıran kent, çok çeşitli katılımların ve çeşitli taleplerin gerçekleştirilmesi için insanların politize olmasının yollarını da sağlar (Calderon, Piscitell ve Reyna, 1992: 26).

Latin Amerika'da uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları sadece toplumsal yapı üzerinde tahribatlara yol açmamış, büyük çevre problemlerinin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Piyasanın serbestleşmesi, yabancı sermayenin ülkeye girişi, kamu mallarının özelleştirilmesi ile ekonomik rekabetin sağlanması ve kar

maksimizasyonu amacıyla yer altı ve yer üstü kaynaklarının sömürülmesi hız kazanmış; yeni tarım arazileri açılması, maden ve petrol aranması gibi pek çok nedenle ormanlar ve doğal su kaynakları tahrip edilmiş; sanayinin ve düzensiz kentleşmenin artışına paralel olarak hava kirliliği ve çevre kirliliği artmıştır. Çevresel sorunların belirginlik kazanmasıyla birlikte toplumda çevresel haklar konusunda hassasiyetin artmış ve çevrenin korunması toplumsal hareketlerin mücadele temalarından birisi konumuna gelmiştir. Sürdürülebilir çevre ve doğanın korunması konusunda en etkili mücadele doğayla sürekli etkileşim içinde olan dolayısıyla çevresel sorunlardan en çok etkilenen kırsal kesimler tarafından yürütülmektedir.

Sosyo-ekonomik koşullardaki tüm olumsuzluklar başka bir kalkınma talebiyle sosyal hareketlerin yükselmesine neden olmuştur. Veltmeyer'a (2006) göre toplumsal sermayenin inşasına ve harekete geçirilmesine odaklanan başka bir kalkınma, toplumsal ve ekonomik olarak bütünleyici, aşağıdan ve halk merkezli, boyutu ve biçimi itibarıyla insani, eşitlikçi ve toplumsal olarak daha kapsayıcı, hem çevre hem de geçim kaynakları bağlamında sürdürülebilir, katılımcı ve toplum temelli bir kalkınma biçimidir.

3.2. Politik Durum

Latin Amerika'da yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan politik durum, askeri dikta yönetimi ve sivil otoriter rejimler ile bunların ardından gelen demokratikleşme sürecinin yansımasıdır.

Latin Amerika kıtası 1960'lardan 1980'lere dek siyasi istikrarı ve düzeni sağlama amacıyla iktidara el koyan askeri diktaların yönetimi altında kalmıştır. 1964'de Brezilya'da, 1966'da Arjantin'de, 1971'de Bolivya'da, 1973'de Şili ve

Uruguay’da yönetime el koyan askeri darbeler Latin Amerika kıtasında peş peşe ortaya çıkan askeri rejimlere örnek gösterilebilir (Topal, 2007: 35). Meksika gibi ordunun iktidara el koymadığı ülkelerde ise tek parti rejimlerinin otoriter yönetimi söz konusudur. Latin Amerika’nın otoriter rejimlerce yönetildiği bu süreç kurumsal ve kurumsal olmayan politika biçimlerine büyük zarar vermiştir. Askeri dikta yönetimleri siyasi partileri kapatmış, toplumsal örgütlenmeleri baskı altında tutmuştur. Bu dönemde toplumsal hareket liderleri ve aktivistler yurtdışına kaçmak zorunda bırakılmış, hapsedilmiş, işkenceye maruz kalmış ve ldrlmştir. Sermaye sınıfının sivil-askeri diktalarla işbirliği yaptığı bu dönemde uluslararası kuruluşlarca dayatılan neo-liberal politikalar harfiyen uygulanmış bu politikaların yarattığı sosyo-ekonomik yıkım baskı rejimlerine karşı tepkiyi de arttırmış sonuçta otoriter rejimleri zayıflatmıştır. Ayrıca kıtadaki ekonomik liberalizmi, politik liberalizmin takip etmesi gerekliliğinin ‘kaçınılmazlığı’ söylemi hakim olmaya başlamıştır (Corrales, 2003: 74). 1980’lerden itibaren kıtada askeri rejimlerden seçilmiş sivil yönetimlere geçiş için reformların hayata geçirileceği demokratikleşme süreci uygulanmaya konulmuştur. Toplumun farklı kesimlerini demokratik katılım süreçlerinden mahrum bırakmak, farklı çıkarların temsilini engellemek ve sermaye sınıfının çıkarlarını tehdit edecek örgütlenmelerin önüne geçmek için sermaye sınıfı tarafından kontrol altında tutulan bu geçiş sürecinin ardından 1983’de Arjantin, 1985’de Uruguay, 1989’da Brezilya ve 1990’da şili olmak üzere askeri rejimlerden demokratik sivil yönetimlere geçilmiştir.

Latin Amerika’da militarizmin aşamalı olarak yok olması otomatik olarak demokratikleşme sonucunu doğurmamıştır (Diamint, 2003: 43). Tüzel varlıklar olarak önemlerini kaybetmiş olmaları askeri organizasyonların ülke yönetimleri

üzerindeki güçlerini kaybettikleri anlamına gelmemiş, müttefikleri olan sermaye sınıfı aracılığıyla politik etkilerini sürdürmüşlerdir.

Askeri rejimler döneminin sonlarındaki demokratikleşme süreçlerinde sınırları hakim sınıflar tarafından çizilen yeni demokratik rejimlerde sivil iktidarların ilk sahipleri sağ partiler olmuştur (Carey, 2003). Neo-liberal politikaları uygulamaya devam eden seçilmiş sağ iktidarlar toplumdaki farklılıklara saygı duymaktan, farklı talep ve beklentilere uygun kapsayıcı politikalar geliştirmek uzak, hakim paradigmayı devam ettirici bir yönetim sergilemişlerdir (Reyna, 1992).

Demokratikleşme süreçleri çeşitli sol grupların pozisyonlarında da önemli kaymalara yol açmıştır. Arjantin’de bir zamanların devletçi Peronist partisinin lideri Menem iktidarı, artık devletçiliğin değil neo-liberal politikaların uygulayıcısı olmuş, Brezilya ekonomisi, bağımlılık ekolünün sol kanadının önde gelen ismi Cardoso yönetiminde ‘küresel’ ekonominin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Geleneksel sol parti ve liderlerin içinde bulunduğu bu durum geçmişte geleneksel toplumsal hareketlerin bu partiler ile kurduğu organik bağın yeni toplumsal hareketlerce tekrarlanmamasına hatta bu ‘sol’ partilerle karşıt saflarda yer almasına neden olmuştur.

Demokratik yönetime geçen Latin Amerika ülkelerinin pek çoğu yönetim biçimi olarak Başkanlık Rejimini benimsemiştir (Carey, 2003: 11). Denge ve denetleme sistemi ABD’deki gibi olmayan Latin Amerika tipi başkanlıklarda, başkanın meclisi zorlayabilme ya da yasaları veto edebilme gibi hakları vardır. Bununla birlikte Latin Amerika siyasi partilerinde parti içi disiplinin zayıf olması

meclis üzerinde de hakimiyet kuran çok güçlü bir başkanlığa neden olmakta, sistemi merkezileşmiş yürütme gücünün otoriterleşmesine doğru götürmektedir.

Başkanların otoriterleşme eğiliminde olduğu, sağ ya da sol siyasi partilerin halkın çıkarlarını temsil etmekten uzak olduğu, politik şiddetin, klientalizmin ve yolsuzlukların siyasi işleyişin doğal bir parçası haline geldiği Latin Amerika’da 1990’larda politik sistemin meşruluğu sorgulanır hale gelmiş, insanların kurumsal politik katılım biçimlerine ilgileri azalmıştır (Almeida ve Johnston, 2006). 1998 seçimlerinde Brezilya’da seçime katılmama oranının %40, Meksika’da 2000 seçimlerinde %38 olması buna bir örnektir. Bu dönemde yükselen toplumsal hareketler politik sistemin meşruiyet krizinin bir sonucu, temsilde tekel haline gelen parti sisteminin reddi ve yeni formda bir temsil arayışının göstergesidir (Calderon, Piscitell ve Reyna, 1992: 25).

Var olan politik durum toplumun farklı kesimlerinin taleplerini karşılamaktan yosun olması ile toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına neden olurken; eksikliklerine rağmen politik sistemin demokratik yapısı, sivil toplum örgütlenmelerinin önünü açması, eylemcilerin can güvenliğini garantiye alması ve iktidarlara karşı savunabilecekleri yasal hakları mümkün kılması ile toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi için fırsatta yaratmaktadır.

3.3. Uluslararası Konjonktür

Latin Amerika sömürge geçmişinin mirası olarak tarihi boyunca uluslararası konjonktürün etkisi altında kalmış, kıta devletleri Amerika ve Avrupalı devletlerce yeni ekonomik ve sosyal politikaların ‘deneme alanı’ olarak kullanılmıştır. Amerika destekli sivil otoriter rejimler ve askeri diktatörlükler ile neo-liberal yapısal uyum

programları önce Latin Amerika’da denenmiş ardından diğer üçüncü dünya ülkeleri de aynı uygulamalara maruz bırakılmıştır. Latin Amerika’da yeni toplumsal hareketlerin gelişimine etki eden uluslararası durum ise Sovyetler Birliği’nin 1991 yılında yıkılması ile Soğuk Savaş döneminin ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesidir. Sovyetler Birliğinin yıkılışının toplumsal hareketler üzerinde; hareketlerin amaçları ve mücadele formlarını etkileyerek doğrudan, sol siyasi partilerin kendilerini sorgulamasına neden olduğu ve askeri sınıfın gücünü azaltarak daha özgürlükçü bir ortam yaratması ile dolaylı etkileri olmuştur.

Sovyetler Birliğinin yıkılışı ve sosyalizmin ortadan kalktığı tek kutuplu dünya düzeninin hakim paradigma olarak ilan edilişi ile Latin Amerika’da Küba Devrimi’nin zaferi ile başlayan silahlı mücadele ile devrim fikri tamamen ortadan kalkmasa da etkinliğini yitirmiş; yeni toplumsal hareketler sosyal dönüşümü gerçekleştirmek ve taleplerine ulaşmak için demokratik sistemin sınırları içinde mücadele etme anlayışını benimsemişlerdir.

Latin Amerika’daki sol partiler pek çok fraksiyona ayrılmış olsa da partilerin ideolojik olarak beslendikleri ana kaynak Sovyetler Birliği’ydi (Löwy, 1998). Sovyetler Birliği’nin ve sosyalizmin yıkılışı kıtadaki sol partilerin örgütlenme yöntemlerini ve parti programlarını ve stratejilerini sorgulamalarına neden olmuştur. Bu sayede geleneksel sol ve yeni sol partiler toplumun farklı kesimlerinin talep ve beklentilerinin temsilci olma ve sosyal reforma öncülük etme gibi iddialarda bulunacak şekilde kendini dönüştürüp yeni toplumsal hareketler ile ittifaklar kurmuşlardır.

Latin Amerika’da ABD’de destekli askeri diktatörlüklerin en büyük var oluş nedeni kıtadaki ‘komünizm tehlikesi’ydi. Daha önce Latin Amerika’nın politik durumu kısmında bahsedildiği üzere 1980’lerin ikinci yarısında yerini demokratik rejimlere bırakan ancak hala politik sistem üzerinde gücünü muhafaza eden askeri cuntanın varlığı Sovyet’lerin yıkılışı ardından tamamen son bulmuş (Diamint, 2003: 45) ve silahların gölgesinin olmadığı bu yeni toplumsal düzende toplumsal hareketlerin güç kazanması mümkün olabilmektedir.

1990’larda Sovyetler Birliği’nin yıkılışı ile uluslararası konjonktürde hakimiyet kuran bir başka olgu ise küreselleşmedir. Neo-liberal politikaları bütüncül şekilde adlandıran ve bu politikaların etkilerine kılıf uyduran küreselleşmenin Latin Amerika ülkeleri üzerindeki etkilerine bölüm içinde sıkça değinilmiştir. Küreselleşme olgunun kıtaya bir diğer yansıması Latin Amerika üzerinde sürekli tahakküm kurmuş olan Amerika’nın, kıta üzerindeki egemenliğini sağlama yolu olarak silahlı güçleri destekleme ya da doğrudan askeri müdahale yerine; Amerika Serbest Ticaret Bölgesi(ALCA) ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) gibi ekonomik sömürü yollarını tercih etmesidir (Petras, 2004). Küreselleşme ve Amerika ile yapılan serbest ticaret anlaşmaları toplum üzerinde yarattıkları olumsuz sonuçlarla kıtada bazı yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasının doğrudan nedeni olmuşlardır.

4. LATİN AMERİKA’DA YENİ TOPLUMSAL HAREKETLERİN YERLEŞİK SİYASET İLE İLİŞKİLERİ

Latin Amerika’da toplumsal hareketler neo-liberal politikalar sonucu devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu sosyal görevlerden çekilmesi karşısında beslenme, çocuk bakımı, eğitim ve üretici çalışma gibi alanlarda toplumsal

ihtiyaçlara cevap verebilmek için seferber olmaktadırlar. Bu noktada Peru'daki komunal mutfaklar, Uruguay'daki gecekond u rgtleri, Arjantin'deki isiz işçi kooperatifleri, Brezilya'daki topraksız köylüler, Bolivya'da kolektif biçimde doğrudan yönetilen su sevisi girişimi ve Meksika Chipas'ta Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu(EZLN) tarafından kontrol edilen özerk belediyeler ve İyi Yönetim Konseyleri akla gelmektedir (Renique, 2007: 200). Dayanışma, zsaygı, kolektif katılım ve topluluk çıkarı ilkeleri ile hareket eden yeni toplumsal hareketler, sivil toplum içinde örgütlenip faaliyet göstermeleri ile Kıta Avrupa merkezli yeni toplumsal hareketler literatürünün tanımladığı yeni hareketler ile benzeşseler de aynı hareketlerin talep ettikleri toplumsal reformları gerçekleştirmek için siyasi partilerle ittifaklar kurmaları, onlara seçim dönemlerinde doğrudan destek sağlamaları; siyasal alanda değil kültürel alanda etkin olan ve devletten özerk sivil toplum içinde mücadele eden 'yeni toplumsal hareket' tanımlamalarını yanışlamaktadır.

Latin Amerika'daki her toplumsal hareket kendi toplumsal dinamikleri ve hareket deneyimleri ile mücadelesini sürdürse de, yeni hareketlerin devletle ve kurumsal siyaset biçimleri ile etkileşim içinde olması genel bir olgudur. 21. yüzyılın başlangıcından itibaren kitleleri mobilize etme gücünü arttıran hareketler Peru, Bolivya, Ekvator ve Arjantin'de düzenledikleri kitlesel eylemlerle hükümetteki sağ iktidarları istifaya zorlamamış, Brezilya'da MST İşçi Partisi lideri Lula'ya verdiği destek ile başkan seçilmesine doğrudan katkıda bulunmuştur (Krkğil, 2004). Latin Amerika'daki pek çok ülkede sol partiler toplumsal hareketlerin desteğiyle

iktidara gelmekte ‘sola dönüş³ dönemi’ birçok ülke lideri tarafından selamlanmaktadır(Lievesle ve Ludlam, 2012: 19-20).

Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketlerin siyasi partilerle ve devletle kurduğu bu yakın ilişki, toplumsal hareketlerin taleplerinin niteliğinden ve kıtadaki devletlerin toplumsal hayattaki rolünden kaynaklanmaktadır. Latin Amerika’daki toplumsal hareketlerin talepleri sadece gündelik hayatın grameri ve kültürel meseleler üzerine yoğunlaşmamakta; ekonomik bölüşüm meselesi, toplumsal adaletsizler ve sosyal hakların gelişimi de hareketlerin talepleri arasında yer almaktadır. Ekonomik ve sosyal alana yönelik bu taleplerin gerçekleşmesi ve toplumsal dönüşümün yaşanması ise bu alanların devletten özgürleşmesi ile gerçekleşemez aksine pozitif ilerleme için devletin müdahalesi şarttır. Bu müdahale talebin niteliğine göre ya kamu kurumları aracılığıyla ya da yeni yasal düzenlemelerin oluşturulması ile mümkün olur. Toplumsal hareketler bu yasal düzenlemeleri çıkartmak için ise eylem repertuarlarıyla hükümet üzerinde baskı kurar ve/ veya meclisteki siyasi partilerin birine destek vererek onunla işbirliğine gider. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketlerin devletle ve siyasi partilerle etkileşim içinde olması şarttır. Latin Amerika’daki yeni toplumsal hareketlerin geçmişteki hareketlerden farkı siyasi partilerle ve sendikalarla işbirliği içinde olsa da özerk bir örgütlenme ve karar alma mekanizmasına sahip olmasıdır. Bu hareketler talepleriyle çatışan hükümet kararları alındığında, iktidarda kendi destekledikleri parti olsa dahi, çatışmacı kolektif mücadeleye girişmekte, iktidarın geri adım atması için eylemler düzenlemektedir (Prevost, Vanden ve Campos, 2012: 6-7).

³ Latin Amerika’da sol partilerin ardarda iktidara gelmesi literatürde ‘pink tide’ olarak adlandırılmaktadır. Türkçe kaynaklarda ise bu durum ‘sola dönüş’ ya da ‘pembe dalga’ olarak isimlendirilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BREZİLYA'DA TOPRAKSIZ KIR İŞÇİLERİ HAREKETİ

Latin Amerika'da köylü sınıfı son otuz yılda rejimler değiştirerek, ulusal gündemler belirleyerek, uluslararası ticaret anlaşmalarına karşı direnişlere liderlik ederek ve bölgesel yerel iktidar üstleri kurarak siyasi arenada bir güç olarak yeniden belirmiştir. Birçok ülkede, topraksız kır işçileri koalisyonları, küçük aile tipi çiftçiler ve köylüler neoliberal rejimlere ve serbest ticaret politikalarına karşı ulusal direnişlerde merkezi bir rol oynamış; kırsal hareketler kentli sınıfları, sendikaları, kentsel toplulukları ve insan hakları örgütlerini harekete geçirerek daha büyük direnişlerin organize edilmesine zemin hazırlamışlardır (Petras ve Veltmeyer, 2007: 196). 'Toprak onu işleyenindir' sloganıyla geçmişteki köylü hareketleriyle benzerlik gösteren ancak siyasi partiler ve seçilmiş politikacılardan bağımsız olmaları; bürokratik bir mekanizmanın parçası olmayıp halk meclislerindeki açık tartışmalarla seçilen liderlere sahip olmaları ve tarımsal sorunu ulusal çaptaki sorunlar ile bağdaştırarak geleneksel sınıf mücadelesinin çok ötesine geçerken aynı zamandan antikapitalist ve anti emperyalist bir söylem benimsemeleri ile yeni köylü hareketleri toplumsalı yeniden inşa eden kurucu bir güç olarak siyasal olanı yeni bir çatışmacı düzlemde kurmaktadır. 1984 yılında Brezilya'da kurulan ve bu tarihten itibaren geliştirdiği mücadele stratejileri ve taktiksel repertuarlarıyla tek bir eylemde yüz bin kişiyi mobilize etme kapasitesine ulaşan Topraksız Kır İşçileri Hareketi(MST) kısa adıyla Topraksızlar Hareketi, 17 yıl gibi kısa bir sürede 1 milyonun üzerinde üyeye ulaşmış, Belçika'nın yüz ölçümünden daha büyük olan toprağı zapt etmiş, 350 bin

köylü ailesini bu topraklara yerleştirmiştir (Harnecker, 2006: 18). Oluşturduğu yerleşkelerde kurduğu üretim kooperatifleri aracılığıyla kolektif tarım yapan, ana okulundan üniversiteye kadar çeşitli derecelerde eğitim veren okullar kurarak bu okullarda genel eğitimin yanında verdiği tarımsal eğitim ile alternatif bir eğitim sistemi oluşturan, kurduğu laboratuvarlarda organik tarımın geliştirilmesi için teknik çalışmalar yapan ve yetiştirdiği ürünler için yeni pazarlar yaratan MST, ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürürken, tüm dünyaya kapitalizmden farklı alternatif bir üretim tarzının ve adil, eşitlikçi alternatif bir toplum yaşamının mümkün olduğunu kanıtlamıştır (Martins, 2000).

Toprak sahiplerinin politik ve ekonomik iktidarına karşı koymak ve toprağın köylülere dağıtılmasını sağlamak üzere bir toprak reformu gerçekleştirmesi için hükümet üzerinde baskı kurmak amacıyla örgütlenen MST Brezilya'nın 26 eyaletinden 23'ünde aktif mücadele sürdürmektedir. İşçi Partisi(PT) ve Birleşik İşçiler Merkezi(CUT) ile ittifaklar kurmasına rağmen özerk yapısını koruyan, Porto Allenge'deki Dünya Sosyal Forumuna temsilciler yollayan MST; geleneksel köylü hareketlerinin aksine yerellikten sıyrılıp ulusal ve uluslararası bağlantılar kurarak bu alanlarda hem gücünü hem de kamuoyu desteğini arttırmaktadır. Brezilya'nın ve Latin Amerika'nın en etkin ve en büyük toplumsal hareketi konumuna gelen MST, dünyanın farklı bölgelerindeki toplumsal hareketler için de bir öğrenme ve ilham kaynağıdır (Harnecker, 2006). Latin Amerika'da Bolivya, Ekvator, Kolombiya, Peru gibi pek çok ülkedeki kırsal hareketler ile örgütlenme ve mücadele stratejileri anlamında ayrılmış olan MST'nin bu özgül yapısı, ortaya çıktığı Brezilya toplumunun ekonomik ve politik dinamikleri ile yakından ilgilidir. Ayrıca MST Brezilya'daki geçmiş toplumsal hareketlerin deneyimlerinden de eşit derecede

etkilenmiştir. Dolayısıyla bu bölümde öncelikle Brezilya'nın tarihsel arka planı ve toplumsal mücadele geçmişi kısaca ele alınacak, ardından Brezilya'da toplumsal çatışmacı bir zeminde yeniden inşa eden dolayısıyla siyasal olanı belirlemede birincil aktör olan yeni bir toplumsal hareket olarak Topraksızlar Hareketi'nin oluşumu ve gelişimi incelenecektir. Son kısımda ise MST'nin siyasal sistemle, diğer siyasal aktörler ve toplumsal hareketlerle ilişkisi analiz edilecektir.

1. BREZİLYA'NIN TARİHSEL ARKA PLANI VE TOPLUMSAL MÜCADELE GEÇMİŞİ

Kapladığı alan bakımından dünyanın beşinci büyük ülkesi olan Brezilya, Latin Amerika'nın neredeyse yarısını işgal eden kıtasal bir devlet olup, Şili ve Ekvator dışındaki tüm kıta devletleriyle sınır komşusudur. Brezilya sahip olduğu 201,009,622 nüfus ile (2013 verileri) dünyanın en kalabalık altıncı devleti, üçüncü büyük demokrasisi ve Katolik nüfusa sahip en büyük devletidir. Popülasyonun demografik yapısı yerliler, Avrupa'dan gelen beyazlar ve Afrika'dan gelmiş siyahilerden ve onların torunların oluşmaktadır. Bununla birlikte bir milyona yakın Japon kökenli vatandaşa da sahip olan Brezilya, bu yönüyle Japonya dışında en kalabalık Japon nüfusa sahip olan devlettir(Chaffee, 2002: 483). Bu demografik yapı Brezilya'nın sömürge geçmişiyle ve ekonomik yapısıyla yakından ilgilidir.. Etnik yapı açısından; Beyaz %53,7, Melez (Caboclo) %38,5, Siyah %6,2, diğer %1,6'dır(Pilpil ve Karbuz, 2013: 14).

Dünyanın en büyük 6. ekonomisi olan Brezilya, Latin Amerika ve Karayipler bölgesindeki en büyük ve ürün çeşitliliği en fazla olan sanayi merkezidir. Dünyanın en büyük kahve ihracatçısı olan ülke soya, şeker kamışı, kakao, pirinç, kakao, pirinç, mısır, portakal, pamuk, buğday, tütün gibi tarım ürünlerinde; canlı hayvan

ürünlerinde; deri ve ayakkabıda; mineral ve metal ürünlerinde (demir-çelik ve alüminyum) dünya çapında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Chaffee, 2002: 484). Amazon ormanları ile dünyadaki en geniş tropikal orman ve oksijen rezervlerine sahip Brezilya kağıt, kağıt hamuru gibi ağaç ürünleri alanında da dünyanın en önde gelen üreticilerindendir. Hammadde üretiminin yanında uçak, otomobil, ağır iş makinaları, dayanıklı tüketim malları ve elektronik ekipmanlar gibi pek çok farklı alanda endüstriyel ürün ihracatçısı konumunda olan Brezilya'da var olan ekonomik gelişmişliğin dağılımı hem coğrafi hem de sosyal olarak adaletsizdir.

Bu adaletsizliğin bir yansıması olarak çarpık bir kentleşmeye sahip olan ülkede, kırsal kapitalizmin gelişimiyle birlikte tarımın ticarileşmesi sonucu milyonlarca köylü ve toprak işçisinin kentlere sanayide ya da gelişen hizmet sektöründe iş bulma umuduyla yapılan göç etmesi kentleşmenin her geçen gün artmasına neden olmaktadır.⁴ Bununla birlikte ülkedeki kentlerin nüfus ve gelişmişlik düzeyi orantılı değildir. Sao Paulo, Rio de Janeiro, Minas Gerais ve Espirito Santo eyaletlerinden oluşan ülkenin % 11'ini kaplayan güneydoğu bölgesinde ülke nüfusunun büyük bir kısmı ikamet edip, gayrisafi yurtiçi hasılanın yarısından fazlasını bu bölge üretilirken; kuzey ve kuzeydoğu bölgeleri ülkenin en ıssız ve en geri kalmış bölgeleridir. Nüfusun ve ekonomik sektörlerin coğrafi olarak dengesiz dağılımına benzer şekilde ülkenin ekonomik zenginliğinin sosyal dağılımı da dengesizdir. Brezilya, BM'nin yakınlardaki uluslararası bir sınıflandırmasında, gezegenin en eşitsiz ülkelerinden biri, ayrıcalıklı azınlık ve yoksul çoğunluk arasındaki mesafenin en büyük olduğu ülkedir. Bazı gözlemcilere göre Brezilya bir tür 'İsviçre-Hindistan': Zenginlerin İsviçre'deki gibi, yoksulların Hindistan'daki gibi

⁴Brezilya'da 2011 yılı verilerine göre nüfusun %87'si kentlerde yaşamaktadır.

yaşadığı bir yerdir (Löwy, 2004: 271). Bu eşitsizlik özellikle toprak sahiplerinin %1'nin ekilebilir toprakların neredeyse yarısını elinde bulundurduğu; köylü kitlelerin ya hiç toprak sahibi olmadığı ya da küçük bir parçaya sahip olduğu kırsal kesimde çarpıcıdır. İleride ayrıntısıyla ele alınacak olan bu durum MST gibi toplumsal hareketlerin toprak reformu talebiyle örgütlenmelerinin başlıca nedenini oluşturmaktadır.

Brezilya sahip olduğu coğrafi, demografik ve ekonomik özellikleri ile Latin Amerika'da ki en önemli güçtür. Bu durum Kürkçügil tarafından ABD başkanı Nixon'ın 'Brezilya nereye giderse Latin Amerika oraya gider' sözüyle özetlenmiştir (2004: 259). Bölgesel bir güç olan Brezilya'nın demografik, ekonomik, toplumsal yapısı ile MST'nin de ortaya çıkışına zemin hazırlayan adaletsiz toprak mülkiyeti yapısı sömürge geçmişinin ve buna karşı verilen toplumsal mücadelenin izinde şekillenmiştir. Brezilya'nın sömürge geçmişi ve bu geçmişten miras kalan ekonomik ve sosyal yapı tezin ikinci bölümünde anlatıldığı üzere diğer Latin Amerika ülkeleriyle benzerliklere sahiptir. Bu nedenle MST'nin oluşumunu ve mücadelesinin gelişimini analiz etmeden önce Brezilya'nın sömürge geçmişi ve toplumsal mücadelelerin tarihsel arka planı ülkenin özgül koşulları dikkate alınarak kısaca incelenecektir.

1.1. Brezilya'nın Sömürge Geçmişi

Brezilya Portekizli denizci Cabral tarafından 1500 yılında keşfedilmiştir.⁵ Aztek ve Maya gibi büyük medeniyetlerin yerleşiminde olmayan bu topraklar sömürgecilerin ilk hedefi olan altın, gümüş gibi değerli madenleri barındırmadığı

⁵ Brezilya adını bu bölgede yetişen ve 16. Yüzyılda Avrupalıların tekstilde kırmızı boya üretmek için kullandıkları Brezilya kerestesi ağacından almıştır.

için, bölgenin sömürgeleştirme faaliyetleri 17. yüzyıla kadar sadece kıyı ovalarıyla sınırlı kalmıştır. Bu durum şeker kamışının ekonomik bir değer olarak Avrupalılarca keşfinin ardından son bulmuştur. Brezilya'nın keşfinin ardından, Portekiz kralı tarafından bölgede yeni kolonilerin kurulması amacıyla ilk toprak politikası 1532 yılında belirlenmiştir (Alston-Libecap-Muller, 1999: 33). Avrupalıların gözünde kraliçelerin çeyizlerinde yer alacak, eczanelerde gramla satılacak kadar değerli olan ve 'beyaz altın' olarak nitelenen şeker Amerika kıtasının keşfinin ardından yaklaşık üç yüz yıl Avrupa ticaretindeki en önemli tarım ürünü olmuştur (Galeano, 1988: 87). Nemli ve sıcak iklimi ve verimli geniş topraklarıyla şeker üretimi için çok uygun olan Brezilya'nın kuzeydoğusu Portekiz kralı tarafından daha verimli ve etkin şeker kamışı üretimi sağlamak amacıyla latifundia sistemine göre örgütlenmiş, tarım arazileri fazenda adı verilen büyük çiftlikler şeklinde ayrılmıştır. Krala bağlı büyük toprak sahipleri tarafından yönetilen bu büyük çiftliklerde başlangıçta yerli nüfus köleleştirilerek çalıştırılsa da yerli nüfusun sayısının az olması ve kötü çalışma şartlarından dolayı artan ölümlerle birlikte yerli köle sayısının iyice azalması sonucu, şeker kamışı üretimi için yeterli işgücü olmadığından, sömürgeci idare Afrika'dan köle ticareti yapmak durumunda kalmıştır (Galeano, 1988: 87-88).

Köle ithaliyle birlikte artan iş gücüyle orantılı olarak; şeker kamışı plantasyonlarının sayısı da hızla artmış, bunun için ormanlar yakılıp, bitki ve hayvan türleri yok edilmiştir. Bunların sonucunda Brezilya'nın kuzeydoğundaki şeker kamışı üretimi bir süre için hızla artmış ancak bu artış uzun süreli olmamıştır. Tek tip üretim yapılması ve toprağın kontrolsüz sömürüsü dolayısıyla hızla kuraklaşan bölge toprakları verimsizleşmiş, tarımsal üretim ve nüfus bölgenin iç kesimlerine ve Amazonlara doğru kaymış böylece sömürü alanı genişlemiştir.

Brezilya’da 18. yüzyılın sonlarından itibaren Portekiz sömürge yönetimine karşı ayaklanmalar artmaya başlamıştır. Yerli ve köle isyanlarıyla birlikte, Avrupalı ebeveyne sahip olan ancak sömürgelerde doğduğu için ikinci sınıf yurttaş muamelesi gören Criolloların, Portekizli ve yerli melezi olan Cabocoların⁶ milli bir anlayış geliştirmesiyle başlayan bağımsızlık isyanları sonucu Brezilya, Portekiz sömürsünden kurtulmuş ve bağımsız bir devlet olmuştur. 1823’de Portekizlilerin ülkeden ayrılması ile 1824 yılında ilan edilen anayasayla Brezilya İmparatorluğu kurulmuş ancak ülkede iç karışıklıklar ve isyanlar son bulmamıştır. 1850’ye kadar yeni bir toprak yasasının yürürlüğe konmadığı bağımsız Brezilya İmparatorluğunda sömürge dönemi uygulamaları devam ettirilmiş, böylece toprak sahipleri de latifundialarını genişletmeye devam etmişlerdir (Alston-Libecap-Muller, 1999: 34). Toplumsal çatışmanın hiç dinmediği imparatorluk dönemi 22 Şubat 1889’da yürürlüğe giren anayasa uyarınca Brezilya’nın Federatif bir Cumhuriyet olması ile son bulmuştur (Pilpil ve Karbuz, 2013: 9).

Portekiz sömürgesinin sona erip ülkenin bağımsızlaşması toprak mülkiyetindeki adaletsiz yapının ve sömürü düzeninin sonunu getirmemiştir. Kölecilik 1888 yılında Brezilya’da resmi olarak ortadan kalksa da latifundia sisteminin rasyonalize edilmiş şekli olan plantasyon sistemi ile kölelik yerini ücretli emek adı altında modern köleliğe bırakmıştır. Brezilya kırsalında köleliğin resmi olarak sona ermesi ile birlikte emeklerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan büyük bir kırsal işçi kitlesi ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte plantasyonların yakınında küçük tarım arazilerine sahip köylüler de mevcuttur. Plantasyon sistemindeki sözleşmeli ve ücretli emekçileri oluşturan tarım işçileri ve köylüler, plantasyonlarda

⁶ Caboclo: Ebeveynleri Portekizli sömürgeciler ile yerliler olan melezler. İspanyol-yerli melezi olan mestizolar ile benzer koşulları paylaşıyorlar.

ekim ve hasat mevsiminde istihdam edilmiş, ölü sezonlarda ise toprağı olanlar kendi topraklarında yaptıkları tarım ile geçinmek durumunda bırakılmıştır. Kıtıkta ya da ölü sezonlarda kölelerini beslemek mecburiyetinin ortadan kalkmasıyla toprak sahiplerinin karlarını daha da arttıran bu sistem, topraksız işçilerin ve köylülerin yaşam standartlarını kölecilik döneminden dahi daha aşağıya çekmiş, kırsalda toplumsal sınıflar arasındaki sosyal adaletsizliğin tırmanışına hız kazandırmıştır (Petras, 2004: 229).

Ülke ekonomisinin kalbi olan tarımsal üretimi elinde tutan ve plantasyon sistemi ile gücünü daha da arttıran toprak sahipleri sınıfı tarihsel süreçte siyasi iktidarı da kontrol eden büyük bir güç haline gelmiştir. Mevcut düzenin adaletsiz yapısının sürdürülmesi için devlet iktidarının tüm araçlarını kullanan ve oligarşik bir nitelik kazanan toprak sahipleri sınıfına karşı süreç içerisinde toplumda büyük bir tepki de yükselmiştir. Bu anlamda toprak oligarşisine karşı en etkili muhalefeti yapan toplumsal kesim ticaret sayesinde zenginleşen kent burjuvazisi olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte hammadde ve gıda fiyatlarının düşmesi; dünyaya ihraç ettiği şeker, buğday, pamuk, kauçuk ve kahve sayesinde zenginleşen Brezilya'nın toprak oligarşisinin gücünü azaltmış; toprak sahiplerinin egemenliklerinin bir aracı olan Brezilya'daki cumhuriyet rejiminin de yıkılmasına yol açmıştır. 1929'da rejimin yıkılmasının ardından Güneyli bir doktor olan liberallerin önderi Getulio Vargas 1891 anayasasını yürürlükten kaldırarak gerici bir dikta hükümeti kurmuştur (Chaffee, 2002: 486). Kesintilere uğrasa da 1954 yılına kadar iktidarda kalan Vargas, Arjantin'deki Peron yönetimine benzer hamleler yapmış; ülkenin ekonomik gelişimi için ithal ikameci bir kalkınma modelini uygulamaya koymuştur. Tezin ikinci bölümünde ayrıntısıyla anlatıldığı gibi sanayiye

dayalı bir ekonomik büyüme öngören bu modelde, sanayileşmenin gerçekleşmesi ve ulusal burjuvazinin yaratılması için devlet ekonomiyeye etkin şekilde müdahale etmiş ve ülkenin tüm kaynakları bu yolda seferber edilmiştir. Brezilya’da ithal ikameci model tarım oligarşisinin köylülük ve kırsal emek gücü üzerindeki hakimiyetini değiştirmeden tarımsal üretimi yerel sanayinin hizmetine koşmuştur. İthal ikameci modelle gücünü arttıran ve siyasi iktidarı elinde bulunduran kent burjuvazisinin tarım oligarşisi ile bu uzlaşısı sonucu Brezilya’da adaletsiz toprak mülkiyeti yapısı varlığını korumuştur (Petras, 2004: 230). Tarım reformsuz ithal ikame modeli, kırdan kente ilk göç dalgasına yol açmış; 1930’ların sonlarında ve 1940’larda başlayan bu süreç 1950’lerden itibaren hızlanmıştır (Petras, 2004: 230).

Bu dönemde sanayinin geliştiği San Paulo gibi önemli şehirlerin yapılan göçler neticesinde hızlı nüfus artışına maruz kalması sonucunda artan çarpık kentleşmeye bir çare olması ve Brezilya’nın siyasi birlik ve bütünlüğünü sembolleştirmesi için ülkenin iç kesimlerinde Goiás’ın merkezinde yeni bir başkent inşa edilmiştir. 1960’da yeni başkent olarak ilan edilen Brasilia, memurlar başta olmak üzere toplumun pek çok kesimi tarafından tenkit edilmiş; kentin inşası için yapılan masrafların enflasyonu arttırdığı ve zaten kötü durumda olan ekonomiyi iflasa sürüklediği iddia edilmiştir. Toplumun pek çok kesiminde huzursuzluğun arttığı bu dönemde başkan Goulart kitlelerin şiddetle istemekte oldukları sosyal reformları gerçekleştirmeyi denemiş ilk olarak toprak reformunu yapmayı hedeflemiştir. Bunun nedeni 1950’lerden itibaren tarım reformunun politika sahnesinde tartışmalı bir haline gelmesidir. Bu dönemde önemli köylü hareketleri ve organizasyonlar toprak ve tarım reformu için mücadelenin bir parçası olarak ortaya çıkmaya başlamıştır (Wolford, 2010: 43). 1964 yılında toprak reformu ile ilgili bir

maddenin⁷ anayasaya dahil edilmesi ile başlayan toplumsal reform hamlesi, aynı yıl askeri diktanın sendikal grevleri, öğrenci eylemlerini ve artan köylü hareketlerini bahane ederek yönetime el koymasıyla son bulmuş; Brezilya yirmi yıl sürecek olan baskı dönemine girmiştir.

1.2. Brezilya’da Toplumsal Mücadelenin Tarihsel Gelişimi

Brezilya’daki kır ve kent temelli yeni toplumsal hareketler Portekiz sömürge düzenine ve onun toplumsal-ekonomik mirasına karşı verilen geçmiş toplumsal mücadelenin eşit derecede devamıdır. MST’de dahil olmak üzere yeni toplumsal hareketler geçmiş hareketlerin deneyimlerinden yararlanarak mücadele stratejilerini ve örgütlenme formlarını yeni koşullara ve taleplere uygun biçimde şekillendirmişlerdir. Bu nedenle MST’yi analiz etmeden önce bu bölümde Brezilya’nın toplumsal mücadele geçmişi kısaca ele alınacaktır.

Portekiz sömürgesi altındaki Brezilya’daki toplumsal mücadeleler genellikle yerli ayaklanmaları, köle isyanları şeklinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan tüm halk isyanlarının ortak paydası sömürge karşıtı olmaları ve bağımsızlık için mücadele vermeleridir. Bağımsızlık sonrası süreçte 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları, ilkel baskı ve modern isyan dönemidir (Petras, 2004: 237). Bu dönemde toprak oligarşisinin yerlilerin topraklarına el koyması ve bunu yasal bir çerçeveye dayandırarak yapması; kırsal kesimde artan sömürüye karşı yerliler ve köylülerin toprak oligarşisine ve onun işbirlikçisi konumundaki devlet iktidarına karşı toprak talebiyle çatışmacı kolektif bir mücadeleye girişmesine neden olmuştur. Brezilya’da

⁷ Özel mülklerin ekilmediği ya da mülk sahibi ile işçiler arasında çelişkiler ortaya çıktığı ya da çevresel zararın doğduğu koşullarda kamulaştırılabileceğini öngören bu anayasa maddesi MST’nin toprak işgallerini ve tarım reformu talebini dayandırdığı yasal zemindir.

toplumsal hareketlerin ilk formları olan bu mücadeleler yerel ve ademi-merkeziyetçidir.

20. yüzyılın başlarından itibaren ise Brezilya’da gelişen sanayiye paralel olarak işçi sınıfı ve sendikal mücadele de ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gelişmeye başlayan İşçi Hareketleri diğer Latin Amerika ülkeleri ve hatta tüm dünyada olduğu gibi Marksist düşüncenin etkisi altında gelişmiştir. Bu anlamda 1922’de kurulan Brezilya Komünist Partisi’nin (PCB) işçi hareketinin yürüttüğü toplumsal mücadeleye önderlik etmiş, işçi hareketi PCB’nin gölgesi altında şekillenmiştir. İlerleyen süreçte 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile Brezilya’da ihracata yönelik tarım modelinin krize girmesi sonucu toplumun farklı kesimlerinden farklı talepler etrafında örgütlenen pek çok toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareketlerdeki bu yükseliş 1935 yılında Vargas’ın dikta rejimi tarafından şiddet ile bastırılmış; PCB yasaklanmış; işçi hareketleri, kırsal hareketler başta olmak üzere tüm toplumsal hareketler ezilmiştir. Bu hareketlerin liderleri ya hapse atılmış, ya sürgün edilmiş ya da katledilmişlerdir. Sınıf mücadelesinin gerilediği bu yenilgi dönemi, II. Dünya Savaşı’ndan sonra ilerici ve sosyalist kuvvetlerin Avrupa’da güçlenmelerinin Brezilya’da da etkilerini göstermesiyle birlikte, 1945’de sona ermiştir. Bu dönemde Brezilya Komünist Partisi (PCB) yeniden canlanmış, Köylü Birlikleri kurulmuş, merkezi emek örgütlenmesi yeniden inşa edilmiştir (Stedile, 2008: 199). Ancak birkaç yıl sonra kıtayı tahakküm altında tutmak için Brezilya’nın kontrol altında olmasına özellikle önem veren Amerika’nın Sovyetler Birliği ile Soğuk Savaşa başlaması sonucu ülkedeki ilerici ve özgürlükçü rüzgar sona ermiştir. Buna rağmen Soğuk savaşın Brezilya’ya erken etkisi sonucu PCB’nin 1947’de

yeniden yasaklanması bile yükselen sınıf mücadelesini yavaşlatamamış; bu dönemde partinin etkisi sendikalar ve öğrenci örgütleri üzerinde devam etmiştir.

Bu dönemde sadece işçi hareketi değil, kırsal hareketlerde PCB'nin etkisi ve denetimi altında şekillenmiştir. Avrupa'daki benzerlerinin aksine PCB'nin köylü sınıfı ve kırsal hareketler ile yakın ilişkisinin altında Brezilya toplumunun komünist parti tarafından algılanış biçimi vardır. PCB'ye göre Brezilya tarımsal ve emperyalist çıkarların ittifakıyla yönetilen yarı-feodal bir ülkedir. Bu ittifakı sarsmak için PCB'nin önderlik ettiği işçi sınıfının köylülük, şehirli orta sınıflar ve milli burjuvazi ile ittifak kurması zorunludur (Saad-Filho, 2007: 125). Bu nedenle ikinci dünya savaşının ertesinde yükselen toplumsal hareket dalgasındaki kırsal hareket örgütlenmelerin pek çoğu PCB'nin desteği ve denetiminde kurulmuştur. Bu kapsamda 1950 ve 1964 arasında toprak ve tarım reformu için mücadele veren ve sağladıkları deneyim ile MST'nin mücadele stratejileri ve örgütlenme yapısı üzerinde etki bırakmış olan iki köylü hareketi sayılabilir. Bu hareketlerden ilki 1945 yılında kurulan Köylü Ligi (Ligas Campesinas)'dir.

İdeolojik yönelimleri çeşitli sol parti ve gruplardan gelen, kendilerini topraklarından atmak isteyen büyük toprak sahiplerine karşı mücadele veren Köylü Ligi Brezilya'nın başta Kuzeydoğu eyaletleri olmak üzere tüm bölgelerinde örgütlenmiştir. Bir dizi toplantı ve kongre organize eden Köylü Ligi bu toplantılarda etkili tarım reformu için talep edilen yasal düzenlemeleri belirlemiştir. Bununla birlikte toprak reformu talebini gerçekleştirmek için işgal eylemlerine girişen Köylü Ligi, dönemin tarım reformu için mücadele eden en kitlesel ve en radikal örgütlenmesi olmakla birlikte; işgal yönteminin MST gibi toplumsal hareketlerin eylem repertuarına katılmasına da öncülük etmiştir (Harnecker, 2006: 28).

Daha küçük ölçekte olmakla birlikte Brezilya'da etkin olan ikinci köylü hareketi 1950'lerin sonunda ortaya çıkan ve Rio Grande do Sul eyaletinde Encruzilhada do Sul'daki toprakları işgal eden 300 ailenin tahliye edilmesine karşı direnen Topraksız Çiftçiler Hareketi(Master)'dir (Harnecker, 2006: 29). Valinin desteği ile tüm eyalet çapında büyüyen, 1962'den itibaren fazendaların çiftlerinin yanında kamplar organize eden Master'ı Köylü Ligi'nden ayıran nokta harekete katılanların toprak üzerinde kalmak için değil bir parça toprak zapt etmek için mücadele etmeleridir. 1964 yılında gerçekleşen askeri darbeye birlikte Master ve Köylü Ligi komünist bir tehdit oldukları gerekçesiyle diğer tüm toplumsal hareketler gibi baskı altına alınarak ortadan kaldırılmıştır.

Brezilya'da 1964'de devlet iktidarını ele geçiren askeri cunta PCB ve diğer pek çok siyasi partiyi kısıtlamış; sendikal faaliyetleri durdurmuş; şiddetli bir sınıf mücadelesi içinde olan köylü hareketleri dahil tüm toplumsal hareketleri sindirmiştir. Parti ve sendika liderlerinin, hareket önderlerinin ve hareketlerin aktivistlerinin sürgün edildiği, hapis edildiği, işkencelere maruz bırakıldığı ve hatta öldürüldüğü bu dönemde kitle hareketlerinde büyük bir gerileme yaşanmıştır (Stedile, 2008: 199-200). Ancak yirmi yıllık askeri diktatörlük döneminde uygulanan politikalar sonucu ortaya çıkan toplumsal çerçeve 1980'lerin ikinci yarısından itibaren toplumsal mücadelenin daha güçlü biçimde ortaya çıkması için zemin hazırlamıştır.

Ülkenin İdari Yapısı

İdari açıdan 26 eyalet, bir Federal Bölge (Başkent Brasilia ve çevresi) ve toplam 5564 belediyeden oluşan Brezilya federal bir cumhuriyettir. Portekiz'den bağımsızlığını elde ettiği günden itibaren merkezîyetçilik ve eyaletlerin otonomisi

arasında gitgeller yaşayan ülke idari yapılanışında sömürge döneminin etkilerini hala üzerinde taşımaktadır. Ülkenin sekizinci anayasası olan 1988 anayasasına göre Brezilya Federal Cumhuriyeti birbirinden ayrılmaz eyaletlerin birliğinden, belediyelerden, federal ilçelerden oluşmaktadır. Başkenti Brasilia olan Federal devletin yabancı devletlerle ilişki kurma ve sürdürmeye, uluslararası organizasyonlara katılmaya, savaş açmaya ve barış yapmaya, para basmaya, kredileri yönetmeye, ekonomik ve sosyal kalkınma planları oluşturup uygulamaya, iletişim, enerji, adalet ve polis hizmetlerini ulusal ölçekte sunmaya yetkisi vardır. Federal hükümet yasama yürütme ve yargı alanlarında da geniş yetkilere sahiptir (Ekici, 2015).

Başkanlık sistemi ile yönetilen Brezilya'da 4 yıllığına doğrudan halk tarafından seçilen başkan devletin başı ve hükümetin başkanıdır. Başkana karşı sorumlu olan ve başkanın istediğinde görevine son verebileceği 37 bakanın bulunduğu bu sistem; başkanın hem yürütme üzerindeki bu hakimiyeti hem de meclisi zorlayabilme, yasaları veto etme ve kanun hükmünde kararname çıkartma yetkisine sahip olması nedeniyle 'süper başkanlık rejimini' olarak tanımlanabilir.

Brezilya'da yasama organı üyeleri 4 yıl süre için halk tarafından seçilen Milletvekili Meclisi(Kamara) ve Federal Senato'dan oluşan Ulusal Kongredir. Kamara her bir eyalet, bölge ve federal ilçenin halkı arasından nispi temsil sistemine göre seçilir. Senato ise eyaletlerin ve federal ilçenin çoğunluğa göre seçtiği temsilcilerden oluşur. Senato; gizli oyla hakimleri seçmekte, ayrıca Adalet Bakanlığı Başsavcısının, hesap mahkemesi üyelerinin, bölge valilerinin, merkez bankası başkan ve üyelerinin ve büyükelçilerin atamalarını onaylamaktadır. Milletvekili Meclisi ve Senato'dan oluşan Ulusal Kongre yılda iki kez olağan olarak toplanmaktadır.

Kongrenin pek çok yetkisi bulunmakla birlikte yürütmeyi denetlemesini sağlayan en önemli yetkisi Devlet başkanı ve bakanlar hakkında kovuşturma başlatma yetkisidir.⁸

Çok partili bir sisteme sahip olan Brezilya’da çoğu eyalet düzeyinde olmak üzere 15 adet siyasi parti vardır. Parti içi disiplinin yüksek olmaması nedeniyle Senato ve Milletvekili Meclisi görüşmelerinde sık sık oy kaymaları yaşanmakta, bu nedenle Yasama organı, Başkana karşı bir denetleme mekanizması olmak konusunda zayıflık yaşamaktadır. Yönetimin ve gücün aşırı merkezileştiği Brezilya’da sosyal taleplerini dile getirmeye çalışan kesimlerin toplumsal hareketler gibi kurumsal olmayan siyasal katılım biçimlerine yönelmelerinin nedenlerinden biri de budur.

26 eyaletten oluşan Brezilya’da her eyaletin kendi yasalarıyla belirlenmiş yetkileri kullanan bir hükümeti vardır. Valiler doğrudan halkoyuyla seçilmektedir ancak Brezilya’nın merkeziyetçi yapısından dolayı valilerin yetkileri Amerika’daki meslektaşlarından daha sınırlıdır. Tek meclisli bir Eyalet Meclisi yasamadan sorumludur. Yerel yargının yetkileri, federal (ulusal) mahkemelerle çatışmayacak şekilde düzenlenmiştir (Pilpil ve Karbuz,2013: 18-19). Eyaletler, otoyol güvenliğinden, kamu altyapı yatırımlarından, iletişim hizmetlerinden ilk ve orta seviyede eğitim veren kamu okullarından (belediyelerle birlikte) ve kamu hastanelerinden sorumludur.

1.3. Topraksız Kır İşçileri Hareketi’nin Mücadelesinin Gelişimi

Yoksulluk, yoksunluk ve sefaletle özdeşleşen Brezilya kırsalında ‘işleyenler için toprak’⁹ sloganıyla ekilmeyen özel arazileri ve devlete ait toprakları işgal etmek

⁸ 1992 yılında Devlet Başkanı Collor de Melo Kongre tarafından yolsuzlukla yargılanmış ve istifa etmek zorunda bırakılmıştır.

amacıyla örgütlenen Topraksız Kır İşçileri Hareketi, toprak oligarşinin politik ve ekonomik iktidarına karşı koymak ve tarım reformunu gerçekleştirmesi için hükümet üzerinde baskı kurmak amacıyla otonom bir kitle hareketi olarak 1984 yılında resmi olarak kurulmuştur. Topraksız köylülerin içinde bulunduğu koşulları Brezilya'nın sosyal ve ekonomik yapısı ile bir bütün olarak gören bu nedenle de toprağın fethinin tek başına bir sonuç doğurmayacağının farkında olan MST, toprağın dönüşümü için toplumun bütünlüklü biçimde dönüşmesi gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla toprağı işleyenlerin yönetmesi için verdiği mücadele aynı zamanda 'kapitalizme' son verecek adil, eşit bir toplum yaratmak için verilen bir mücadeledir.

Askeri rejimin zayıfladığı dönemde ortaya çıkan politik fırsatlar aracılığıyla örgütlenmesi kolaylaşan MST, 1985 yılında askeri rejimin yerini geniş bir sivil koalisyonla bırakması ile gelişen politik fırsatları değerlendirerek gelişimine hız vermiştir. Brezilya'da sınıf mücadelesinin yükseldiği, toplumsal hareketlerin canlandığı bu dönemde ortaya çıkan hareketlerin hepsinin ortak talebi devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçildiği ve özgürlüklerin garanti altına alındığı yeni bir anayasanın yapılmasıdır (Stedile, 2008:200). Bu amaçla 1984 ve 1989 arasında iki milyon kişinin katıldığı sokak gösterileri organize edilmiştir.¹⁰ MST'de demokrasiye geçişi temel taleplerinden biri olarak ilan etmiş ve dönemin demokrasi mücadelesine aktif şekilde katılmıştır. Devletin baskı kapasitesinin azaldığı ve politik gruplaşmaların istikrarsızlaştığı bu süreçte MST tarım reformu talebini gerçekleştirmek için toprak işgallerine de hız vermiştir. İşgali hükümetin taleplerini gerçekleştirmesi, kamuoyunun dikkatinin toprak sorunu üzerine çekilmesi ve

⁹ Bu slogan ilk olarak CPT tarafından kullanılmıştır. MST'nin de ilk olarak bu sloganla yola çıkması CPT'nin Topraksızlar Hareketi'nin oluşumunda pay sahibi olduğunun bir göstergesidir.

¹⁰ 'Diretas já' (Doğrudan seçimler, hemen şimdi) kampanyası: devlet başkanını halkın doğrudan seçmesini talep eden kampanya

harekete katılanların örgütlü mücadele becerisi kazanabilmesi için stratejik bir araç olarak kullanan hareket; zapt edilen topraklarda tarımsal üretimin yapılabilmesi için bu süreçte oluşturduğu kooperatiflerle topraksız köylülere tohum ve kredi desteği de sağlamıştır (Harnecker, 2006: 46-50).

Toplumsal kesimlerin demokratik talepleri çerçevesinde şekillenen yeni anayasanın 1988 yılında kabulünün ardından 1989 yılında yapılan başkanlık seçimleri Brezilya’da sınıf mücadelesi ve MST için yepyeni bir dönem başlatmıştır. Bir tarafta Brezilya toplumunun içinde bulunduğu krize halkçı bir çözüm öneren ve işçi sınıfıyla birlikte MST’nin de desteklediği PT lideri Lula’nın; diğer tarafta neoliberalizm etrafında kenetlenen hakim sınıfların adayı olan Collor de Melo’nun başkanlık için yarıştığı bu seçim Brezilya’da iki farklı sınıfsal projeyi de karşı karşıya getirmiştir. Collor ikinci turda çok az bir oy farkıyla¹¹ başkanlığı elde etmiş; bu seçiminin ardından Brezilya’da neoliberal politikaların hakimiyeti başlarken, sınıf mücadelesi ve toplumsal hareketlerde büyük bir geri çekilme yaşanmıştır (Stedile, 2008: 200). Kitle hareketlerindeki on yıllık büyüme döneminin sona ermesi ve neoliberal politikalar ve hakim sınıfların temsilcisi olan Collor’un iktidara gelmesi MST militanları içinde çok büyük bir moral çöküntüye yol açıp, hızlı bir tarım reformu gerçekleştirileceğine dair umutların yok olmasına yol açmıştır. Bu dönemde toplumsal protesto aktiviteleri kentsel ve kırsal alanda gerilerken, MST mücadelesini istikrarlı olarak devam ettirmiştir (Ondetti, 2008: 107). Yeni hükümetin MST’yi ortadan kaldırmak için harekete gerçekleştirdiği işgaller için davalar açması, kolluk kuvvetlerini MST işgallerine karşı harekete geçirmesi, topraksızlara verilen tarımsal destekleri ve kredileri ortadan kaldırması MST’nin mücadelesini büyük bir zora

¹¹ Collor de Melo %53, Lula da Silva %47 oy almıştır.

sokmuştur. Collor hükümetinin sert politik baskıları ile karşı karşıya kalan MST, bu süreçte işgal eylemlerini azaltmıştır (Ondetti, 2008: 109-110). Bu dönemde ikinci ulusal kongresinde kabul ettiği ‘ İşgal et, diren, üret’ sloganının¹² ‘diren’ kısmına vurgu yaparak toplumsal mücadelesini devam ettiren MST, hareketin mobilizasyon kabiliyetinin ortadan kalmaması ve oluşturulan kolektif kimliğin yok olmaması için kurduğu yerleşke ve kamplarla organik bağlarını güçlendirmiş, örgütlenmesini daha kurumsal bir hale getirmiştir (Harnecker, 2006: 56-58).

Diğer toplumsal hareketler köşelerine çekilirken MST’nin toprak mücadelesine devam ettiği böylece tüm ülkede tanınırlığını ve şöhretini haklı biçimde hızla arttırdığı (Stedile, 2008: 203) Collor hükümeti dönemi, Collor’un yolsuzluk suçlamasıyla yüce divana sevkinin ardından 1992’de başkanlıktan istifa etmesi ile son bulmuştur. Collor’un tasfiyesinin ardından hükümeti kuran Itamar Franco’un iktidar döneminde toplumsal hareketlere karşı takınılan yapıcı tavır sonucunda MST üzerindeki baskılar kalkmış, hükümetin MST’den resmi olarak delegasyon talep etmesi ile de hükümet ile hareket arasında toprak reformu için resmi olarak müzakereler başlamıştır (Harnecker, 2006: 60-61).

Topraksızların başarı umudunu arttıran bu olumlu atmosfer 1994’de hakim sınıfların desteklediği Fernando Henrique Cardoso’nun başkan seçilmesiyle son bulmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu yüksek enflasyon ve ekonomik kriz ortamından çıkış için piyasanın serbestleşmesi, özelleştirmeler ile devletin ekonomideki payının küçülmesi gibi neoliberal politikalarına hız veren Cardoso hükümeti, MST ve diğer kırsal hareketlerin toprak reformu konusundaki beklenti ve

¹² 1989’daki İkinci ulusal MST Kongresinde doğan ‘İşgal et, diren, üret’ sloganındaki üretim vurgusu yerleşkelerde kolektif üretime dayalı yeni bir üretim tipi dolayısıyla yeni bir toplum tipi yaratılması hedefini simgeliyordu.

taleplerini yok saymış, Dünya Bankası destekli geliştirilen piyasa destekli tarımsal reform projesini uygulamaya koymuştur. Tarım reformunu özel bir girişime çeviren ve toprak piyasasını Topraksızlar'la toprak sahiplerinin 'eşit' koşullar altında pazarlık yapacakları bir düzlem olarak tanımlayan bu projeye göre topraklar Kuzeydoğu Brezilya Bankası aracılığıyla sahipleri tarafından topraksızlara bireysel temelde satılacaktı (Yeğin, 2004: 20). Kırsal işçi sendikaları ve yerel birliklerin de üyelerinin borç ödemelerini güvence altına almak üzere dahil edildiği bu proje, toprak sahipleri sınıfı için büyük bir kazanç doğururken zaten yoksul olan topraksızların toprak satın alacak güce sahip olmaması nedeniyle topraksız köylüler için hezimet yaratmıştır. Dolayısıyla MST toprak işgallerini devam ettirmiştir. Bu noktada MST tarım reformunu gerçekleştirmek için geniş toplumsal kesimler ile işbirliğinin gerekliliğinin farkına varmış, farklı sivil toplum örgütleri ve hareketlerle işbirliği geliştirerek toplumsal tabanını yayma çabasına girişmiştir.

İktidarının birinci döneminde MST'yi ve toprak sorununu yok sayarak, ülkenin yeraltı, yer üstü kaynaklarını ve devlete ait sanayi kuruluşlarını özelleştirmeler yoluyla piyasanın hizmetine sunacak politikaları yürürlüğü koyan Cardoso hükümeti; ikinci döneminde (1998-2002) yönünü tarıma çevirmiş, makineleşmenin her geçen gün arttığı tarım sektörünü uluslararası pazara açmıştır. Hükümet tarafından uygulamaya konulan yeni tarım modeli ile uluslararası şirketler Brezilya'daki tarımsal üretimi ve iç Pazar fiyatlarını belirler hale gelmiş; zırai endüstri oligopolleşerek birkaç uluslararası firmanın kontrolüne girmiş; ulusötesi şirketlerin gerçekleştirdiği biyoteknolojik devrim sonrası geliştirilen hibrit tohumlar Brezilya tarımında tohumun bu şirketler lehine tekelleşmesinin yolunu açmıştır (Stedile, 2008: 203-206). Tarımda kamu sektörünün rolünü azaltan ve topraksız

köylüleri ulusötesi şirketlerle karşı karşıya getiren bu neoliberal tarım modeli, Brezilya kırsalındaki sosyal adaletsizliğin boyutlarını arttırırken, MST'nin toprak reformu için yürüttüğü örgütlü mücadeleye yeni bir boyut kazandırmış; MST'yi neoliberalizme karşı mücadelede başlıca ulusal referans noktası haline getirmiştir. Bu dönemde MST'nin finansal kaynaklarına sınırlama getiren hükümet, MST'nin kamuoyundaki imajını zedelemek için büyük bir medya kampanyası başlatmıştır (Carter, 2010: 196). Artan baskılar nedeniyle toprak işgallerinin azaldığı bu süreçte MST tüm olumsuzlara karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu dönemde bir milyonun üzerindeki katılımcısı ile Brezilya'nın ve Latin Amerika'nın en etkili toplumsal hareketlerinden biri haline gelen MST, tarım reformu talebinin yanında; neoliberal ekonomik büyüme modeline, servetin sınırlı yoğunlaşmasına, evsizlik ve eğitimsizlik sorununa karşı toplumsal reform talebiyle yürüttüğü toplumsal mücadeleye hız vermiş (Vanden, 2012:40), 2002 yılında Cardoso'nun aile çiftliğini işgal ederek, sahip olduğu halkçı söyleme karşı Başkan Cardoso'nun hakim sınıfın bir üyesi olduğunu gerçeğini Brezilya toplumuna bir kez daha hatırlatmıştır. Kamuoyunda ses getiren bu ve benzeri eylemler ile neoliberalizmin toplumdaki yıkıcı etkilerine karşı büyük bir toplumsal muhalefetin örgütlenmesine katkı sağlayan MST 2002 yılı başkanlık seçimlerinde açık şekilde Lula da Silva'yı destekleyerek İşçi Partisi'nin bir seçim zaferi kazanmasına katkı sağlamıştır (Kürkçügil, 2004).

2. MST'NİN OLUŞUMUNA ZEMİN HAZIRLAYAN ETMENLER

Her toplumsal hareket içinde doğduğu toplumun dinamiklerine uygun olarak şekillenir. Brezilya'da MST'nin oluşumuna zemin hazırlayan ve onun mücadelesini şekillendiren etmenler tezin ikinci bölümünde değinilen Latin Amerika'da yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışına neden olan koşullardan bağımsız değildir.

1980 sonrası kıtada ortaya çıkan tüm toplumsal hareketler askeri rejimlerin kıta halklarına zorla dikte ettiği neo-liberal politikalar sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik koşullara tepki olarak Polanyi'nin deyimiyle karşı hareket olarak şekillenmişlerdir. MST'nin kendisi de Brezilya'da uygulanan neoliberal politikaların sonucunda ortaya çıkmış olan ekonomik, sosyal ve koşullara karşı toplumdan yükselen bir karşı harekettir.

Bu bölümde neoliberal politikaların Brezilya toplumu üzerindeki tüm etkilerine değinilmeyecek; sadece MST'nin ortaya çıkışının arkasında yatan sosyo-ekonomik koşullar, politik yapı ve uluslararası konjonktür incelenecektir.

2.1.Sosyo-Ekonomik Koşullar

Askeri diktanın devlet yönetimine el koyduğu 1964 yılında ithal ikameci sanayileşmeye dayalı ekonomi büyüme modeli başarısız olmuş, Brezilya büyük bir ekonomik krizin içine girmişti. Krizden çıkmak ve ülke ekonomisinin gelişimini yeniden sağlamak için askeri yönetim endüstriyel bir gelişim planı ortaya koydu. Neoliberal ekonomi politikalarının öncülü sayılabilecek bu plan endüstriyel gelişimi sağlamak için yabancı yatırımcıları teşvik etmeyi; verimliliği arttırmak için kamuya ait olan sanayi kuruluşlarının özelleştirilmesini; emek piyasasının ve ücretlerin yatırımlara zarar vermeyecek şekilde yeniden düzenlenmesini öngörüyordu. Askeri yönetimin endüstriyel gelişim planının diğer bir parçası da tarımın modernleşmesi idi (Wolford, 2006: 165). Gelişmemiş tarım ekonomisinden gelişmiş sanayi ülkesine geçişi hedefleyen bu plan toprak sahipleri sınıfı tarafından da desteklendi (Ondetti, 2008: 58). Brezilya'da tarımın modernizasyonu 1970'lerde hızla başladı. Tarımda makineleşmenin artışı ve tarımsal üretimin ticarileşmesini içeren bu modernizasyon

politikası, Brezilya’da tarımsal üretimi arttırsa da beraberinde getirdiği tarımsal sömürü mekanizması ile kırsaldaki fakirler açısından sosyo-ekonomik bir felakete neden oldu.

Brezilya kırsal fazenda adı verilen geniş tarım arazilerini elinde tutan bir avuç toprak sahibinden; bu topraklarda ücret karşılığı çalışan ve sayıları dört milyonu bulan topraksız tarım işçisinden ve sayıları bir o kadar olan küçük çiftçi ve ortakçı oluşuyordu. Sömürge dönemi ve sonrasındaki erken cumhuriyet döneminde şekillenen bu adaletsiz sosyal yapıdaki sorunlar Brezilya’da tarımın modernizasyonu süreci ile derinleşti. Bu süreçte tarımın ticarileşmesi ve mekanizasyonu birlikte ilerledi. Tarımın ticarileşmesi piyasa değeri yüksek olan tarımsal ürünlerin üretimi anlamına geliyordu. Buna göre büyük toprak sahipleri fazendalarında yüksek kar sağlayacak tarım ürünleri yetiştirmeye başladı. Tek tip tarım ürünü yetiştirilmesine dayalı plantasyon tarımının yapılması kırsal kesimdeki mekanizasyonu da hızlandırdı. Teknolojik dönüşüm ve ticari tarıma geçiş kırsalda kalıcı işgücüne olan ihtiyacı azalttı (Ondetti, 2008: 60). Ekonominin yabancı yatırımcılara açılması ile birlikte güçlü ulusötesi şirketlerin özellikle Güneyde tarımsal faaliyetlere dahil olduğu bu süreçte Brezilya’nın güney ve güneydoğusunda soya fasulyesi, kahve ve pamuk plantasyonlarının oluşturulması ve buradaki işçilerin, kiracı çiftçilerin, ortakçıların yerini son teknoloji makinalara bırakması ile büyük bir topraksız köylü kitlesi ortaya çıktı.

Tarımın modernizasyonu sürecinden olumsuz etkilenen sadece tarım işçileri değildi. Hükümetin mali teşviklerinden yararlanan ve yaptıkları ticari tarım ile karlılıklarını her geçen gün arttıran büyük toprak sahipleri topraklarını genişletmek için çevrelerindeki küçük çiftlikleri satın almaya yöneldiler. Üretim verimliliği çok

sınırlı olan piyasa koşullarında büyük toprak sahipleriyle rekabet edemeyecek olan çiftçiler topraklarını satmak zorunda kalarak kırsaldaki topraksız köylü kitlesine dahil oldular. Bu süreçte arazi fiyatlarında meydana gelen yükselme kiracılar ve ortakçılar içinde işleyecek bir toprak parçasına sahip olmayı güçleştirdi (Ondetti, 2008: 60-61). Böylece Brezilya kırsalında toprak mülkiyeti dağılımındaki adaletsizlik daha da derinleşti. Askeri rejimin sona erdiği 1985 yılında toprak sahiplerinin %10' ekilebilir tarım arazilerinin %80'ine sahipti (Wolford, 2006: 165).

Bu süreçte kırsalda iş bulma şansı kalmayan ve topraklarından sürülen topraksız köylüler büyük şehirlere ya da tarımsal kolonilere göç etmek zorunda kaldılar. Topraksız köylülerin büyük şehirlere göçü başlangıçta kırsaldaki sorunların çözümü gibi göründü. Çünkü askeri yönetimin endüstrileşme planı kırsalda sosyal anlamda büyük bir yıkıma yol açmış olsa da, şehirlerde büyük bir gelişime neden olmuştu. Sanayinin geliştiği, ekonominin hızla büyüdüğü bu dönemde GSMH ortalama olarak %11,2 büyüdü, enflasyon oranı %58'lerden %16'lara düştü. Brezilya'nın 1967-1973 arasındaki hızlı ekonomik büyümesi tüm dünyaca 'Brezilya Mucizesi' olarak adlandırıldı (Burn, 1993). Kırsaldan şehirlere göç eden topraksız işçilerin kolayca iş bulabildiği ve şehirlerde kendilerine yeni bir yaşam kurabildiği bu dönem çok uzun sürmedi. Brezilya endüstrisi 1970'lerin sonlarına doğru krize girdi; bu krize bir de dünya petrol krizi ve ülke ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz sonuçlar eklenince şehirlerdeki işsizlik oranı hızla arttı. Krizi aşmak için IMF ve Dünya Bankasınca önerilen 'yapısal uyum planları' ile birlikte uygulamaya konulan neo-liberal ekonomi politikaları ise Brezilya ekonomisini uzun vadede daha büyük bir krizin içine sokup, toplumdaki gelir adaletsizliğinin daha da artmasına neden oldu.

Bu süreçte kırsal göçün devam etmesi ancak gelenlerin sanayi ya da hizmet sektöründe iş bulamamaları sonucu, Rio ve San Paulo gibi büyük metropollerin çeperlerindeki gecekondu mahalleleri olan favelasların sayısı hızla artmıştır. Brezilya'daki Favelaslar Türkiye'deki gecekonduların aksine iç içe geçmiş olup arada hiçbir yol bağlantısının olmadığı, dikine, evlerin üst üste yapıldığı tepenin zirvesine doğru kıvrılmış yerleşkeler halindedir (Sustam, 2009). Ne elektrik, ne su ne de kanalizasyon sisteminin var olduğu favelaslarda ikamet edenler ülkedeki işsizlik oranının çok yüksek olması nedeniyle sokak ticareti, uyuşturucu satıcılığı gibi marjinal faaliyetlerle hayatlarını kazanmaktadır (Löwy, 2004: 272).

Sayıları hızla artan tarımsal işsiz ve topraksız köylü açısından ikinci çözüm yolu tarımsal koloni alanlarına göç etmek oldu. Endüstrileşme planı kapsamında tarımın mekanizasyonu ve ticarileşmesi sonucu işsiz ve topraksız kalan milyonlarca tarım işçisinin içine düştükleri sefaleti yok etmeye yönelik olarak askeri rejim tarafından Tarımsal Kolonizasyon Projesi geliştirildi. Bu kapsamda 1970'de Brezilya'nın farklı bölgelerindeki koloni alanlarına topraksız insanları yerleştirmek amacıyla Tarım Reformu ve Kolonizasyon İçin Ulusal Enstitü (INCRA¹³) kuruldu (Ondetti, 2008: 63). 'İnsansız topraklar için topraksız insan' mottosunu belirleyen bu koloni programı gerçekte Brezilya'nın toprak yapısını dönüştürmekten daha çok ülkenin sınırlarında yerleşkeler oluşturarak ulusal güvenliği sağlamayı hedefliyordu (Mattei, 2005: 342). Hükümet destekli Amazon Koloni Programı ile Amazon bölgesindeki yağmur ormanlarına göç eden köylüler bu bölgedeki ağaçları kesip kendilerine tarım alanları açtılar (Vanden, 2012: 38).Amazonlarda büyük bir ağaç katliamına ve çevre felaketine yol açan bu program orman toprağının tarım için

¹³ Instituto Nacional de Colonizacao e Reforma Agraria: INCRA kuruluşun Portekizce isminin kısaltılmışıdır.

verimli olmaması nedeniyle köylüler için büyük bir başarısızlıktı. Toprak bolluğu olduğu yönündeki resmi propagandaya kapılarak Rondonia, Para, Grosso gibi tarımsal koloni alanlarına göç eden topraksız köylüler ise bu bölgelerde yolun ve tarımsal üretim araçlarının olmaması, toprakların tarım için elverişsiz olması nedeniyle tarımsal üretim yapamadılar. Brezilya'nın uluslararası sınırlarına yakın olan bu bölgelerde güvensiz iş koşulları altında değerli taş ve maden ocaklarında çalışmaya başladılar. Ancak uygulanan neoliberal ekonomi politikaları sonucu devlete ait bu madenlerin uluslararası şirketlere satılması sonucu bu topraklardan da kovuldular (Harnecker, 2006: 33).

Tarımsal mekanizasyon ve neoliberal ekonomi politikaları uygulamaları nedeniyle topraklarından sürülen ve işsiz kalan topraksız köylülerin yaşamlarını sürdürmek için başvurdıkları şehirlere göç etme ve tarımsal kolonilere taşınma yollarının bir sonuç vermemesi bu kitleyi üçüncü bir çözüm yoluna başvurmaya itmiştir: kırsal kesimde direnmek ve köylülerin yaşadıkları yerlerdeki toprakları elde etmelerini sağlayacak yeni mücadele yöntemleri geliştirmek (Harnecker, 2006: 34). Bu çözüm yoluna başvuran topraksız köylüler MST'nin sosyal tabanını oluşturmuştur.

2.2. Politik Koşullar

1964'de ülke yönetimine el koyan askeri dikta toplumun orta ve üst sınıflarından büyük bir destek almıştı. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan ve toplumsal gerilimden Brezilya Komünist Partisini (PCB), sendikaları ve sınıf mücadelesi yürüten toplumsal hareketleri sorumlu tutan askeri rejimin ilk işi toplumdaki kitlesel hareketliliği bastırmak oldu. Partileri, sendikaları ve hareketleri

ülkeye komünizmi getirmeye çalışmakla ve toplumsal düzeni bozmakla suçlayan dikta rejimi ‘kamu güvenliği’ni gerekçe göstererek parti, sendika ve hareket örgütlenmelerini yasakladı. Kitlese hareketlerin yenilgiye uğrayarak ortadan kalktığı bu dönemde, PCB’nin yenilgisi ve solun uzun dönemli gerileyişi Komünist partinin parçalanmasına ve rejime karşı silahlı mücadeleyi destekleyen pek çok sol fraksiyonun ortaya çıkışına neden oldu.1968’den sonra artan sistematik devlet terörizmine karşı yükselen silahlı gerilla mücadelesi, askeri rejim tarafından çok şiddetli bir biçimde bastırıldı (Stedile, 2008: 200).

Hızlı ekonomik büyüme ve kamu güvenliği adına sivil hakların yok sayıldığı, insan hakları ihlallerinin sıradanlaştığı askeri dikta rejiminin meşruiyeti ülke ekonomisinin yavaşlamaya başladığı 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren sarsılmaya başladı. Rejimin destekçileri olan toprak oligarşisi, sanayi kapitalistleri ve kent burjuvazisine askeri dikta tarafından aktarılan kaynakların azalması ile birlikte, bu çevrelerde devletin ekonomiye müdahalesi eleştirilmeye ve iktidarın sivillere devredilmesi talepleri dile getirilmeye başlandı. Böylece Brezilya’da askeri rejimin insan hakları ihlallerinden kaynaklanan hukuki hak arama mücadelelerine karşı kendini etkin bir biçimde koruduğu ve kilit anayasal konularda belirleyici olmaya devam ettiği sınırlı ve kontrollü bir siyasi liberalleşme sürecine girildi. Bu dönemde eski sol örgütlerin devamı olan çok sayıda grup ilerici Katolik gruplarla, sol entelektüellerle ve genç aktivistlerle birleşerek demokrasinin yeniden tesisi, insan haklarına saygı ve siyasi afa birlikte iktisadi politikaların demokratik yönde değiştirilmesini talep ettiler (Saad-Filho, 2007: 127). Toplumun tüm kesimlerinden askeri rejime hissettiği memnuniyetsizlik, 1978’deki dünya petrol krizinin etkileri sonucu Brezilya’daki ekonomik krizin derinleşmesi ile daha da arttı. Bu süreçte

öğrenci eylemleri ve sendikal hareketler hızla arttı. Mayıs 1978’de 300 bin metal işçisinin greve gitmesi ve sonrasındaki müzakereler ile önemli kazanımlar elde etmesi askeri rejimin kitle eylemleri karşısındaki savunmasızlığını göstermekle birlikte işçi sınıfı mücadelesine ve sendikal hareketlere de hız verdi.

1970’lerin sonuna gelindiğinde askeri yönetime, geleneksel politik parti ve liderlere karşı toplumun tüm kesimlerinde büyük bir memnuniyetsizlik ve tepki mevcuttu. Askeri rejimin meşruiyetinin kalmadığı, demokrasiye geçiş için öngörülen siyasi liberalleşme çabalarının ve liberalleşmenin bayraktarlığı yürüten burjuva sınıfının ve muhafazakar partilerinin toplumda güvensizlikle karşılandığı bu dönemde yeni kitle örgütlenmeleri oluşturmaya yönelik çabalar başladı. Brezilya solunun popülizm, yolsuzluk ve kayırmacılık gibi geleneksel hastalıklarına bulaşmamış, işçi sınıfı mücadelesinin öncülüğünü yapacak bağımsız, demokratik bir kitle partisi kurma fikrinden yola çıkılarak 1980’de kurulan İşçi Partisi (PT) bu çabaların ilk meyvesidir (Saad-Filho, 2007: 129). Partinin başkanlığını, 1978’deki metal işçileri grevi ile adından söz ettiren Metal İşçileri Sendikası başkanı, Lula da Silva’nın üstlendiği İşçi Partisi; toplumun çok farklı kesimlerinden grupların ve akımların -işçiler, eski silahlı sol militanlar, devrimci sol gruplar, taban kilisesi cemaatleri, Hristiyan esinli kırsal sendika ve köylü birlikleri ve entelektüeller- bir araya gelmesi ile inşa edilmiştir (Löwy, 2004: 274-277).

Dikta rejimi süresince askeri yönetim sendikal hareketleri kendisi ile uyumlulaştırmak için bazı sendikalara bazı ayrıcalıklar tanımış ve devlet güdümlü sendikacılığın oluşumunu sağlamıştı. Şehirde uygulanan neoliberal ekonomi politikaları sonucu artan sınıfsal uçuruma sessiz kalıp, işçi sınıfı mücadelesini sönmüslendiren; kırsal alanda ulusötesi şirketlerin ürettiği hibrit tohumların, kimyasal

gübrelerin, hayvanlar için ilaçların ve diğer ürünlerin kullanımına ve yayılmasına yardımcı olan resmi sendikacılığa karşı yeni bir sendikal örgütlenme kurma çabasının sonucunda Birleşik İşçi Sendikası(CUT) kurulmuştur. 1983 yılında kurulan ve üye sayısı 10 milyonu bulan CUT¹⁴ Brezilya modern tarihindeki ilk sendika merkezidir. İşçi sınıfı mücadelesinin ve neoliberalizme karşı verilen mücadelenin başat aktörlerinden biri olan CUT, MST'nin kırsalda yürüttüğü kitlesel mücadelenin de önemli müttefiklerinden biri olmuştur.

1985'e gelindiğinde askeri rejim iktidarı PT'nin katılmayı reddettiği orta yolcu geniş bir koalisyona devretti (Saad-Filho, 2007: 129). Neoliberal politikaların takipçisi olan bu koalisyon hükümetine karşı, demokratik hakların geliştirilmesi, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi ve yeni anayasa gibi taleplerle kitlesel hareketler yükseldi. Geçmiş köylü hareketlerinin mirasçısı olan MST de bu yükselen kitle hareketlerinin bir parçasıdır.

2.3. Uluslararası Konjonktür

Brezilya sahip olduğu sömürge geçmişi nedeniyle ve emperyal devletlerin tahakküm merkezlerinden biri olarak Latin Amerika'daki diğer devletlere benzer şekilde uluslar arası konjonktürdeki güç dengelerinden doğrudan etkilenmektedir. Tarihsel olarak Portekiz sömürgeliğinden kurtulup bağımsız bir cumhuriyet haline gelmesinden itibaren özellikle Amerikan emperyalizminin güç sahası içinde kalan Brezilya'da bu durum hem ekonomik hem de siyasal anlamda Amerika'ya ve uluslararası güçlere bağımlılık yaratmıştır. 20. yüzyılın başlarında güçlü tarım oligarşisinin yönetimi tarıma dayanan ekonomi ve bu nedenle ülkedeki hakim tarım

¹⁴ Bazı kaynaklarda üye sayısı 20 milyon olarak gösterilmektedir.

oligarşisinin oluşturduğu Brezilya’da ihraç edilen başlıca tarım ürünlerinin kahve, pamuk, kauçuk olması ve bu pazarda Brezilya’nın en büyük alıcısının ABD olmasıyla birlikte tarım oligarşisi ve Amerika arasında gelişen işbirliği, ülkenin yer altı kaynaklarının Amerikan şirketlerince işletilmesi ile Brezilya ekonomisini ABD’ye bağlı hale getirmiştir. Sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile birlikte sahip olduğu coğrafi ve demografik özellikleriyle Latin Amerika’daki başat güç olan Brezilya, kıtayı kendi arka bahçesi olarak gören ve bölge üzerinde emperyal niyetlere sahip olan Amerika’nın, Latin Amerika’daki emperyal hakimiyeti kurmak için öncelikli hedefi olmuştur. Bu amaçla ekonomik bağımlılıkla yetinmeyen ABD, ülkenin siyasi olarak da kendisine bağımlı olması için ülke yönetimine el koyan sivil ve askeri yönetimleri desteklemiştir. 1910’da Vargas’ın sivil darbesiyle başlayan bu süreçte, Vargas yönetiminin ABD’nin yanında II. Dünya savaşına girmesi ülkedeki ABD tahakkümüne bir örnektir. II. Dünya savaşı sonrası ABD ve Sovyetler Birliği arasında başlayan ve dünya sistemini çift kutuplu hale getiren Soğuk Savaş ilk etkilerini Brezilya’da göstermiş, 1947’de Komünist parti, sol sendikalar ve toplumsal hareketlerin tamamı ülkeye komünizmi getirmeye çalıştıkları suçlamasıyla baskı altına alınıp yasaklanmışlardır. Bu dönemde tüm kıtada olduğu gibi Brezilya üzerinde de emperyal yayılmasını hızlandıran ABD, komünizm tehlikesini öne sürerek sadece ekonomik ve siyasal alanda değil askeri alanda gücünü arttırmaya yönelmiştir. 1964 yılında Brezilya’da gerçekleşen askeri darbe ve onun 20 yıllık iktidarı döneminde uyguladığı ABD yanlısı politika bunun bir sonucudur.

1980’lerin ikinci yarısına gelindiğinde uluslar arası konjonktür büyük bir değişime uğramıştır. Sovyetlerin gücünün azalması ve 1989’da Doğu Avrupa’dan çekilip, 1991’de rejimin yıkılması ile Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte iki

kutuplu dünya düzeni de ortadan kalkmıştır. Amerikan hegemonyasındaki yeni tek kutuplu dünya düzeni, Brezilya’da ülkeyi komünist tehditten korumak ve kamu düzenini sağlamak için iktidara el koyan askeri diktanın meşruiyet temelini ortadan kaldırmış, böylece 1970’lerin ortasından itibaren başlayan siyasal liberalleşme süreci hız kazanmıştır. Demokratik hakların genişletilmesi, devlet başkanının halk tarafından seçilmesi gibi ortak talepler etrafında mobilize olan gruplar, Brezilya toplumunda büyük bir kitle hareketliliği yükseltmişlerdir. Demokrasi yanlısı olan, sivil toplumu geliştirici ve barışçı bir retoriğe sahip olan bu hareketler; uluslararası kamuoyunda sempati toplamış; başka ülkelerdeki toplumsal hareketlerden finansal yardımlar almanın yanı sıra, bu hareketlerin bilgi ve deneyimlerinden de yararlanmışlardır.

2.4. Bölgesel Konjonktür

MST başta olmak üzere kıtadaki pek çok toplumsal hareketin giriştikleri çatışmacı mücadeleye güç kazandıran ve onlar için bir umut ve esin kaynağı olan gelişme Meksika’da NAFTA’nın yürürlüğe gireceği tarih olan 1 Ocak 1994’de Zapatistalar öncülüğünde Chiapas bölgesinde başlayan ayaklanmadır. Meksika üzerindeki emperyalist etkiyi yıkmak amacı ve yerli kimliğinin ve haklarının tanınması yönündeki talepleri ile Zapatistalar başlattıkları bu ayaklanma “solda yer alanların Başka Alternatif Yok sendromuna teslim olmalarına verilmiş acil ve canlandırıcı bir yanıt” (Robinson, 2008: 160) olmuştur. Kıta devletlerinin bölgeselleşme konusunda yaptıkları hamleler ve Zapatistaların NAFTA’ya karşı başlattıkları ayaklanma kıtadaki Amerikan emperyalizmine, küresel neoliberal politikalarına ve bunların yerli uygulayıcılarına karşı örgütlü mücadeleleri canlandırmış, MST’de bölgesel konjonktürdeki bu olumlu gelişmeleri bölgedeki

devletler (Küba, ilerleyen dönemde Venezüella) ve toplumsal hareketler ile ilişkilerini geliştirmek ve yürüttüğü örgütlü mücadeleye güç kazandırmak için kullanmıştır.

Brezilya’da MST başta olmak üzere yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve gelişimini kolaylaştıran konjonktürel dönüşüm sadece iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkmasıyla birlikte dünya konjonktüründe meydana gelen tek kutupluluk ile sınırlı değildir. Tezin ikinci bölümünde aktarıldığı üzere 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin yıkılışı ile birlikte liberalizmin zaferinin ilan edildiği, neoliberal ekonomi politikalarının ve küreselleşmenin tek seçenek olarak öne sürüldüğü Amerikan hegemonyasındaki bu yeni dünya düzenine karşı, Latin Amerika kıtasında anti-emperyalist ve anti-kapitalist nitelikler taşıyan toplumsal hareketlere güç kazandıran ve ‘baka bir dünyanın mümkün’ olduğuna dair umut aşılayan gelişmeler yaşanmıştır. Bunlardan ilki askeri rejimlerin sona ermesi ile birlikte kıtadaki askeri ve siyasi hegemonyası sarsılan buna karşın kıta devletleriyle yaptığı ikili serbest ticaret anlaşmaları ile Latin Amerika’da ekonomik alanda tahakkümünü sürdüren Amerika’ya karşı bölgeselleşme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Güney Ortak Pazarı (Mercosur)’dır. 1991’de Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay tarafından kurulan Mercosur, üye devletler arasında serbest ticaret alanı oluşturmaya yönelik kurucu anlaşmasıyla aşırı derecede ticari olsa da, toplumsal adalete gönderme yapması, ABD’ye ve ABD ekonomisine açık şekilde düşman olma vaadi ve küresel kapitalist ekonomide bölgenin rekabet gücünü arttırma hedefiyle toplumsal vaadleri de içinde barındırmaktadır (Lievesle ve Ludlam, 2012: 30-31). Latin Amerika’nın ezilmiş halklarını Amerikan emperyalizmine karşı birleştirme ve böylece bağımsızlık kahramanlarından Jose

Marti'nin 'Neustra Amerika' (Bizim Amerikamız) düşünüyüşünü gerçekleştirme yönündeki ilk adımlardan biri olarak sayılabilecek Mercosur'a ilerleyen süreçte diğer pek çok kıta devleti üye olmuştur. "ABD'nin Latin Amerika çapında imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarıyla kıtada kurmakta olduğu serbest ticaret bölgesine karşı ilerici bir rol oynayabileceğini düşünen" (Savran, 2008: 265) Mercosur'un oluşumu, içinde bulundukları olumsuz sosyo-ekonomik şartlardan neoliberal ekonomi politikalarını ve kıtadaki ABD tahakkümünü sorumlu tutan bu nedenle küreselleşmeye, kapitalizme ve emperyalizme karşı örgütlenen toplumsal hareketlerin hükümetlerine ve topluma taleplerini daha güçlü bir çağrıyla seslenmesinin yolunu açmıştır.

3. SİYASALİ BELİRLEYEN BİR GÜÇ OLARAK MST'NİN OLUŞUMU

Brezilya kırsalının içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve politik koşullara bir cevap olarak şekillenen Topraksız Kır İşçileri Hareketi'nin ilk kıvılcımları, toprak mücadelesinin yeniden başladığı 1978'de 400 topraksız işçinin Brezilya'nın güneyinde bir fazendayı işgal etmesi ile ateşlendi. Hareketin resmi olarak kurulduğu 1984 yılına kadar başta güney eyaletleri olmak üzere Brezilya'nın pek çok eyaletinde "Toprak onu işleyene aittir" inancıyla büyük toprak sahiplerine ait ekilmeyen toprakların ya da devlete ait arazilerin işgali şeklinde yürütülen bu mücadele kapsamında yapılan toprak işgalleri spontane olarak geliyor ve yerel düzeyde etki doğuruyordu. İçinde bulunulan sosyo-ekonomik sorunların çözümü için toprağın işgal ile ele geçirilmesinin yeterli olduğu inancıyla yürütülen bu mücadeleler; toprak mülkiyetindeki adaletsizliğin altında yatan yapısal nedenleri dikkate almayan, işgale katılan topraksız köylünün sadece kendisini ve ailesini düşündüğü kişisel

mücadelelerdi. Teknikten uzak, geleneksel tarım anlayışıyla temelde yaşamak için üretim yapan ve kolektif üretime yanaşmayan bu köylüler arasındaki ortaklık hizmet değişimi ve grupların karşılıklı yardımlaşması ile sınırlı idi. Süreç içerisinde işgalcilerin toprak sahipleri ya da hükümet güçleri tarafından tekrar topraktan çıkartılmaları, toprağın tam olarak zapt edildiği ve köylü ailelerinin toprağa yerleştiği durumlarda ise toprağın işlenmesi için yeterli teknik bilgi ve malzemeye sahip olunmamasından dolayı yeterli üretim yapılamaması sebebiyle köylüler için zapt ettikleri toprak bir özgürlük alanı olmaktan ziyade kabusu dönüşmekte çözüm ise toprağın çok düşük fiyatlarla satılması ya da tamamen terk edilmesinde bulunmaktaydı (Harnecker, 2006: 18).

Toprağın örgütsüz şekilde işgal edildiği süreç, Brezilya’da askeri diktanın gücünün zayıflaması ve demokratikleşme sürecinin yeniden başlaması ile ortaya çıkan politik fırsatlardan yararlanılarak MST’nin 1984 yılında kurulması ile son bulmuş; toprak reformu ve kapitalizmden farklı, eşitlikçi, adil yeni bir toplum talebiyle örgütlü mücadele dönemi başlamıştır.

MST’nin kurulması için atılan adım toprak mücadelesini güçlendirecek ve baskı altına alınmayı, dağılmayı önleyecek ulusal bir hareketin inşasının zorunluluğu fikriyle 20-22 Ocak 1984’de toplanan Birinci Ulusal Topraksız İşçiler Toplantısı’nda gerçekleşmiştir (Harnecker, 2006: 43-44). İşgal liderlerinin ve pek çok tarım sendikası temsilcisinin katıldığı bu toplantıda toprağın zapt edilmesiyle mücadelenin bitmediği; toprak reformunun gerçekleştirilmesi ve daha adil, eşitlikçi bir toplum idealine ulaşılması için ulusal düzeyde otonom, örgütlü bir kitle hareketinin oluşturulması zorunluluğu kabul edilmiştir. MST’nin hedeflerinin ve mücadele

stratejilerinin belirlendiği toplantıda aynı zamanda hareketin isminin Movimento Sem Terra (Topraksız Kır İşçileri Hareketi) olmasına karar verilmiştir.

MST'nin taleplerinin ve genel mücadele prensiplerinin belirlendiği bu toplantıda Brezilya kırsalındaki toprak mülkiyetindeki adaletsizliğin, sosyal sınıflar arasındaki derin uçurumun, açlığın ve sefaletin sorumlusu kapitalist üretim tarzı ve hükümetin uyguladığı neoliberal ekonomi politikaları olarak gösterilmiştir. Gündelik tarım işçilerinin, 5 hektara kadar toprağı olan küçük zırai mülk sahiplerinin ve onların oğullarının, yarıcı ve ortakçıların 'topraksız' olarak tanımlandığı (Harnecker, 2006: 220) ve toprak yapısındaki son derece eşitsiz yapıya karşı tarım reformu için güçlü bir mücadelenin örgütlenmesinin gerekliliğinin vurgulandığı bu toplantıda, harekete ismini veren 'kır işçisi' terimi neoliberalizme karşı kentsel emekçilerle gerekli bir ittifakın temeli oluşturmak ve 'sınıfçı' ortak payda olarak emeğe vurgu yapmak için kullanılmıştır (Löwy, 2006: 210).

MST birinci kongresini 29 Ocak 1985'de, uzun askeri diktatörlük yıllarına son veren seçimlerde, Tancredo Neves'in geniş bir koalisyona dayanarak başkan seçilmesinden birkaç gün sonra, 23 eyaletten 1500 delegenin katılımıyla Curitiba eyaletinin başkenti Parana'da gerçekleştirmiştir. MST eyalet koordinasyon gruplarının yanı sıra, Katolik psikoposları ve başpsikoposları, Luteryan papazlar, CUT temsilcileri ve eyalet hükümetinden temsilcilerinin delege olarak katıldığı bu Kongre tarım reformu mücadelesine adanmış güçlerin geniş çeşitliliğini yansıtmakla birlikte MST'nin toplumdaki ilişki ağlarının genişliğini de göstermektedir (Löwy, 2006: 213; Harnecker, 2006: 46).

Brezilya’da sayıları 4 milyon aileyi bulan Topraksızlara toprakların yeniden dağıtımı için toprak reformu talep eden, adil, eşitlikçi, özgür yeni bir toplum kurma idealine sahip olan MST hedeflerini gerçekleştirmek ve hükümeti tarım reformuna zorlamak için toprağın zapt edilmesinin yeterli olmadığı ve sorunun asıl kaynağı olan kapitalist üretim tarzı ve neoliberalizmle mücadele etmesi gerektiğinin farkındadır (Stedile, 2002). Bu nedenle zapt ettiği topraklarda kurduğu yerleşkelerde kolektif üretim yapan, çok uluslu şirketlerin hibrit tohumlarına karşı organik tarımı savunan ve ürettiği organik tarım ürünleri ile hem Brezilya’da hem de uluslar arası arenada kendi pazarının oluşturan, alternatif bir eğitim ve sağlık sistemi kuran, yerleşkelerinde demokratik karar alma süreçlerini işleten MST, kapitalizmden farklı alternatif bir yaşam projeleriyle tüm dünyaya başka bir dünyanın mümkün olduğunu göstermiştir.

MST sadece ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürme misyonuna sahip değil; aynı zamanda yeni bir insan ve yeni insani ilişkiler yaratma misyonuna da sahiptir (Martins, 2000). Hareket içinde sürekli kadınların, etnik azınlıkların (yerliler ve siyahlar) eşitliği ve insan haysiyeti için mücadele verilmekte; ulusal önderlik örgütüne konulan %50 kadın kotasıyla da bu mücadele pratiğe dökülmektedir.

Dayanışma, sosyal adalet ve özerklik gibi temel etik değerlerle hareket eden kapitalizmden farklı kolektif üretim modeli, adil, eşit, özgür bir toplum kurma ideali idealiyle alternatif bir yaşam projesine sahip olan bunun için de sadece toprak reformu ile toprakların yeniden dağıtılması talebiyle sınırlı kalmayıp neoliberal ekonomik büyüme modeline, servetin sınırlı yoğunlaşmasına, evsizliğe, eğitimsizliğe karşı mücadele eden ve hem Brezilya’daki hem de tüm dünyadaki toplumsal hareketler ile işbirliği geliştiren Topraksız Kır İşçileri Hareketi, Brezilya’da

toplumsal inşa eden kurucu bir güç haline gelmiştir. Talepleriyle ve örgütlenme stratejileri ile geçmişteki köylü hareketlerinden ayrılan MST, kendisini bir sınıf hareketi olarak tanımlamasına ve işçi sendikası CUT ile iyi ilişkiler geliştirmesine, üyelerinin pek çoğunun İşçi Partisi militanı olup hareketin kendisinin de seçimlerde açıkça İşçi Partisi'nin destekçisi olmasına rağmen, geleneksel işçi hareketlerinin aksine kendisini sendika ve partilerin önderliğine bağlamamış; bu yapıların yektesi altına girmekten kaçınmış ve bağımsız bir hareket (bağımsızlığını kıskanan bir hareket!) olarak örgütlenmiştir (Löwy, 2006: 213).

MST'nin devlete bakış açısı da yeni toplumsal hareketler perspektifine uygundur. Geleneksel toplumsal hareketlerin aksine devlet iktidarını ele geçirme amacına sahip olmayan MST; Touraine ve Mellucci gibi yeni toplumsal hareket teorisyenlerinin iddialarının aksine mücadelesini sivil toplumun sınırları içinde kimlik siyasetini odağa alan kültürel bir çerçeveye de sınırlı tutmamıştır. Siyasal karar alma süreçlerine katılım için aktif şekilde mücadele yürüten, hükümetle toprak reformu konusunda müzakereler yapan, İşçi Partisi ve CUT ile işbirliği geliştiren MST için seçim alanı ve siyaset iktidarın kazanıldığı bir alan olarak değil varlıklı ve egemen muhalefete bırakılamayacak denli önemli bir alan olduğu için değerlidir (Ahmad, 2007: 221). MST'nin toplumsal kurucu bir güç olarak belirmesinin ve geleneksel toplumsal hareketlerden ayrışmasının nedenlerinden biri de hareketin öznesi olan topraksızlara bakış açısıdır. Harekete katılan bireyleri birer figüran olmaktan ziyade mücadelenin seyrini belirleyici birer aktör olarak değerlendiren MST'nin bireyin ve kitlelerin gücünü tanıyan böylece toplumsal mücadelede öncü parti ya da liderin gerekliliğine dair inanışları dışlayan bir anlayışı benimsemesinin

kökeninde hareketin kültürel çerçevesini de oluşturan Kurtuluş Teolojisinin insan anlayışı yatmaktadır.

Bu bölümde Brezilya’da siyasal olanı belirlemede birincil bir aktör olan MST’nin ortaya çıkışını teşvik eden politik fırsatlar, onu geleneksel toplumsal hareketlerden ayırtıran ve etkili bir mücadele yürütmesini sağlayan örgütsel yapı ve hareketin kültürel çerçevesi ayrıntısıyla incelenecektir.

3.1. MST’nin Oluşumunu Teşvik Eden Politik Fırsatlar

Brezilya’da ekilebilir tarım arazilerinin küçük bir azınlığın elinde olması ve buna karşı kırsalda geniş bir köylü kitlesinin köle ya da ücretli köle olarak çalışması olgusuyla belirginleşen derin sosyal adaletsizlik durumu sömürge döneminden günümüze varlığını devam ettirmiştir. Bu adaletsiz toprak düzenine karşı toprak reformu ile toprakların halka dağıtılması yönünde talep ve çabalar Brezilya kırsalının sosyal geçmişinin ayrılmaz bir parçasıdır. Kişisel eylemlerden anlık toplumsal patlamalar ve isyanlar ya da yerel düzeyde sınırlı bir etki doğuran köylü hareketlerinden farklı olarak, sadece ekonomik ve toplumsal ilişkileri değil, aynı zamanda insanı ve insani ilişkileri de dönüştürme misyonu ile toplumsalı yeniden inşa edici bir güç olarak ulusal düzeyde örgütlü toplumsal bir hareket olarak MST’nin oluşumu sadece var olan sosyo-ekonomik düzene karşı duyulan memnuniyetsizlik ve şikayetlerle açıklanamaz. Tezin birinci bölümünde bahsedildiği üzere, toplumsal düzene yönelik talep ve şikayetler toplumun farklı kesimlerinde her zaman mevcuttur. Bu talep ve şikayetlerin toplumsal dönüşümü sağlayacak kolektif bir mücadelede bütünleşmesi için örgütlenme, örgütlenme için ise kitleleri harekete katılmaya teşvik edecek politik fırsatlar şarttır. Dolayısıyla MST de mevcut rejimin

kırılganlıkları dolayısıyla ortaya çıkan politik fırsatları kullanarak ortaya çıkmış; toprak reformu talep eden grupları, tarım reformunu gerçekleştirmek için hükümet üzerine baskı kurma ve eşitlikçi, adil yeni bir toplum kurma amacıyla mobilize etmiştir. Tezin bu kısmında MST'nin oluşumu teşvik eden dönemin politik fırsatları incelenecektir.

a. Sistemin Siyasal Katılıma Açılması:

Topraksızlar Hareketi'nin ortaya çıkışına imkan tanıyan en büyük politik fırsat askeri rejimin zayıflaması ve ülkede demokratikleşme sürecinin başlaması ile siyasi sistemin kitlelerin katılımına açılmasıdır. Dikta rejiminin güçlü olduğu dönemde toplumdaki tüm siyasal katılım yolları kapatılmıştır, toprak reformuna yönelik olan her talep komünizm çağrısı olarak algılanıp kamu güvenliği öne sürülerek bastırılmıştır. Siyasi partilerin ve sendikalarında örgütlenmesinin kısıtlandığı ve toplumsal mücadelede büyük bir geri çekilmenin olduğu dönem 1978'lerden itibaren askeri rejimin gücünü kaybetmeye başlamasıyla son bulmuş; demokrasi talebinde ortaklaşan pek çok toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Askeri rejimin kitleler karşısında gittikçe güç kaybettiği ve toplumsal talepler karşısında sürekli tavizler vermeye başladığı bu geçiş sürecinde, ilk toprak işgalleri de başlamış, devlet arazileri zapt edilip toprak reformu talep edilmiştir. Valilerin ve belediye başkanlarının müdahale güçlerinin yetersiz kalması ve işgallerin başarılı olması, yeni toprak işgallerinin ülkenin dört bir tarafında başlamasına fırsat tanımıştır. 1985 yılında askeri rejimin yerini sivil bir yönetime bırakması ve yapılan seçimler ile iktidara gelen sivil hükümet, ülkedeki demokratik hak mücadelesini hızlandırdığı gibi; MST'nin hükümeti tarım reformuna zorlamak için daha koordineli ve etkili bir

m¼cadele için ulusal d¼zeyde ¼rg¼tlenmesine de fırsat tanımıştır. ¼nk¼ iktidarın sivilleşmesi ile kitleler iktidarın meşruiyetinin kaynağı olarak siyaset sahnesinde yeniden bir akt¼r haline gelmiştir.

b. Politik Gruplaşmaların İstikrarsızlığı:

Bir ¼lkedeki politik gruplaşmaların istikrarsızlığı toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi kolaylaştıran başlıca politik fırsatlardandır. Brezilya’da da askeri rejimin g¼ kaybıyla birlikte başlayan demokrasiye geçiş s¼recinde ortaya çıkan politik kutuplaşmalar ve 1985 yılında yapılan seçimler için verilen oy arttırma m¼cadelesi Topraksızlar Hareketinin ortaya çıkması için bir fırsat yaratmıştır. Askeri y¼netimin g¼lgesinin altında gerçekleşen bu nedenle kitleler tarafından adil ve demokratik olmadığı gerekçesiyle meşruiyeti sorgulanan 1985 seçimlerinde geniş bir koalisyona dayanılarak kurulan sivil h¼k¼mete karşı demokratikleşme m¼cadelesi s¼rd¼r¼lm¼ř, bu istikrarsız ortam MST’nin hızla gelişimi için fırsat yaratmıştır. S¼rekli eleştirilen ve halihazırda geniş bir koalisyondan meydana gelmesi nedeniyle sağılam temellere dayanman h¼k¼metin, toplumsal hareketlerin y¼r¼tt¼ğı m¼cadele nedeniyle meşruiyet temelinin daha da zayıflaması dolayısıyla h¼k¼metin ¼k¼ř¼ ve seçimlerin yenilenmesi ihtimali, ¼lkede seçimle iş başına gelen vali ve belediye başkanlarını ve siyasi partileri MST başta olmak ¼zere toplumsal hareketlerin faaliyetlerine m¼samaha g¼stermek zorunda bırakmıştır. Nitekim 1985-1990 arası bu d¼nem MST’nin işgallerinin en yaygın olduğı d¼nem olup ¼lkenin neredeyse tamamında yerleşkeler, kooperatifler, eğıtim merkezleri kurarak kolektif ¼retim ve alternatif yaşam projesini hayata geçirdiğı d¼nemdir.

c. Elitler Arasında Bölünme:

Brezilya’da elitler arası bölünme askeri rejimin gücünü zayıflatması ve ülkedeki en etkili güçlerden birisi olan din adamları sınıfının toprak reformunu ve bunun için verilen kitlesel mücadeleyi destekleyip öncülük etmesi sonucunu doğurması bakımından MST’nin oluşumunu teşvik eden politik bir fırsat olmuştur. Daha önce değinildiği üzere 1970’lerin ortalarında başlayan ve gittikçe derinleşen ekonomik kriz nedeniyle askeri yönetim ile kurduğu dikta rejiminin en büyük destekçisi olan sanayi kapitalistleri ve kentli orta sınıf arasında bölünme başlamıştır. Ekonomi elitlerinin askeri yönetimden desteklerini çekmesi ile rejim zayıflamış bu durum da çatışmacı toplumsal mücadele yürüten toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı için fırsat sağlamıştır.

Kilise 1964 Nisan ayında gerçekleşen askeri darbeyi destekledikten sonra (Hristiyan değerlerinin hayalci “Bolşevik tehdide” karşı savunulması adı altında) 1970’li yıllarda diktatörlük rejimine ve bunun eşitlikçi olmayan kalkınma modeline karşı muhalefetin ana güçlerinden birisi haline gelmiştir (Löwy, 2006: 210-211). Kurtuluş teolojisinden esinlenen ilerici kilise papazlarının toprak mücadelesine doğrudan destek verip, halkı örgütlemesi yol açan bu anlayış değişimi MST’in ortaya çıkmasını sağlayan başlıca etmendir.

d. Etkili Müttefiklerin Varlığı:

Daha öncede değinildiği gibi harekete katılanları, iktidarın baskısına karşı koruyabilecek ve /veya talepleri konusunda kabul edilebilir önerilerle onlarla

pazarlık yapabilecek etkili müttefiklerin varlığı toplumsal hareketlerin ortaya çıkması için fırsat yaratıp hareketlerin başarı şansını arttırır. MST'nin oluşumuna destek verip, başarılı olmasına katkı sağlayan başlıca üç müttefiki İşçi Partisi, CUT ve Papaz Arazi Komisyonu(CPT)'dur.

Kuruluşundan itibaren bünyesinde pek çok topraksız işçiyi, eski köylü hareket liderlerini ve üyelerini barındıran İşçi Partisi, kentli bir parti olmasına rağmen, sınıf mücadelesini kırsaldan ve köylülerden bağımsız görmemiş, toprak reformunun en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Pek çok militanı İşçi Partisi üyesi olmasına ve seçimlerde bu partiyi desteklemesine karşın örgütlenme ve karar alma süreçlerinde İşçi Partisinden tamamen özerk olan Topraksızlar Hareketi hiçbir partiyi toplumsal mücadelesinde öncü olarak kabul etmez. MST ve İşçi Partisi arasındaki ittifak yerelde özellikle güçlüdür. İşçi Partisinin iktidarda olduğu yerel yönetimlerde ve eyaletlerde MST'nin işgal faaliyetlerine karşı sert müdahaleler yapılmamakta, yerleşkelerdeki üretim ve eğitim faaliyetlerine kolaylıklar sağlanmaktadır.

MST'nin diğer bir önemli müttefiki CUT'tur. Topraksızlar Hareketinin ilk kongresine de katılan ve örgütlenmesine destek veren CUT, MST'nin toprak reformu için hükümete karşı gerçekleştirdiği eylemlere büyük bir destek sağlamıştır.

Kurtuluş Teolojisinden etkilenen ve başka bir dünyada tasarlanmış aşkınlık olarak değil, bu dünyada adalet özgürlük üzerine temellenen bir toplum yaratılması, Tanrının Krallığının bu dünya da kurulması inancına sahip olan ve bu yolda mücadelenin gerekliliğine inanan papazlar, psikoposlar, başpsikoposlar ve çeşitli ilahiyatçıların katılımıyla CPT 1975 yılında kurulmuştur. İlk toprak işgallerinden

başlayarak MST'nin oluşumunun her safhasında ona büyük bir destek vermiş olan, baskı ve şiddete karşı MST'yi koruyan CPT; Kurtuluş Hristiyanlığının temel öncüllerinden –yoksullar kendi öz tarihlerinin özneleridir- hareketle kırsal emekçilerin öz örgütlenmesinin de destekçisi olmuş böylece MST'nin özerk bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkışına fırsat sağlamıştır.

e. Devlet Baskısının Azalması:

Baskının azalması kitleleri harekete katılmaya teşvik eden başlıca unsurdur. Brezilya'da askeri rejimin güçlü olduğu dönemlerde toplumsal hareketlere karşı ortaya çıkan devlet terörizmi, başlangıçta silahlı marjinal hareketlerin ortaya çıkışına neden olmuş, bunların şiddetle bastırılmasının ardından toplumsal hareketler tamamen sönümlenmiştir. Askeri rejimin zayıflaması ile birlikte buna paralel olarak baskı kapasitesinin de azalması toplumsal hareketlere yeniden ortaya çıkma fırsatı sağlamıştır. MST'nin ilk işgal eylemlerinin baskının daha az olduğu Güney bölgesinde gerçekleşmesinin nedeni de budur. Kuzeydoğu bölgesi büyük latifundialar ile kaplı olmasına rağmen bu bölgede toprak oligarşisinin güçlü olması ve işgal girişimlerini çok sert şekilde bastırması, MST'nin öncelikle güney eyaletlerinde gelişmesine yol açmıştır.

3.2. MST'nin Kültürel Çerçevesi

Bir toplumsal hareketin ortaya çıkması için politik fırsatların varlığı her zaman yeterli olmaz; tezin birinci bölümünde de bahsedildiği üzere siyasal sistemde meydana gelen değişimlerin hareketin oluşumu için bir fırsat yarattığının kitleler tarafından anlaşılması gerekmektedir. Kitlelerin var olan koşulları anlamlandırma ve başarı şanslarını değerlendirme süreci ise doğrudan kültür ile ilişkilidir. Kültür

aracılığıyla kurulan anlam çerçeveleri ile içinde bulunduğu nesnel koşullara ve ideal sosyal yaşamın nasıl olması gerektiğine dair ortak tanımlamalar yapan bireyler bu ortaklıklar çerçevesinde kitle olarak bütünleşir. Harekete geçmeye hazır olan bu kitlenin politik fırsatları algılaması ve mücadele stratejilerini belirlemesi yine kültürel birikim çerçevesinde gerçekleşir. Brezilya’da MST’nin ortaya çıkışına, daha adil ve daha eşitlikçi bir toplum yaratma idealine ve bunun için yürüttüğü mücadeleyi şekillendiren kültürel çerçeve Kurtuluş Teolojisi ve mistizmdir.

Tezin ikinci bölümünde bahsedildiği üzere Tanrının Krallığını aşkın olan başka bir dünyada aramak yerine, Tanrı Krallığında vaat edilen eşit, adil ve özgür toplumu yer yüzünde yaratma idealine dayanan ve bunun için verilecek olan mücadeleyi destekleyen Özgürlük Teolojisi, genel olarak muhafazakar ve iktidarın yandaşı olarak görülen köylü toplumunun başta Brezilya olmak üzere tüm Latin Amerika ülkelerinde kolektif hareketler örgütleyerek toplumsalı yeniden inşa eden birincil aktör haline gelmesinin önünü açmıştır.

Dünyanın en büyük Katolik nüfusuna sahip olan Brezilya’da toplum üzerinde en etkili olan örgütlenmelerden biri her zaman Kilise olmuştur. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Latin Amerika kırsalındaki aşırı yoksulluk durumu, Kilise papazları arasında İncili yoksullardan yana yeniden yorumlayan Kurtuluş Teolojisinin yayılmasına neden olmuştur. Kurtuluşu Tanrı’nın krallığının yeryüzüne indirilmesi, herkes için eşitliğin olduğu yeni bir düzenin kurulmasıyla mümkün gören Kurtuluş Teolojisine göre artık Kilise’nin misyonu ruhları kurtarmaktan çok, “adaletsizliği kınamak, insani olmayı sorgulamak, yoksullardan ve ezilenlerden yana taraf olmaktır” (Yeğin, 2004: 103). Kurtuluş teolojisinin bu görüşlerinden esinlenen Brezilya Kilisesindeki pek çok ilerici papaz 1970’lerin ortalarından

itibaren Brezilya'daki askeri yönetime ve adil olmayan toprak mülkiyeti yapısına karşı en sert muhalefeti gerçekleştirmiş, kurdukları kilise örgütleri ile toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını teşvik etmiştir. Tanrı krallığını yeryüzüne indirmek ideali ile toplumsal hareketlerin hedeflerini erevelemekle kalmayan Kurtuluş Teolojisi mevcut toplumsal koşulları tanımlayarak ve sorumlularını işaret ederek hareketlerin mücadele perspektifini de şekillendirmiştir. Örneğin; 1973 yılında yayımlanan bir ortak bildiride, Brezilya'nın Orta Batı bölgesindeki piskoposlar ve daha üst düzey dini görevliler "Kiliselerin ışlığı" adı altında bir belge yayımlamıştır (Löwy, 2006: 211). Bu belgenin sonuç kısmında şu ifadeler yer almaktadır: 'Kapitalizm yenilgiye uğratılmalıdır: o en büyük şeytan, birikmiş günah, çürümüş köktür, çok iyi bildiğimiz yoksulluk, açlık, hastalık ve ölüm meyvelerinin hepsini üreten bir ağaçtır...Bu sebeple, üretim araçlarının (fabrikalar, arazi, ticaret, bankalar) zel mülkiyetinin ilerisine gitmeliyiz' (Löwy, 2006: 211). Kurtuluş Teolojisinin kapitalizme dair bu yorumu MST'nin kırsaldaki işsizlik ve fakirleştirmeden kapitalizmi sorumlu tutmasına ve anti-kapitalist bir duruş sergilemesine yardımcı olmuştur.

Kilise ve ilerici papazlardan destek almasına rağmen, MST'nin kiliseden bağımsız laik bir hareket olarak örgütlenmesinin arkasında Kurtuluş Teolojisi'nin 'bireyleri kendi mücadelelerinin öznesi olarak kabul eden' anlayışının etkisi vardır. Topraksızlar Hareketinin sendika ve siyasi partilerden özerk bir örgütlemeye sahip olmasının ve toplumsalı kurucu bir güç haline gelmesinin temel nedeni de Kurtuluş Teolojisi'nin yarattığı anlam çerçevesinin kitlelere bakış açısıdır. Kitleleri kendisine önderlik edecek kurtarıcısını bekleyen figürlerden öte, kendi kurtuluşlarının öznesi olan birer aktör olarak gören ve kurtuluş için mücadeleyi şart koşan bu bakış açısı MST'nin geleneksel toplumsal hareketlerin aksine nc partiyi ve lider fikrini

reddetmesine yol açmıştır özerk ve katılımcı bir örgütlenme modeli benimsemesine neden olmuştur.

Kurtuluş Teolojisiyle birlikte MST'nin kültürel çerçevesini oluşturan diğer olgu da mistizmdir. Mistizm kavramı hareketin üyeleri tarafından ahlaki uzlaşmazlık, duygusal bağlılık, birisinin hayatı pahasına davaya inanç ve radikal bir sosyal değişim umudunu anlatmak üzere kullanılmaktadır. MST'nin önde gelen lideri Stedile'e göre ise hareketin mistisizmi kendisini "kültürümüzün simgelerinde, değerlerimizde, mücadele etmen gerektiği inancında" ve her şey bir yana "daha adil ve kardeşçe bir toplum olasılığına" olan inançta göstermektedir (Löwy, 2006: 214).

Mistizm ve Kurtuluş teolojisi'nin tanımlamaları ve dünyayı yorumlama biçimleri ile şekillenen MST'nin kültürel çerçevesi hareketin kamplarındaki gündelik yaşamda ayinler, kutlamalar, şarkılar, konuşmalar aracılığıyla her gün yeniden üretilmektedir.

3.3. MST'nin Örgüt Yapısı

Toplumsal hareketler insanları bir araya getirmeli, rakiplerine karşı direnişler organize edebilmeli ve mobilizasyonun zirvesindeki canlılık ve heyecan geçtikten sonraki gelecek için harekete katılanlara teminatlar verebilmelidir. Bununla birlikte hareketlerin ortaya çıkan politik fırsatlardan faydalanabilmesi, başta parasal kaynak olmak belli kaynakları kolektif olarak seferber edebilmesi için de belirli bir örgütsel yapıya sahip olması şarttır. Başlangıçta adaletsiz toprak yapısına karşı hükümeti toprak reformuna zorlamak ve toprağı onu işleyenlere ait kılmak için işgal eylemlerine girişene girişen MST de zaman içinde toprağı zapt etmenin ve köylü aileleri yerleştirmenin yeterli olmadığını görmüş, geçmiş kırsal hareketlerin ve işçi

hareketlerinin deneyimlerinden de yararlanarak toprak reformu ve alternatif bir toplumsal yaşam kurma hedefini gerçekleştirmek için kurumsal siyasi yapılardan ve oluşumunda ve hareketin kültürel çerçevelemesinde büyük etkisi olan Brezilya Kilisesi ve CPT'den bağımsız güçlü bir örgütsel yapı inşa etmiştir.

a. İç Örgütlenme Yapısı

MST'nin örgüt içi karar alma süreçlerine katılımın açıklığı ile demokratik, alınan kararlara herkesin uyması zorunluluğu bakımından katı ve örgüt içi yapının çeşitli kademelere ayrılmış olması ile hiyerarşik bir örgütlenmesi vardır. 1968 sonrası ortaya çıkan toplumsal hareketlerin esnek, yatay örgütlenmeli ve bürokrasiden uzak yapılarının aksine yeni bir toplumsal hareket olarak MST'nin katı ve hiyerarşik bir örgütlenmeye sahip olmasının nedeni hareketin hedefleri ile ilgilidir. MST için toprağın işgali bir zaferi değil kapitalizmden farklı alternatif yaşam kurma hedeflerine ulaşmak için mücadelelerinin başlangıcını ifade eder. Zapt edilen toprağa yerleşen köylüler için toprağı işleme koşullarını yaratmak; daha verimli bir üretim yapılması için teknolojik devrimin modern tekniklerini kullanmalarına olanak sağlayacak teknik bilgi, krediler, tohumlar sağlamak; toprakta kamp için yeterli miktarda ürün yetiştirilene kadar kamptakileri beslemek; elde edilen ürünleri satacak pazarlar bulmak; kamptaki hastalara sağlık hizmeti, çocuklara eğitim hizmeti verebilmek için; kısacası alternatif bir yaşam inşa etmek için MST'nin etkili bir biçimde örgütlenmesi şarttır (Harnecker, 2006).

Hiyerarşik örgütlenmeye sahip olan MST içindeki temel örgütlenme birimi aile gruplarıdır. Üyelik için işgale aktif katılımın şart olduğu MST'de, topraksızların

işgale katılımı genellikle aile biçiminde olmaktadır. İşgali organize eden ve sonrasında bir devlet arazisini ya da özel bir mülk sahibine ait fazendayı işgal eden aileler burada hemen topraksızların sembollerinden biri olan siyah çadırları ile kamp kurmaktadır. Toprağın büyüklüne göre sayıları 10 ile 30 arasında değişen ailelerin oluşturduğu aile grupları MST'nin sosyal tabanını ve çekirdek örgütlenmesini oluşturur. Aile grupları ilk kez kampı örgütlemeye başladıklarında topraksız köylüler ayrıca, gıda sağlık, hijyen, eğitim, din, animasyon, finans, eğlence ve spor gibi ihtiyaçları karşılamakla sorumlu olan farklı komisyonlar ya da çalışma ekipleri kurarlar (Harnecker, 2006: 93). Herkesin faaliyet alanlarının birinden sorumlu olduğu kamplarda verilen eğitimler ile köylülerin bireyciliğinin üstesinden gelinmeye ve kolektif yaşama uyum sağlamalarına çalışılır. Kamp içindeki aile gruplarından sorumlu tabanda çalışan bir MST militanının da bulunduğu kamplardaki en üst karar alma organı kampı kuran ailelerden oluşan genel kuruldur.

Sorumlu MST militanının varlık nedeni kamp ile genel örgütsel yapının koordinasyonunu sağlamaktır. Bununla birlikte kamp içinde genel koordinasyonu sağlamak ve işgal ile ilgili genel müzakere sürecini yürütmek için aile gruplarından liderler seçilir. Katı biçimde örgütlenmiş kamplarda ki temel örgütlenme ilkesi ise demokrasi, herkesin karar mekanizmalarına katılması, görevlerin bölüşümü ve kolektif liderliktir. Bu ilke aynı zamanda işgal toprağının kamulaştırılması ya da mülkiyetinin işgalcilere bırakılması durumunda bu topraklarda oluşturulan kalıcı yerleşkelerde de geçerlidir.

Tabandan örgütlenme modeline sahip olan MST'de hareketin ulusal koordinasyonunu sağlamak, genel mücadele stratejilerini belirlemek, hükümet ile müzakere süreçleri yürütmek, kurumsal siyaset yapılarıyla, sivil toplum örgütleriyle,

diğer toplumsal hareketlerle işbirliği geliştirmek amacıyla bir merkez örgütlenme yapısı mevcuttur. Kamp içi sorumluluklara katılmayan ve maaşı hareketin genel bütçesinden ödenen bu merkezi örgütlenme MST militanlarından ve liderlik örgütünden oluşmaktadır. MST’de kolektif bir liderlik söz konusudur. Hareket içindeki demokratik seçimler ile seçilen ve yarısı kadınlardan oluşan bu liderlik örgütü içinde kararlar bireysel alınamaz ve örgüt içindeki denetim mekanizması ile denetlenir. MST’nin kolektif liderlik uygulaması geçmiş köylü ve işçi hareketlerinin deneyimlerinin bir mirasıdır. Otonomluğunu ve eşitlikçi yapısını korumak isteyen hareket bu nedenle geçmiş hareketlerin hatasına düşmemiş ve tek bir liderin öncülüğünü reddetmiştir (Stedile, 2002).

MST’nin eşitlikçi ve bağımsız örgütlenme yapısını korumasının arkasında hareketin eğitim sistemi ve finansmanı konusu vardır. Kreşten üniversiteye kadar her seviyede kendi eğitim kurumuna sahip olan MST, genel eğitim müfredatına ek olarak tarım ve MST’nin mücadele ve örgütlenme perspektifi üzerine derslerin verildiği bu alternatif eğitim sistemi¹⁵ ile MST hem kendi kadrolarını yetiştirmekte hem de hareketin kültürül çerçevesini harekete katılanların tamamına empoze edebilmektedir (Harnecker, 2006: 191-200).

Otonomisinin üzerinde özel bir vurgu yapan MST için finansal bağımsızlık çok önemli bir meseledir. Bu nedenle yerleşkelerde yaşayan her aile yıllık üretiminin %1’i ile MST’ye katkı sağlamakla yükümlüdür (Carter, 2010:200). Bu para işgal sonrası kurulan kamplar üretime geçene kadar kampta yaşayanların doyurulması, başlangıçtaki üretim için makine, tohum desteğinin sağlanması, sonrasında kurulan

¹⁵ Bu alternatif eğitim sistemi Paulo FREİRE’nin ‘Ezilenlerin Pedagojisi’ kitabından etkilenecek geliştirilmiştir. Bu eğitim sisteminde çocuklar farklı bir formasyonla katılımcı bir mantıkla yetiştirilmektedir (Yeğın, 2004: 53-56).

kooperatifler aracılığıyla çiftçilere kredi olanakları sağlanıp, üretim malzemelerinin ucuza satılması ve genel örgütsel giderler için kullanılır.

b. MST'nin Dış Yapılanması

Topraksızlar Hareketi ulusal düzeyde devlet kurumları, siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri ve diğer toplumsal hareketler ile örgütsel olarak ilişkiler kurarken; uluslararası düzeyde sivil toplum örgütleri, toplumsal hareketler ve forumlarla da işbirlikleri geliştirmekte kaynak ve bilgi paylaşımları gerçekleştirmektedir.

Tezin birinci bölümünde de bahsedildiği üzere gündelik hayatı siyasallaştıran, kültürel hak talepleriyle örgütlenen, sivil toplumda yeni kimlikler inşa etmeyi hedefleyen yeni toplumsal hareketler dahil olmak üzere tüm toplumsal hareketlerin şikayetlerini yönelttikleri ve taleplerinin gerçekleştirilmesi için etkilemeye çalıştıkları asıl mecra siyasi iktidarı elinde bulunduran hükümettir. Tarım reformu ile toprakların yeniden dağıtımı talebiyle örgütlenen MST'de geniş kitleleri mobilize ederek gerçekleştirdiği sokak gösterileri ve işgal eylemleriyle hükümete tarım reformunu gerçekleştirmesi için baskı uygulamaktadır. MST'nin devlet kurumlarıyla ilişkisi sadece tarım reformu için sesini duyurmaya çalıştığı federal hükümet ile kurduğu ilişki ile sınırlı değildir. İşgal eylemlerinin yasal zeminini 1964 yılında anayasaya dahil edilen toprak yasasına dayandıran MST işgal eylemi sonrasında devletin yargı mercileriyle de ilişki içine girmektedir. Buna göre işgal edilen arazi devlete aitse Federal Mahkemede, özel mülkiyetse yerel mahkemede görülen davada işgal eylemini toprak yasasına dayanarak savunan ve toprağın kendisine tahsis

edilmesini savunan MST yargı kararıyla toprak reformunu talebini hükümet ve kamuoyu huzurunda meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

MST'nin toprak reformu talebini gerçekleştirmek etkilemeye çalıştığı diğer devlet mekanizmaları ise eyalet yönetimleri ve belediyelerdir. İşgalin ardından Müzakere Komisyonları aracılığıyla eyalet yönetimi ile toplantılar yapan MST işgalci topraksızlara toprak tahsis edilmesi için eyalet yöneticileri ile uzun pazarlıklar gerçekleştirmektedir. Yerel düzeyde kamu hizmetlerinden sorumlu olan belediyeler ise MST ile sürekli etkileşim halindedir. MST yerleşkelerindeki altyapı, sağlık ve eğitim gibi kamu hizmetleri ile ilgili sorunlarında başvuru merci olan belediyeler ile sürekli ilişkiler geliştiren MST, belediye meclisinde yer almak için yerel seçimlerde adaylarda göstermektedir (Harnecker, 2006: 144). Siyasi iktidar mücadelesine girişmeyen ve sandık siyasetinden uzak duran MST'nin belediye meclislerinde yer almaya çalışmasının temel nedeni yerleşkelerinde kurmayı hedeflediği alternatif yaşam planının uygulanmasının önüne çıkacak olası engelleri yok etmektir. MST'nin hem eyalet düzeyinde hem de yerel düzeydeki devlet kurumlarıyla ilişkisi yönetimin ait olduğu partinin MST'ye karşı tutumuna göre çeşitlilik arz etmektedir. İşçi Partisinin iktidarda olduğu eyalet ve belediyeler MST ve İşçi Partisinin yakın işbirliği nedeniyle MST'nin en etkin örgütlendiği yerlerdir. MST'nin etkileşim halinde olduğu en önemli siyasi aktör İşçi Partisi'dir.

Topraksızlar hareketi mücadele sürecinde sadece yerleşik siyasal sistemin kurumsal aktörleri ile ilişki geliştirip, işbirlikleri kurmamış, Brezilya'daki diğer toplumsal hareketlerle de kaynak ve deneyim paylaşımı yapıp, ortak eylemler gerçekleştirmiştir. Küçük Çiftçiler Hareketi (MPA), Topraksızlar hareketinin örgütsel olarak yakın ilişkiler geliştirdiği bu hareketlerden biridir. Büyük tarım

tekellerinin küçük çiftçileri tek çeşitli üretime zorlaması, genetiği değiştirilmiş tohumlara karşı, ve büyük firmaların pazar fiyatını belirleyerek küçük üreticileri yok etmeye başlamasına karşı mücadele etmek için örgütlenen MPA, MST ile şikayetleri paylaşması ve ortak taleplere sahip olması nedeniyle Topraksızlar Hareketi ile ortak hareket etmektedir. İki hareket arasındaki bu etkileşim sadece hükümete karşı ortak protesto eylemleri düzenlemeleri ile sınırlı değildir.¹⁶ MST, MPA'ya dahil çiftçiler için doğal tohumlar üretmekte, ürünlerini kooperatiflerinde işlemektedir (Yeğin, 2004: 93).

MST Brezilya'daki çevre hareketleri ve uluslararası çevreci örgütlerle de yakın ittifaklar kurmaktadır. Bu ittifakları mümkün kılan şey MST ve çevreci hareketlerin Amazon ormanları ve çevre kirliliğinde benzer hassasiyetleri taşımasıdır (Stedile, 2008: 206). Topraksız köylüleri Amazon ormanlarına göç etmeye teşvik eden Koloni Programlarına ve toprağı ve suyu kirleten zirai ilaçların kullanılmasına karşı mücadele eden MST, çevreci hareketlerle ortak protesto gösterileri organize etmekle birlikte; uluslararası çevreci hareketler ve sivil toplum kuruluşlarından organik tohum, tarım teknikleri konusunda bilgi desteğı alıp, doğal yaşamı destekleme fonlarından yararlanmaktadır.

Kırsal bir hareket olarak ortaya çıkan MST, kentlerde de örgütlenmek için çalışmalar yapmaktadır. Bunun nedeni hareketin konut sorunu başta olmak üzere kentsel sorunları özellikle kent çeperlerindeki favelaları Brezilya'da ki adaletsiz toprak mülkiyeti yapısının bir sonucu olarak görmesidir. Bu nedenle kentsel eylemler

¹⁶ MST ve MPA'nın etkileşimi sadece tarımsal üretim ile ilgili konular çerçevesinde sınırlı değildir. İki hareket neo-liberalizme karşı birlikte eylemler düzenlemekte, savaş karşıtı gösteriler organize etmektedir. Amerika'nın Irak'ı işgaline karşı organize ettikleri savaş karşıtı eylem bu konuya örnek teşkil etmektedir.

geliştiren; ilerici kent uygulamalarını destekleyen; kan ve gıda bağışlamak ve sokakları temizlemek üzere küçük kentleri ziyaret eden MST, kentlerdeki konut sorununa karşı örgütlü mücadele yürütmek için örgütlenen Çatısızlar Hareketi ile de işbirlikleri geliştirmekte, ev işgallerinin örgütlenmesine yardımcı olmaktadır (Stedile, 2002).

MST sadece ulusal düzeyde değil uluslararası arenada da pek çok toplumsal hareket ve sivil toplum örgütü ile işbirliği geliştirmekte (Carter, 2010: 200), uluslararası organizasyonlara katılmaktadır. Neoliberal tarım politikalarına karşı tüm dünyadaki çiftçileri ortak bir çatı altında birleştirmeyi amaçlayan ve 87 ülkede faaliyet gösteren Uluslararası Çiftçiler Hareketi’de (Via Campesina) bu kapsamda MST’nin ittifak kurduğu uluslararası hareketlerden biridir. Tarımsal ticareti tekelleştiren, araştırma ve biyoteknolojiyi denetleyen ve dünyadaki tüm tohumları mülkiyetine alma çabasında olan çok uluslu şirketlere karşı mücadele veren Via Campesina’nın düzenlediği toplantılara etkin katılım gerçekleştiren MST, bu örgütün 2007 yılında Mali’de düzenlediği ve 128 ülkenin katılımında gerçekleşen Dünya Gıda Bağımsızlık Forumu’na da yer almıştır (Stedile, 2008: 218). MST’nin uluslararası düzeyde katılım gerçekleştirdiği bir başka organizasyon neo-liberal ekonomi politikaları ve küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı mücadele eden toplumsal hareketleri ortak bir mücadele zemininde buluşturmayı bu sayede daha neoliberal küreselleşmeye karşı daha etkin bir mücadele yürütmeyi hedefleyen Dünya Sosyal Forumu’dur. Diğer toplumsal hareketlerle birlikte, Dünya Sosyal Forumuna katılan MST, diğer organizasyonlarla yakın ilişkiler geliştirmiştir (Veltmeyer, 1997: 154-156). 2001 yılında Brezilya’nın Porto Alegre kentinde düzenlenen bu forumda MST, bu yolla neoliberalizme karşı mücadele eden

dünyadaki diğer toplumsal hareketlerle işbirliği geliştirmiş, kaynak ve deneyimlerini paylaşmıştır. MST'nin diğer sosyal hareketlerle uluslararası arenada kurduğu ortaklık sadece Dünya Sosyal Forumu ve Via Campesina ile sınırlı değildir. Topraksızlar Hareketi Asya'da sınıf mücadelesi yürüten toplumsal hareketlerle ittifaklar geliştirerek onlarla kitlesel hareketlenme, örgütlenme, ajitasyon ve propaganda alanlarında çeşitli teknik bilgiler paylaşmakta, görüş alışverişi yapıp deneyimlerini paylaşmaktadır (Stedile, 2008: 219). MST ayrıca Venezüella ve Küba gibi devletlerle işbirliği geliştirmekte ortak düşman olarak görülen Amerikan emperyalizminin kıtadaki tahakkümüne son verecek çabalarında bu devletlere kitlesel olarak desteklemektedir.

Katı ve hiyerarşik iç örgütlenme yapısıyla güçlü bir kurumsallığa sahip olan Topraksızlar Hareketi, ulusal ve uluslararası arenada çok çeşitli siyasal ve toplumsal aktörlerle geliştirdiği ittifaklar aracılığıyla örgütsel olarak etkinliğini arttırmakta; sahip olduğu ilişki ağları ile toprak reformu talebi ve kapitalizmden farklı alternatif bir toplum inşa etme hedefini gerçekleştirmek için hükümet üzerinde kurduğu baskı kapasitesini geliştirmektedir.

c. MST'nin Eylem Repertuarı Yapısı

Toplumsal hareketler gücünü geniş kitleleri mobilize etme kapasitesinden almaktadır. Güçlü bir iç örgütlenme yapısına ve ulusal ve uluslararası düzeyde geniş bir örgütsel ağı ve müttefiklere sahip olan MST'nin örgütsel yapısının gücü ve etkinliğinin altında yatan sebep de hükümet üzerinde baskı oluşturan ve kamuoyunun dikkatini üzerine çeken eylemler organize etmesidir (Carter, 2010: 201-203). Medya aracılığıyla kamuoyunun bilgisine sunulan bu eylemler, dikkatleri kırsaldaki

yoksulluğun ve adaletsiz mülkiyet yapısının üzerine çekmekte, MST'nin talep ve hedeflerinin toplum tarafından öğrenilmesine katkı sağlamaktadır. Toplumda harekete karşı sempatiyi arttıran ve harekete yeni katılımların yolunu açan bu eylemler MST'nin etkinlik kapasitesini ve mobilizasyon gücünü geliştirmekte böylece hükümet ile toprak reformu konusundaki pazarlıklarında gücünü arttırmaktadır.

Eylem repertuarı işgaller, yürüyüşler, kamusal alanda oruç ve açlık grevleri, kamu binalarının işgalleri, kamusal alanda kamplar ve çıkarıldıkları kampların yeniden işgali biçiminde çeşitlenen MST, kıtanın ve Brezilya'nın geçmişteki gerilla hareketlerinin olumsuz sonuçlarından edindiği deneyim ile eylemlerinde şiddete kesinlikle karşı çıkmaktadır (Yeğin, 2004: 199). MST üyeleri ateşli silah taşımaz, meşru müdafa için sadece çiftlik ekipmanlarını kullanırlar (Ondetti, 2008: 115-116). Dönemin ve ülkenin politik koşullarına göre eylem repertuarının şekillendiren MST zaman içinde tarım reformunu gerçekleştirmesi için hükümet üzerine baskı kurmak ve taleplerini duyurmak için en etkili eylemin toprak işgalleri olduğuna karar vermiştir (Harnecker, 2006:74). MST'yi Latin Amerika'daki ve dünyadaki pek çok benzer amaçlı toplumsal hareketten farklılaştıran unsur da başarılı toprak işgalleri ve sonrasında bu toprakların üzerinde inşa ettiği kolektif yaşamdır (Yeğin, 2004).

MST'nin toprak işgalleri topraksız kalmış olan köylülerin yaşamlarını sürdürmek spontane olarak gerçekleştirdikleri eylemler değildir. İşgal edilecek toprak ve işgalin türü hareket tarafından titizlikle organize edilmekte, toprağın işgali bu eylemin en son safhasını oluşturmaktadır (Yeğin, 2004: 86-88). MST'nin işgal eylemine konu olan topraklar devlete ait olan boş tarım arazileri ya da özel bir mülk sahibine ait ekilmeyen tarlalardır. Toprağın yasal ve fiziksel karakterine ve

bulunduğu yerin sosyo-politik koşullarına göre işgal edilecek toprağı belirleyen MST, eyalet ve belediyenin tarım reformu uygulamasına ikna olduğu bu nedenle MST'ye karşı güç kullanmama yönelimine sahip olduğu bölgelerde kamulaştırılabilecek özel tarım arazilerini işgal alanı olarak belirlerken; hükümetin toprak sahiplerinin çıkarlarını temsil ettiği ve hareketin ilerlemesini durdurmak için her türlü tedbirin alındığı bir bölgede boş devlet arazileri işgal için seçmektedir (Harnecker, 2006:75). İşgal edilecek toprağın kararlaştırılmasının ardından işgale katılacak aileler ile görüşülmekte, işgalin zamanı ve boyutları kesinleştirilmektedir. Belirlenen zamanda fazandanın işgali, işgal eyleminin son safhasını oluşturmaktadır. Sonrasında araziden çıkartılmamak için organize şekilde hızla hareket eden topraksızlar MST'nin işgalinin simgesi olan siyah naylon çadırları ile kamp kurmakta, araziye ekim için hazırlamaya girişmektedirler. İşgal eylemi sonrası kolluk kuvvetleri ve mülk sahibinin adamları tarafından çoğu zaman şiddetle araziden çıkartılma çabalarına karşı çok büyük bir direnişle karşı koyan işgalci köylüler, aynı zamanda pek çok yasal problemle de karşılaşmaktadır. İşgal edilen toprak devlete aitse federal mahkemede, özel mülkiyetse yerel mahkemelerde görülen davalarda işgal ve yağma suçuyla yargılanan MST'liler işgallerini 1964 anayasasındaki toprak yasasına dayandırıp işgali meşru göstermekte ve arazinin kamulaştırılarak¹⁷ kendilerine tahsisini talep etmektedirler. Bu yasaya göre, özel mülkler ekilmediği ya da mülk sahibi ile işçiler arasında çelişkiler ortaya çıktığı ya da çevresel zararın doğduğu koşullarda kamulaştırılabilir (Yeğin, 2004: 19). Bu aşamada mahkemenin vereceği karar doğrultusunda toprak kamulaştırılır ya da işgal yasadışı olmaya devam eder. İşgalin yasallaşması ve arazinin kamulaştırılarak MST'ye tahsis edilmesi için

¹⁷ Toprağın kamulaştırılmasından sorumlu olan kurum INCRA'dır. Buna göre INCRA toprağı mülk sahibinden satın alarak kamulaştırabilir ya da mülksüzleştirme altına mülkiyet sahibine tazminat ödemeksizin toprağı kamunun mülkiyetine geçirebilir.

MST tarafından kullanılan bir diğ er yöntem iş gal sonrasında Müzakere Komisyonu aracılığıyla eyalet yöneticileri ile toprak reformu konusunda müzakereler yürütmektir. Yapılan pazarlıklar neticesinde iş gal edilen toprak olmasa dahi bölgede kamulaştırılan bir arazi MST'ye tahsis edilecek olursa iş gal sona erdirilir ve bu yeni arazide MST yerleşkesi kurulur (Harnecker, 2006: 83,103).

MST'nin iş gal kadar etkili olmasa, kamuoyunun dikkatini toprak reformu konusu üzerine çekebilmek için, kullandıkları bir başka eylem repertuarı yol kenarına kamp kurmaktır. Büyük toprak sahiplerinin arkasındaki destek çok g   l  olduğu için toprak iş gal edilemediğinde ya da iş gal edilen topraktan zorla çıkarıldıklarında kullandıkları bu protesto yöntemi sayesinde medya aracılığıyla toplumun dikkati çeken MST, medyanın karşı kamuoyu oluşturmak için hareketin eylemlerini kötüleyen ve harekete katılanları istilacı olarak etiketleyen olumsuz propagandasına karşı, kamuoyu desteğini arttırmaktadır. 2000 yılında yapılan bir ankette Cardoso hükümetinin MST'ye karşı baskıcı tutumunu onaylayanların sayısı %14 iken, MST'nin eylemlerini destekleyenlerin sayısının %56 olması medyanın y r tt ğu olumsuz kampanyaya rağmen MST'nin Brezilya toplumundaki gücünü göstermektedir (Harnecker, 2006: 72).

4. MST VE İş   PARTİSİ

Toprak hakkı ve tarım reformu talebiyle birlikte kapitalizmden farklı adil, eşit ve  zg r yeni bir toplum yaratmak idealiyle kitleleri mobiliz eden Topraksız Kır İşçileri Hareketi ile İşçi Partisi'nin ilişkileri yeni toplumsal hareketlerin kurumsal siyaset yapıları ile ilişkilerini incelemek bakımından çok öğreticidir. Geçmiş toplumsal hareketlerin deneyimlerinden yararlanarak Brezilya'nın yapısal koşullarına

bir cevap olarak şekillenen Topraksızlar Hareketi, geçmiş hareketlerden edindiği ders ile taleplerini gerçekleştirme yolunda siyasal iktidarı ele geçirme ve bunun içinde öncü bir parti ve lider arkasında toplumsal mücadele yürütme stratejisine karşı olarak; siyasal olanı gündelik hayat dolayımıyla yaşamsal olanı kuşatan bir bütünlükte ele alarak mücadelesini yerleşik siyasal sistemin katılım yolları ile sınırlandırmamış, siyasi partilerden özerk olarak örgütlenip, bir liderin kontrolü altında hareket etmekten sakınmıştır. Kurumsal siyasetten özerk örgütlenme biçimi ve harekete katılanları toplumsal mücadelenin öznesi olarak gören yaklaşımı ile geleneksel paradigmadan ayrılarak yeni bir toplumsal hareket olarak biçimlenen MST, yürüttüğü toplumsal mücadelede kurumsal siyasetten aktörlerle özellikle de İşçi Partisi ile ittifaklar geliştirmekten çekinmemiştir. Siyaseti rakip toplumsal sınıflara bırakılmayacak kadar değerli bir alan olarak gören ve talep ettiği tarım reformu ve toplumsal dönüşüm için hükümet tasarılarına muhtaç olduğunun farkında olan MST, neoliberal ekonomi politikalarına karşı işçi sınıfı mücadelesinin örgütsel formu olan İşçi Partisi ile ittifaklar geliştirmiş, yerel ve ulusal seçimlerde açık bir şekilde İşçi Partisini desteklemiştir (Harnecker, 2006; Kürkcügil, 2004).

İşçi Partisi ve MST'nin ilişkisinin kökleri daha önceden de bahsedildiği üzere MST'nin örgütsel olarak kuruluşuna kadar uzanmaktadır. İşçi partisi de her ne kadar kenti bir parti olarak örgütlenmiş olsa da kurulumunda kırsal kesimden pek çok örgütün katkısı vardır. MST üyelerinin pek çoğu aynı zamanda İşçi Partisi militanıdır (Harnecker, 2006: 227). İşçi Partisi ile benzer amaçlara sahip olan, neoliberalizmi ve onun ülkedeki uygulayıcısı olan hakim sınıfları ortak düşman olarak kabul eden MST, örgütsel olarak üyelerinin İşçi Partisi ve sendika üyeliklerini destekliyor olsa da, özerkliğini çok titiz bir biçimde korumuştur (Harnecker, 2006:228). Bununla

birlikte MST her seçim döneminde İşçi Partisi'ne destek vermiş, İşçi Partisi'de yönetimi altındaki belediye ve eyaletlerde hareketin işgallerine zorluk çıkartmamış, istenilen toprak reformlarını yapmış ve hareketin yerleşkelerinde oluşturmaya çalıştığı kolektif tarım ve alternatif toplum düzenine destek olmuştur. Bu durum kentli bir parti olan İşçi Partisinin kırsaldaki dört milyon topraksız aile ile özdeşleştirilmesinin ve tüm ülkede neoliberal ekonomi politikaları sonucu artan yoksulluğa, sefalet ve sosyal adaletsizliklere karşı halkçı bir alternatif olarak öne çıkmasının yolunu açmıştır.

Başkanlık seçimi öncesi, izole olmuş kırsal bölgeleri de kapsayacak şekilde tüm ülkeyi dolaşan ve gittiği her yerde topraksızlara toprak sözü veren Lula da Silva, topraksız köylülerin ve tüm Brezilya'nın ezilmişlerinin umudu olarak %61,3 gibi yüksek bir oy oranıyla 2002 yılında başkan seçilmiştir. Seçim sürecindeki büyük desteğine rağmen, seçim sonrası kurulan hükümette herhangi bir temsilcisinin bulunmasını talep etmeyerek kurumsal siyasetten bağımsızlığını korumaya özen gösteren MST, tarım reformu için yapılan vaatlerin gerçekleşmesini beklemiştir (Vanden, 2012: 44).

Seçim öncesi 'kalemimi bir kez salladığımda, hepsiyle baş edemeyeceğiniz kadar çok toprak vereceğim size' diyerek topraksızlara toprak vaadinle bulunan Lula'nın başkan seçilmesinin ardından toprak reformu taleplerinin gerçekleşeceğine inanan binlerce aile MST'nin kamplarına taşınmış ve yol kenarlarına kamplar kurmuştur (Branford, 2012: 268). MST'ye üye pek çok aile Lula hükümetinin işgalleri yasallaştıracığından emin bir şekilde büyük arazileri işgal etmiştir. Lula'nın başkan seçilmesinde büyük katkısı olan ve tüm toplumsal kesimler ile ortak umutları paylaşan MST temsilcileri 2003 yılında Lula ile toprak reformu konusunda

görüşmüş, toprak reformunu ‘tarihi bir vaat’ olarak nitelendiren Lula, gazeteciler önünde MST şapkası giyerek hareket ile yakın ilişkisini medya aracılığıyla kamuoyuna sergilemekten kaçınmamıştır (Branford, 2012: 269).

Tüm vaatlere ve umutlara karşı Lula hükümeti, tarım reformu konusunda oyalayıcı bir politika takip etmiş topraksızların ümit ettiği reformları bütçe sıkıntısını sebep göstererek bir türlü gerçekleştirmemiştir. Beklenen tarım reformunun gerçekleşmemesinin yanında İşçi Partisi’nin topraksızlara vurduğu bir diğer darbe de ihracata dayalı üretim yapan büyük tarım çiftliklerinin ve toprak sahipleri sınıfının desteklenmesidir. MST’nin ve pek çok çevreci hareketin şiddetle karşı çıktığı genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) tarımsal üretimde serbest bırakılması da toplumsal hareketlerin gözünde hükümetin yıpranmasına katkıda bulunmuştur (Machado, 2004:337-338).

Vaatlerinin aksine neoliberal ekonomi politikalarını Brezilya toplumuna empoze eden, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara yapısal reform planlarının uygulanmaya devam edeceğine dair niyet mektupları ileten, ülkeyi uluslararası sermaye hareketlerine açıp, ulusötesi şirketlerin yatırımları için teşvikler sağlayan Lula hükümeti pek çok yazar tarafından ‘dönek’ olarak yaftalanmış; işçi, yoksul, topraksız köylü, kadın ve öğrenci kitlelerine ihanet etmekle suçlanmıştır (Savran, 2007: 250-251). Ekonomi politikasındaki bu muhafazakar tutum nedeniyle tarımsal reformların bütçe kısıtlamaları neden gösterilerek gerçekleştirilememesi MST’nin İşçi Partisi ile ittifakına büyük zarar vermiş, hareket tarım reformunun gerçekleştirileceği günü beklemek yerine hükümet üzerinde baskı uygulamak için işgal eylemlerine ve diğer eylem repertuarlarının kullanımına geri dönmüş,

onbinlerce göstericinin katıldığı protesto gösterileri organize etmiştir (Vanden, 2012: 44).

MST'nin talep ettiği şekilde bir tarım reformu gerçekleştiremeyen hükümet, buna karşın Brezilya toplumunun büyük çoğunluğunda özellikle kırsalda yaşanan açlık ve sefaletle son verebilmek için sosyal yardım programları oluşturmuştur. 'Fome 0' (Sıfır Açlık) ve Bolsa Familia gibi programlar çerçevesinde Brezilya'da açlıkla mücadele eden milyonlarca fakir aileye her ay doğrudan 35 dolar para yardımı yapılmasını, kırsalda sağlık ve eğitim desteği verilmesini öngören bu sosyal yardım politikaları Lula'nın seçimlerdeki halk desteğini sürdürmesine de katkı sağlamıştır. Ancak MST bu tarz yardım programlarını sınıflar arası eşitsizliğe son vermediği gibi yoksullara iyi bir iş ve toprak imkanı sağlamadığı gerekçesiyle eleştirmekte, yoksulların politik bilincini körleştirip onları yapısal değişim için mücadele etme konusunda gönülsüzleştirdiği için bu programları onaylamamaktadır (Vanden, 2012: 44).

İşçi Partisi hükümetinin uyguladığı politikalar aracılığıyla toplumsal kesimleri iktidar ile çatışmacı bir mücadeleye gönülsüz kılmasına karşın MST, tarım reformu ile toprakların yeniden dağıtımı ve alternatif bir toplum kurma hedefleriyle örgütlü mücadelesine, güçsüzleşmiş olsa da, devam etmektedir. Bunun için bir yandan toprak işgallerine, kamu binalarının işgaline, yollara kamp kurmaya devam ederken diğer yandan hükümet ile müzakere sürecini sürdürmektedir.

Tarım reformu ve toplumda gelir adaleti vaadi ile iktidara gelen ve sonrasında ekonomik büyüme ve istikrar ile sosyal adalet arasında bir seçin yapmak durumunda kalan Lula hükümeti tercihini neoliberal ekonomi politikalarını devam ettirerek

ekonomik büyüme sağlamaktan yana kullanmıştır. Böylece alt gelir gruplarından oluşan toplumsal tabanını genişletmiş, kentli orta sınıfların ve kapitalist sınıfların da desteğini kazanmaya başlamıştır (Machado, 2004).

Lula'nın birinci başkanlık döneminde, reforma tabi olan toprak oranı aslında Cardoso döneminden daha düşüktür (Carter, 2010: 197). Süreç içerisinde reformcu yönünü tamamen kaybedip bir düzen partisi haline gelen İşçi Partisi, MST ve diğer pek çok toplumsal hareketin tepkisine maruz kalsa da, uyguladığı sosyal yardım programlarıyla vaat alt gelir gruplarından oy kazanmaya devam etmektedir. Ayrıca İşçi Partisi'nin tarım politikalarına karşı çıkıp kolektif gösterilerle taleplerini gerçekleştirmesi için hükümeti baskı altına almaya çalışmasına ve aralarındaki ittifak sona ermesine rağmen MST, seçimlerde İşçi Partisini desteklemeyi sürdürmektedir. Bunun temel nedeni İşçi Partisi'nin iktidar alternatifi olan Brezilya Sosyal Demokrat Partisi'nin (PSDB) açık şekilde tarım reformuna karşı çıkmasıdır (Vanden, 2012: 45). Dolayısıyla MST taleplerini gerçekleştirmese de örgütlenmesinin ve eylemlerinin önüne çok büyük engel çıkartmayan, kendisine baskı uygulamayan İşçi Partisi'ne olan seçim desteğini tüm hayal kırıklıklarına rağmen devam ettirmektedir.

Geçtiğimiz son on yılda MST'nin yürüttüğü toplumsal mücadelede büyük bir gerileme yaşandığı inkar edilemez bir gerçektir. Lula'nın halefi olarak başkanlık seçimlerine giren ve son iki dönemdir Brezilya başkanlık seçimlerinde zafer kazanan Dilma Rousseff'in iktidarı süresince gerçekleştirdiği icraatlar MST'nin taleplerini gerçekleştirmekten çok uzaktır. Ancak toprak reformu talebiyle kitleleri mobilize eden hareketin gerilemesinin ardındaki tek sebep İşçi Partisi ile ilişkilerinde yaşanan gerilim değildir. Bir toplumsal hareket olarak Brezilya toplumun yapısal koşullarına bir cevap olarak şekillenen ve bu koşulları değiştirmek amacıyla ortaya çıkan MST,

diğer tüm toplumsal hareketler gibi zorladığı yapısal koşullar tarafından sınırlandırılmaktadır. Yani aşmak için mücadele ettiği toprak mülkiyeti yapısı ve toprak oligarşisinin gücü MST'nin mücadelesinin başarıya ulaşmasının da engelleyicisidir. Bununla birlikte otuz yıldır toprak reformu ve kapitalist olmayan adil bir toplum yaratmak için mücadele veren MST'nin yıkmak istediği kapitalist üretim yapısı yeni boyutlar kazanmıştır. Daha önce bahsedildiği üzere MST gerçekleştirilecek bir tarım reformu ile toprakların onu işleyen ailelere dağıtılmasını talep etmekte, küçük aile çiftliklerine dayanan tarımsal bir üretim modelini savunmaktadır. Ayrıca hibrit tohumların ve zirai ilaçların kullanılmadığı organik tarımı desteklemektedir. İhracata dayalı tarımsal üretimi ve ticari tarımı dışlayan ailenin kendi tüketimi için üretim yapmasını öngören bu anlayış; kahve, soya, pamuk gibi tarımsal ürünlerde dünyanın en büyük ihracatçısı olan Brezilya için uygulanabilir bir model değildir. Ülkede hakim olan neoliberal ekonomi politikaları ve küreselleşmenin etkisiyle değişen bir başka şey de MST'nin hasmının kimliğidir (Stedile, 2008: 203). Geçmişte büyük toprak sahipleri latifundiariolara karşı mücadele veren MST'nin bugün karşısında neoliberal politikalar sonucu tarım arazilerini ticari tarım yapmak için satın almış olan büyük ulusötesi şirketler ve finansal sermaye bulunmaktadır. Dolayısıyla hareketin yürüttüğü toplumsal mücadelenin başarılı olmasındaki en büyük etken olan işgaller, topraklarının etrafını dikenli teller ile çevirip özel güvenlikler ile koruyan bu şirketlere karşı bir eylem türü olarak kullanılamamaktadır. Ayrıca toprağı işgal etseler dahi ulusötesi bir firmanın mülkünü kamulaştırmak, hükümet için yaratacağı olumsuz sonuçlardan dolayı imkansız bir seçenektir. MST'nin etkili bir toplumsal mücadeleyi yeniden organize edebilmesi için içinde bulunulan şartlara uygun olarak taleplerini ve mücadele

stratejilerini yeniden şekillendirmesi gerekmektedir. Bu konuda hareketin önündeki en büyük engeli ise yine kendisi oluşturmaktadır. Daha önce bahsedildiği üzere MST, katı ve hiyerarşik bir kurumsal yapıya sahiptir. Hareketin parçalanmasını engelleyen ve kitleleri etkili şekilde mobilize etmesini sağlayan bu nitelik, hareketin yeni koşullara uyum sağlamasının, yeni hedef ve mücadele stratejisi belirlemesinin önündeki en büyük engeldir.

Topraksız Kır İşçileri Hareketi yüzleştiği tüm zorluklara rağmen Latin Amerika ve Brezilya'nın en etkili ve en güçlü toplumsal hareketlerinden biri olmaya devam etmektedir. Devletle, kurumsal siyasi aktörlerle, sivil toplum örgütleri ve ulusal- uluslararası toplumsal hareketlerle etkileşim içinde olan MST, Brezilya'da sayıları dört milyonu bulan topraksız aile ile birlikte, mevcut toplumsal sistemin dışladığı evsizler ve işsizlerin eylemlerini desteklemede ulusal bir referans noktası, neoliberalizme ve küreselleşmeye karşı yürütülen mücadelenin öncü hareketidir. Ulusal ve uluslararası arenada haklı bir şöhrete sahip olan MST, sınıf mücadelesi yürütüyor olması ve kitleleri etkili şekilde mobilize etmesi nedeniyle toplumdaki alt sınıflardan oy kazanmak isteyen sol partiler için ittifak kurmak isteyecekleri en önemli hareket olmaya devam etmektedir. Seçimlerde MST'nin desteğini almak isteyen pek çok sol parti-İşçi Partisi'de dahil olmak üzere-, parti programlarında MST'nin taleplerine yer vermektedir. Böylece uygulaması her ne kadar sınırlı olsa da partiler için toprak reformu bir gündem maddesi olmaya devam etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Toplumun ezilen ve dışlanan kesimlerinin siyasi otoritelere ve egemen sınıflara karşı başkaldırısı insanlık tarihinin başlangıcından itibaren geçerli bir olgudur. Tarihsel süreçte yerleşik siyasal ve toplumsal düzene karşı bireysel gösteriler, isyanlar ve boykotlar şeklinde anlık ve spontane biçimde gelişen bu eylemler, 18. Yüzyılın ortalarından itibaren sanayileşme ve parlamentoculuğun gelişimi ile birlikte toplumsal sınıfların ortaya çıkması, sıradan insanın siyasal iktidarın meşruiyetinin asli kaynağı haline gelmesi sonucu kitle toplumunun belirginleşmeye başlamasıyla boyut değiştirmiş, mücadele kolektif ve sürekli bir hal almıştır. Yürütülen toplumsal mücadelenin geliştiği öncelikli biçim hareketler şeklindedir. Farklı bakış açılarına, politik görüşlere sahip olan kişilerin yerleşik sistem tarafından karşılanmayan çeşitli talep ve beklentileri arasında eşdeğerlilik zinciri kurarak bireysel taleplerden toplumsal taleplere geçişi sağlayan hareketler, yürüttükleri mücadeleler ile toplumsalı yeniden inşa etme ve dönüştürme gücüne sahiptirler.

Belirli şikayetler ve talepler etrafında toplumsal tabanda örgütlenen kitlelerin, hak taleplerini gerçekleştirmek amacıyla siyasi otoritelere karşı yürüttükleri örgütlü ve sürekli mücadele formu olan toplumsal hareketler, hareket çerçevesinde yarattıkları kolektif kimlikler ve bu kimlikler çerçevesinde geliştirdikleri duruş ve gelecek perspektifiyle siyasal olanı belirleme dolayısıyla toplumsalı kuran bir güç olma potansiyeline sahiptirler. Toplumsal hareketlerin kurucu gücü tarihsel seyrinde kendisini farklı şekillerde ortaya koymuştur. Bu farklılığın temel nedeni, modern toplumda politik birliği oluşturan devlet-hareket-halk üçlü yapısının süreç içindeki

değişimidir. Buna göre devlet-hareket-halk arasındaki ilişkileri Schmitt'in de ifade ettiği şekilde devleti statik bir ön kabul, hareketi devlet ve halka nüfuz eden, onları dolayımlayan dinamik bir unsur, halkı ise devletin ve hareketin gölgesinde şekillenen apolitik bir figür olarak gören anlayışın yansıması parti ve sendikal örgütlenmelerinin toplumsal inşa eden bir güç olarak öne çıkması ve toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemede tali bir unsur olmasıdır. Çalışmada değinildiği üzere 1968'e kadarki süreçte sınıf mücadelesi çerçevesinde ekonomik talepler ekseninde örgütlenen toplumsal hareketler, taleplerini gerçekleştirmek ve toplumu dönüştürmek için devlet iktidarını ele geçirmeyi böylece toplumu devlet eliyle dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Toplumsal ilişkileri üretim ilişkileri perspektifinden ele alan hiyerarşik sınıf anlayışıyla toplumsal çelişkileri ve mücadeleyi sınıf çatışması çerçevesinde değerlendiren böylece harekete katılanları sınıf kimliği altında homojenleştiren ve totalleştiren geleneksel toplumsal hareketler, 1968'de Amerika ve Avrupa'da ortaya çıkan sonrasında tüm dünyaya yayılan yeni toplumsal hareketler ile etkinliğini yitirmiştir. Emek mücadelesinin totalleştirici bakış açısını reddeden, toplumsal çelişkileri çoğul antagonizmalar üzerinden değerlendiren, siyaseti iktidar ilişkileri ve devlet kavramının ötesinde ele alan yeni toplumsal hareketler kendi hayatları üzerinde söz sahibi olmak isteyen birey ve grupların siyasi parti ve liderlerin öncülüğünü reddederek kültürel ve kimliksel hak talepleri, çevre, etnisite, cinsiyet gibi temalar etrafında yatay ve esnek şekilde örgütlenerek toplumsal mücadeleyi çatışmacı bir düzlemde yeniden kurmuştur. Yeni toplumsal hareketlerin bakış açısında devlet siyasal olanın cisimleşmiş hali değil, siyasetin aktörlerinden yalnızca birisi, halk ise apolitik bir figür ve devlet ile hareket gölgesinde şekillenen statik bir unsur değil, toplumsal mücadeleye yön veren başat aktördür. Talepleri

doğrultusunda toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için devlet iktidarını ele geçirmek yerine siyasal karar alma süreçlerine katılımı ve sivil toplumun gelişimini hedefleyen, yürüttüğü mücadelede parti ve sendikalardan özerk biçimde örgütlenen, bürokratik ve dikey bir örgütlenme yerine esnek ve yatay biçimde ağlar şeklinde örgütlenen yeni toplumsal hareketler gündelik hayatı kuşatarak ve sivil toplumda yeni kimlikler inşa ederek siyasal olanı belirlemede birincil aktör konumuna gelmişlerdir.

Yeni toplumsal hareketlerin kültürel ve kimliksel taleplere ve yaşamsal pratiklere odaklanması, sınıf çatışmasının öncüllüğünü reddetmesi, siyaseti kurumsal çerçevenin dışında ele alması ve devlet iktidarını ele geçirmek için siyasi bir mücadeleye girişmemesi hareketlerin siyasal talepler içermediği, ekonomik çelişkileri reddettiği ve kurumsal siyaset ile ilişkiye girmediği anlamına gelmez. Bu çalışmada ele alınan Latin Amerika'da 1980'lerde ortaya çıkan, 1990'larda sayısı ve etkinliği hızla artan 21. Yüzyıla girildiğinde ise kıta devletlerinde neoliberal ekonomi politikalarının uygulayıcısı sağcı iktidarlara istifaya zorlayıp yerlerine sol iktidarlara yönetimi ele almasına doğrudan ve dolaylı katkı sağlayan yeni toplumsal hareketler bunun en büyük kanıtıdır. Avrupa ve Amerika'daki yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak yerli hakları, doğal çevrenin tahribatı, etnisite ve cinsiyet temaları etrafında örgütlenmekle birlikte ekonomik hak talepleri ve sınıf mücadelesi perspektifini de koruyan, siyasi partilerden özerk olmakla birlikte genellikle katı ve hiyerarşik biçimde örgütlenen Latin Amerika'daki yeni toplumsal hareketler, çalışma boyunca savunulduğu üzere, sınıfsal-kültürel mücadele ayrımının ötesinde bunların birbirlerine temas ettiği ve birbirine dönüştüğü yoğun bir etkileşim sürecinde biçimlenmekte toplumsal hareketleri açıklamaya yönelik olarak ortaya atılan

kalıpların ötesine geçmektedir. Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin bu biçimlenişinde kıtanın sömürgeci geçmişinin ve sömürge düzenine karşı verilen toplumsal mücadelelerin büyük bir etkisi vardır. Kıtada gelir adaleti, yerli haklarının tanınması, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin reddi gibi talepler etrafında örgütlenmiş toplumsal hareketler Latin Amerika'nın sömürgeciliğe, yeni sömürgeciliğe, elitlerin tahakkümüne, toplumsal eşitsizliğe ve adaletsizliğe karşı yüzyıllardır süren mücadelesini temel almakta, bu mücadeleyi yeni toplumsal ve siyasal koşullara uygun olarak geliştirdiği yeni mücadele formlarıyla sürdürmektedir.

Her toplumsal hareket ortaya çıktığı toplumun sosyo-ekonomik koşullarına ve politik yapısına uygun olarak biçimlenir. Uluslararası konjonktürün durumu da hareketin oluşumunu ve gelişimini olumlu ya da olumsuz şekilde etkiler. Mevcut sistemdeki sosyo-ekonomik koşullardan ve politik yapıdan şikayetçi olan bireylerin taleplerini gerçekleştirmek ve bu talepler doğrultusunda toplumu dönüştürmek için bir hareket içinde mobilize olmaları için sadece taleplerin ve şikayetlerin varlığı yeterli değildir. Toplumsal hareketin ne zaman ortaya çıkacağını ve nasıl gelişeceğini belirleyen unsur politik fırsat ve kısıtlardır. Politik fırsatların farkında olabilmek ve onları kitleleri mobilize edecek şekilde kullanabilmek için hareket kültürel bir çerçevelenmeye sahip olması şarttır. Benzer talep ve şikayetleri paylaşan ortak anlam dünyasına sahip olan bireyleri politik fırsatları kullanarak mobilize edebilmek için ise örgütlenme gereklidir. Bir toplumsal hareketin oluşumunu ve gelişimini belirleyen tüm bu unsurlar hareketin ortaya çıktığı ülkenin yapısal koşulları çerçevesinde biçimleneceğinden, benzer talep ve hedeflere sahip olan toplumsal hareketler dahi farklılaşmaktadır. Bu çalışmada ele alınan MST'de Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin ve bunların kurumsal siyasetle olan ilişkilerinin

genel niteliklerini taşısa da içinde doğduğu Brezilya toplumunun sosyo-ekonomik ve siyasi koşulları zemininde 1984 yılında ortaya çıkmış, askeri dikta rejiminin zayıflaması ile ortaya çıkan politik fırsatlardan faydalanarak çatışmacı toplumsal mücadelesini geliştirmiştir. Toprakların yeniden dağıtımı ve tarım reformu taleplerinin yanında adil, eşit ve özgür yeni bir toplum yaratma idealine sahip olan MST, sayıları dört milyonu bulan topraksız ailenin içinde bulunduğu sefaletin asıl sorumlusu olarak kapitalizmi ve ülkede uygulamaya konulan neoliberal ekonomi politikalarını görmekte neoliberalizme ve onun yerel uygulayıcıların karşı çatışmacı bir zeminde mücadele yürütmektedir.

Gerçekleştirdiği toprak işgalleri ve diğer eylem repertuarlarıyla Latin Amerika'nın ve Brezilya'nın en etkin ve en ünlü toplumsal hareketlerinden biri olan MST, Belçika'nın yüzölçümünden daha büyük bir alanı zapt etmiş, 350 bin topraksız aileyi bu arazilere yerleştirmiştir. Tek bir eylemde yüz bin kişiyi mobilize etme kapasitesine sahip olan ve 1 milyonun üzerinde üyeye sahip olan hareket ulusal ve uluslararası arenada siyasi aktörler, sivil toplum örgütleri ve toplumsal hareketler ile geliştirdiği ilişkiler sayesinde gücünü ve etkinlik seviyesini daha da arttırmıştır. Oluşturduğu yerleşkelerde kurduğu üretim kooperatifleri aracılığıyla kolektif tarım yapan, ana okulundan üniversiteye kadar çeşitli derecelerde eğitim veren okullar kurarak bu okullarda genel eğitimin yanında verdiği tarımsal eğitim ile alternatif bir eğitim sistemi oluşturan, kurduğu laboratuvarlarda organik tarımın geliştirilmesi için teknik çalışmalar yapan ve yetiştirdiği ürünler için yeni pazarlar yaratan MST, ekonomik ve toplumsal ilişkileri dönüştürürken, tüm dünyaya kapitalizmden farklı alternatif bir üretim tarzının var olabileceğini kanıtlamış ve adil, eşitlikçi alternatif bir toplumsal yaşam için umut ve ilham kaynağı olmuştur.

Bugün gelinen noktada MST’de dahil olmak üzere Brezilya ve Latin Amerika’daki toplumsal hareketlerin hepsi kitleleri mobilize etme kapasitelerini ve ülkelerindeki etkinliklerini yitirmiş durumdadır. Daha on yıl öncesine kadar güçlerinin doruklarında olan bu hareketlerin gerilemesinin altında yatan bazı sebepler vardır. MST özelinde ele alınacak bu nedenlerin başında hareketin hasmının değişmesi sayılabilir. Geçmişte büyük toprak sahiplerine ait olan fazendaları işgal eden ve hükümetten bu toprakların kamulaştırılmasını isteyen MST’nin bugün hasmı çok uluslu şirketlerdir. Neoliberal ekonomi politikaları uyarınca özelleştirilen ve küresel sermayeye açılan Brezilya kırsalında fazendaların yeni sahipleri çok uluslu şirketlerdir. Dolayısıyla MST’nin talep ettiği şekilde bu toprakların devlet eliyle kamulaştırılması sadece ülke bütçesiyle ilgili bir konu değil ulus devletin gücünü aşan uluslararası bir mesele konumuna gelmiştir. Diğer bir sebep olarak MST’nin kuruluşundan itibaren ittifak halinde olduğu ve seçimlerde desteklediği İşçi Partisinin iktidara geldikten sonra ekonomik istikrar ve büyümeyi gözeterek söz verdiği tarım reformunu gerçekleştirmemesidir. Bu süreçte MST, neoliberal ekonomi politikalarının tatbikini sürdüren İşçi Partisini tarım reformunu gerçekleştirmesi için eylemleri ile baskı altına almaya çalışsa da, harekete katılan topraksızların taleplerinin gerçekleşeceği konusunda umutlarını yitirmeye başlaması dolayısıyla, hareket eski etkinlik düzeyine ulaşamamaktadır. MST’nin özelinde ve Latin Amerika’da toplumsal hareketlerin içinde bulundukları tüm olumsuz koşullara karşın, toplumsal hareketler inşa ettikleri kolektif kimliklerle siyasal olanı belirme gücünü devam ettirmekte, politik konular üzerine yürütülen kamusal tartışmalarda belirleyici rolünü sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Aijaz. «Dağlarda Ateş, Ovalarda Ateş: Latin Amerika'nın Pempe Dalgası.» *Latin Amerika'yı Anlamak Neoliberalizm, Direniş ve Sol* içinde, (der.) Aylin Topal. Yordam Kitap, 2007.
- Almeida, Paul, ve Hank Johnston. «Neoliberal Globalization and Popular Movements in Latin America.» *Latin American Social Movements: Globalization, Democratization and Transnational Networks* içinde, (der.) Paul Almeida ve Hank Johnston. Rowman and Littlefield Publishers, 2006.
- Alston, L., G. Libecap, ve B. Muller. *Titles, Conflict, and Land Use: The Development of Property Rights and Land Reform on the Brazilian Amazon Frontier*. The University of Michigan Press, 1999.
- Arrighi, G., T. H. Hopkins, ve I. Wallerstein. *Sistem Karşıtı Hareketler*. Çeviren B. Somay, S. Sökmen C. Kanat. Metis Yayınları, 2004.
- Aytaç, Ahmet Murat. *Kitlelerin Ruhu*. Dipnot Yayınları, 2011.
- Branford, Sue. «Brezilya: Rüya Sona mı Erdi?» *Latin Amerika'da Radikal Sosyal Demokrasi Deneyimleri* içinde, (der.) Geraldine Lievesley ve Steve Lundam, çev. Funda Çoban. Phoenix Yayınevi, 2012.
- Burn, E. Bradford. *A History of Brazil*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Bush, Calep M. «'Reformcular ve Devrimciler: Sistem Karşıtı Hareketlerin Yükselişi ve İktidar Paradoksu, 1848-1917.» *Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalga* içinde, (der.) William G. Martin, çev. Deniz Keskin. İstanbul: Versus, 2008.

- Calderon, F., A. Piscitell, ve J. L. Reyna. «Social Movements: Actors, Theories, Expectations.» *The Making of Social Movements in Latin America 'Identity, Strategy and Democracy'* içinde, (der.) Arturo Escobar ve Sonia E. Alvarez. Westviem Press, 1992.
- Carey, John M. «Presidentialism and Representative Institutions.» *Constructing Democratic Governance in Latin America* içinde, (der.) Jorge I Dominguez ve Michael Shifter. The Johns Hopkins University Press, 2003.
- Carter, Miguel. «The Landless Rural Workers Movement and Democracy in Brazil.» *Latin American Research Review* 45 (2010): 186-217.
- Chaffee, Wilber Albert. «Brazil.» *Politics of Latin America, The Power Game* içinde, (der.) E. Vanden Harry ve Gary Prevost. New York: Oxford University Press, 2002.
- Cohen, Jean. «Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler.» *Yeni Sosyal Hareketler* içinde, (der.) Kenan Çayır, 109-130. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.
- Corrales, Javier. «Market Reforms.» *Consructing Democratic Governance in Latin America* içinde, (der.) Jorge I. Dominquez, Michael Shifter. Baltimore, London: The John Hopkins University Press, 2003.
- Critchley, Simon. *Sonsuz Talep, Bağlanma Etiği, Direniş Siyaseti*. Çeviren Tuncay Birkan. Metis Yayınları, 2010.

Çayır, Kenan. «Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Toplumsal Hareketler.»
Yeni Toplumsal Hareketler: Teorik Açılımlar içinde, (der.) Kenan Çayır.
Kaknüs Yayınları, 1999.

Çetinkaya, Y. Doğan. «Tarih ve Kavram Arasında Toplumsal Hareketler.»
Toplumsal Hareketler 'Tarih,Teori,Deneyim' içinde, (der.) Y. Doğan
Çetinkaya. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Della Porta, Donatella. «Social Movement and State: Thoughts on the policing of
protest.» *Comperative Perspectives on Social Movements* içinde, (der.) Doug
McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University
Press, 1996.

Della Porta, Donatella. «Social Movements.» *The Sage Handbook of European
Studies* içinde, (der.) Chris Rumford. London: Sage, 2009.

Della Porta, Donatella, ve Mario Diani. *Social Movements*. 2.baskı, Blackwell
Publishing, 2006.

Dereli, Toker. «Robert Michaels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu.» *Çalışma
ve Toplum Dergisi*, 2008: 11-38.

Diamint, Rut. «The Military.» *Consructing Democratic Governance in Latin
America* içinde, (der.) Jorge I. Dominguez ve Michael Shifter. Baltimore,
London: The John Hopkins University Press, 2003.

Ekici, Birol. *uluslararası politika akademisi*. 22 Ocak 2015.
<http://politikaakademisi.org/siyasal-sistemler-brezilya/> (06 22, 2015 tarihinde
erişilmiştir).

Ersoy, Melih. «Bağımlılık Okulunun Eleştirisi.» Ekin Belleten, Bahar 1991: 23-34.

Escobar, Arturo, ve Sonia E. Alvarez. «Introduction: Theory and Protest in Latin America Today.» *The Making of Social Movements in Latin America 'Identity, Strategy and Democracy'* içinde, (der.) Arturo Escobar, Sonia E. Alvarez. Westview Press, 1992.

Galeano, Eduardo. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. Çev. Atilla Tokatlı ve Roza Hakmen. Alan Yayıncılık, 1988.

Gamson, William A., ve David S. Meyer. «Framing Political Opportunity.» *Comperative Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. NY: Chambridge University Press, 1996.

Glade, William. «Institutions and Inequality in Latin America: Text and Subtext.» *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, no. 38 (1996): 159-179.

Goldstone, Jack A. «Building Insituionalized and Noninstitutionalized Politics.» *State, Parties and Social Movements* içinde, (der.) Jack A. Goldstone, 1-27. Chambridge University Press, 2003.

Gurr, Tedd. *Why Men Rebel?* Princeton: Princeton University Press, 1970.

Habermas, Jürgen. «New Social Movements.» *Telos*, 1981: 33

Harnecker, Marta. *Bir Hareket Yaratmak: MST Topraksız Kır İşçileri Hareketi*. Çev.Deniz Tuna. Kalkedon Yayınları, 2006.

Hellman, Judith Adler. «The Study of New Social Movements in Latin America and Question of Autonomy.» *The Making of Social Movements in Latin America 'Identity, Strategy and Democracy'* içinde, (der.) Arturo Escobar ve Sonia E. Alvarez. Westview Press, 1992.

Hoffman, K., ve A. Portes. «Latin American Class Structures: Their composition and change during the neoliberal era.» *Latin America Research Review* 38.sayı, 2003.

Jasper, James M. *Ahlaki Protesto Sanatı Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*. Çeviren Senem Öner. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2002.

Kaya, Funda Gürsoy. «Politik Olan'ın Nötralizasyonu ve Devrimci Politika: Carl Schmitt'in Marx Okuması.» *Kaygı* 19 (2012): 139-158

Kriesi, Hanspeter. «The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context.» *Comperative Perspectives on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University Press, 1996.

Kriesi, Hanspeter, R. Koopmans, J. W. Duyvendak, ve M. G. Giugni. *The Politics of New Social Movements in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995.

Kürkçügil, Masis. «Brezilya -Giriş-.» *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları* içinde, yazar Masis Kürkçügil. İthaki Yayınları, 2004.

Kürkçügil, Masis. «Bugün Latin Amerika.» *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları* içinde, (der.) Masis Kürkçügil. İthaki Yayınları, 2004.

—, *Devrimden Devrime Bolivya*. Yazın Yayıncılık, 2007.

Laclau, Ernesto. *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso, 1990.

—, *Popülist Akıl Üzerine*. Çev. Nur Betül Çelik. Epos Yayınları, 2007.

Lelandais, Gülçin Erdi. «Sosyal Hareket Teorileri ve Küreselleşme.» *Yeni Toplumsal Hareketler: Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet* içinde, (der.) Barış Çoban. Kalkedon Yayınları, 2009.

Lenin, Vladimir I. *Ne Yapmalı? ' Hareketimizin Acil Sorunları'*. çev. Arif Berberoğlu. İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2011.

Lievesle, Geraldine, ve Steve Ludlam. «Giriş: 'Sola Dönüş' mü?» *Latin Amerika'da Radikal Sosyal Demokrasi Deneyimleri* içinde, (der.) Geraldine Lievesle ve Steve Ludlam, çev. Funda Çoban, 33. Phonix Yayınları, 2012.

Lipset, Seymour Martin. *Siyasal İnsan*. çev. Mete Tunçay. Ankara: Teori Yayınları, 1986.

Loomba, Ania. *Kolonyalizm Post-Kolonyalizm*. çev. Mehmet Küçük. Ayrıntı Yayınları, 2000.

Löwy, Michael. «Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri.» *Praksis 14*, 2006: 209-215.

Löwy, Michael. «Cumhurbaşkanlığında Bir işçi.» *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları* içinde, (der.) Masis Kürkçügil, çev. Masis Kürkçügil. İthaki Yayınları, 2004.

—, *Latin Amerika Marksizmi*. çev. İrfan Cüre. Belge Yayınları, 1998.

Machado, Jao. «Lula Hükümetinin Dokuz Ayının Ardından, Sola Yeni Bir Yönelişe Dair.» *Latin Amerika'nın Kaynayan Damarları* içinde, (der.) Masis Kürkçügil, çev. Sevgi Tamgüç. İthaki Yayınları, 2004.

Martin, William G. *Toplumsal Hareketler 1750-2005: Dipten Gelen Dalgalar*. çev. Deniz Keskin. İstanbul: Versus Yayınları, 2009.

Martins, Monica Dias. «The MST Challenge Against Neo-liberalism.» *Latin American Perspectives*, Eylül 2000.

Mattei, L. «Agrarian Reform in Brazil under Neoliberalism: Evaluation and Perspectives.» *Reclaiming the Land: The Resurgence of Rural Movements in Africa, Asia and Latin America* içinde, (der.) S. Moyo ve P. Yeros. London: Zed Books, 2005.

McAdam, Doug. «Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions.» *Comperativ Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University Press, 1996.

—, *Political Process and Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow, ve Charles Tilly. *Dynamics of Contention*. Chambridge University Press, 2001.

McAdam, Doug; McCarthy, John D.; Zald, Mayer N. «Introduction.» *Comperative Perspective On Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Cambridge University Press, 1996.

McCarthy, John D. «Constraints and Opportunities in Adopting, Adapting, and İnventing.» *Comperative Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald, 141. Chambridge University Press, 1996.

McCarthy, John D., Jackie Smith, ve Mayer N. Zald. «Accessing Public, Media and Govermental Agendas.» *Comperative Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University Press, 1996.

Mouffe, Chantal. *Siyasal Üzerine*. çev. Mehmet Ratip. İletişim Yayınları, 2010.

Negri, Antonio. *İmparatorluktaki Hareketler*. Çeviren Kemal Atakay. İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2006

O'Brien. «A Critique of Latin American Theories of Dependency.» *Beyond The Sociology of Development* içinde, (der.) T.Bamett, D. Booth, I.Öxall. London: Routledge-Kegan, 1975.

Offe, Claus. «Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması.» *Yeni Toplumsa Hareketler* içinde, (der.) Kenan Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999.

Ondetti, G. *Land, Protest, and Politics: The Landless Movement and the Struggle for Agrarian Reform in Brazil*. The Pennsylvania State University Press, 2008.

- Özen, Hayriye. «Toplumsal Hareketlerin ‘Siyasal’ Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi'.» *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, no. 3 (2013): 37-61.
- Palma, Gabriel. «Dependency and Development: A Critical Overview.» *Dependency Theory: A Critical Reassessment* içinde, (der.) Dudley Seers. London: Francis Pinter, 1981.
- Petras, James. *Küreselleşme ve Direniş.* çev.Ali Ekber. Mephisto yayınları, 2004.
- . *Sağ Sol Kutuplaşması Latin Amerika ve Emperyalizm.* çev. Emel Coşkun. Mephisto Yayınları, 2005.
- Petras, James ve Henry Veltmeyer. *Latin Amerika'da Devlet İktidarı ve Toplumsal Hareketler,* çev. Ali Ergin Demirhan. Kalkedon Yayınları, 2007.
- Pilpil, Gülşah ve Gülşah Karbuz. *Brezilya Federatif Cumhuriyeti Ülke Raporu,T.C. Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi,* 2013.
- Polanyi, Karl. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri.* Çev. Ayşe Buğra. İletişim Yayınları, 2000.
- Prevost, Gary, Harry E. Vanden, ve Carlos Oliva Campos. «Introduction.» *Social Movement and Leftist Government in Latin America Confrontation or Co-optaton?* içinde, (der.) Gary Prevost, Harry E. Vanden ve Carlos Oliva Campos. Zed Books, 2012.

Regalado, Roberto. *Latin Amerika Yol Ayrımında*, çev. Barış Ateşer ve Selim Sezer. Akademi Yayın, 2010.

Renique, Gerardo. «Latin Amerika'nın Neoliberalizm Karşıtı Direnişinin Stratejik İmkanları ve Zorlukları.» *Latin Amerika'yı Anlamak Neoliberalizm, Direniş ve Sol* içinde, (der.) Aylin Topal. Yordam Kitap, 2007.

Robinson, William I. «Latin Amerika'da Dönüşüm Olanakları.» *Küresel Parlama Noktaları Emeryalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler* içinde, (der.) Leo Panitch ve Colin Leys, çev. Tuncel Öncel. Yordam Kitap, 2008.

Rouquie, Alain. *Latin Amerika'da Askeri Devlet*. İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

Rucht, Dieter. «The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Cross-movement and Cross-national Comparison.» *Comperative Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University Press, 1996.

Saad-Filho, Alfredo. «Brezilya'da Neoliberalizm, Demokrasi ve Ekonomi Politikası.» *Latin Amerika'yı Anlamak ' Neoliberalizm, Direniş ve Sol'* içinde, (der.) Aylin Topal, Yordam Kitap, 2007.

Sanlı, Leyla. *Politik Kültür ve Toplumsal Hareketler*. Alan Yayıncılık, 2005.

Savran, Sungur. «Latin Amerika İşçi Sınıfı Önderliğini Arıyor.» *Latin Amerika'yı Anlamak, Neoliberalizm, Direniş, Sol* içinde, (der.) Aylin Topal, Yordam Kitap, 2007.

Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*. çev. Ece Göztepe. Metis Yayınları, 2006.

—. *State, Movement, People: Triadic Structure of Politic Unity*. Corvallis: Plutarch Press, 1933/2001.

Scott, Alan. *İdeoloji and New Social Movement*. Routledge, 1990

Skocpol, Theda. *Devletler ve Toplumsal Devrimler*. çev. S. Erdem Türközü. İmge Kitapevi, 2004.

Smelser, Neil. *The Theory of Collective Behaviour*. New York: Free Press, 1962.

Snow, David A., ve Robert D. Benford. «Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization.» *International Social Movement Research I*, 1988: 197-217.

Stedile, Joao Pedro. «Landless Battalions.» *New Left Review*, no. 15 (Mayıs-Haziran 2002): 77-104.

Stedile, Jose Pedro. «Brezilya'da Sınıf Mücadeleri: MST'nin Bakış Açısı.» *Küresel Parlama Noktaları 'Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler' içinde*, (der.) Leo Panitch, Colin Leys, çev. Tuncel Öncel. Yordam Kitap, 2008.

Sustam, Engin. «Küresel Kapitalizm Çağında Yeni Sosyal Hareketleri Okumak: Küresel Travma, Kriz Toplumu ve Favelaslar.» *Yeni Toplumsal Hareketler: Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet içinde*, (der.) Barış Çoban. Kalkedon Yayınları, 2009.

Tarrow, Sidney. *Power in Movement*. 2. NY: Cambridge University Press, 2006.

Tilly, Charles. *Toplumsal Hareketler 1768-2004*. çev. Orhan Düz. İstanbul: Babil Yayınları, 2008.

Tilly, Charles, ve Sidney Tarrow. *Contentious Politics*. Boulder, Colorado: Paradigm Publishers, 2007.

Topal, Aylin. «Türkiye'den Latin Amerika'ya Bakmak ve Tarihsel Arka Plan.» *Latin Amerika'yı Anlamak ' Neoliberaliz, Direniş,Sol'* içinde, (der.) Aylin Topal. Yordam Kitap, 2007.

Topal, Aylin. «Ulusal Kalkınmacılıktan Küresel Neoliberalizme Anti-emperyalizm: Latin Amerika Deneyimi.» *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 41 Ekim, 2009: 113-138.

Touraine, Alain. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Chambridge University Press, 1981.

Touraine, Alaine. «Beyond Social Movements.» *Theory, Culture and Society* 52 (1992).

Troçki, Leon. *1917 Yılı*. Çeviren Ertuğrul Sağlam. İstanbul: Köz Yayınları, 1977.

Vanden, Harry E. «The Landless Rural Workers' Movement and Their Waning Infulance on Brasil's Workers' Party Goverment.» *Social Movement and Leftist Goverment in Latin America* içinde, (der.) Gary Prevost, Carlos Oliva Campos ve Harry E. Vanden. Zed Books, 2012.

Vanden, Harry E., ve Gary Prevost. *Politics of Latin America: The Power Game*. Oxford University Press, 2002.

Veltmeyer, Henry. «New Social Movements in Latin America: The Dynamics of Class and Identity.» *The Journal of Peasant Studies* 25, no. 1 (1997).

Vetmeyer, Henry. *Latin Amerika ve Başka Bir Kalkınma*, çev.Özkan Akpınar. Kalkedon Yayınları, 2006.

Veltmeyer, Henry, ve A. O'Malley. *Neoliberalizmi Aşmak*. Kalkedon Yayınları, 2007

Von Stein, Lorenz. *History of Social Movement in France*. çev. Kaehe Mengelberg. NJ: Bendminster Press, 1964.

Wolford, W. *This Land is Ours Now: Social Mobilization and the Meanings of Land in Brazil*. Duke University Press, 2010.

Wolford, Wendy. «Families, Fields and Fighting for Land: The Spatial Dynamics of Contention in Rural Brazil.» *Latin American Social Movements Globalization, Democratization and Transnational Networks* içinde, (der.) Hank Johnston, Paul Almedra. Rowman and Littlefield Publishers, 2006.

Yeğin, Metin. *Topraksızlar Brezilya'da Topraksız Köylü Hareketi:MST*. İletişim Yayınları, 2004.

Yıldırım, Yavuz. *Sosyal Forum'dan Öfkeli'ler'e 'Yeni toplumsal hareketlerin kurucu gücü'*. İletişim Yayınları, 2013.

Zald, Mayer N. «Culture, İdeology and Strategic Framing.» *Comperative Perspective on Social Movements* içinde, (der.) Doug McAdam, John D. McCarthy ve Mayer N. Zald. Chambridge University Press, 1996.

Zizek, Slavoj. *Dünya'daki İsyanların Anlamı*. çev. Osman Akınhay. Agora Kitaplığı, 2013.

ÖZET

UTAR, Sibel, Latin Amerika’da Toplumsal Hareketler ve Siyaset: Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolünün Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi Üzerinden İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ömer Aykut ÇELEBİ, 202 s.

Bu çalışmada toplumsal hareketlerin siyasal olanı belirlemedeki rolü Brezilya’da Topraksız Kır İşçileri Hareketi üzerinden incelenmiştir. Çalışmanın amacı, toplumsal hareketlerin yerleşik ve kurumsal siyasete karşı yaratacağı sonuçları ortaya koymaktır. Çalışma üç ayaklı bir analiz temelinde kurulmuştur. Birinci bölümde toplumsal hareketlerin kurumsal siyaset ile ilişkisi kuramsal boyutta incelenmektedir. İkinci bölümde Latin Amerika’daki toplumsal hareketlerin gelişimi ve yerleşik siyaset ile ilişkileri analiz edilmektedir. Üçüncü bölüm ise Brezilya Topraksız Kır İşçileri Hareketi’ni (MST) önemli özellikleri, tarihsel gelişimi ve mücadele biçimlerini göstererek analiz etmektedir. MST yerleşkelerinde alternatif bir dünya sunmakta ve yerleşik sisteme karşı mücadelesine devam etmektedir. MST’nin geliştirdiği pratikler, kurumsal siyaset karşısında yeni bir siyaset üretmek için umut verici bir güzergahtır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal hareketler, Latin Amerika, Brezilya, Toprak Mücadelesi, Topraksız Kır İşçileri Hareketi (MST).

ABSTRACT

UTAR, Sibel, Social Movements and Politics in Latin America: An analysis of the Role of Social Movements on Establishing Political with Reference to Landless Rural Workers Movement in Brazil, Master's Thesis, Advisor: Prof. Ömer Aykut ÇELEBİ, 202 p.

In this study, the role of social movements on establishing political is investigated through Landless Rural Workers Movement in Brazil. The propose of the study is to reveal the results what social movements will create against established and institutional politics. The study introduced a threefood analysis. In first part, the relationship between social movements and institutional politics is analyzed in theoretical dimensions. In second part of the study, the development of social movements in Latin America and their relationships with established politics are examined. And the third part of the study analyses the Landless Rural Workers' Movement of Brazil (MST) by showing its important characteristics, historical development and forms of struggle. The MST offers an alternative world in its settlements and maintains its struggle to transform the established system. To developed practices of the MST against established politics built a promising path to produce a new politics

Key Words: Social Movements, Latin America, Brazil, Land Struggle, Landless Rural Workers Movement (MST).